

41878

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİ TÜRK EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

NEDİM DİVANI'NDAKİ SOYUT
KAVRAMLAR
(Kasideler)

YASEMİN ÖZ
55

İstanbul:1995

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Ey Nedîm ey bûlbûl-i şeydâ niçin hâmûssun
Sende evvel çok nevâlar güft u gûlar vâri idi

KISALTMALAR

Bkz : Bakınız
Bs : Basım
C : Cilt
F : Fasikül
K : Kaside
ND : Nedim Divanı
S : Sayfa
Sy : Sayı

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I-III
18. YÜZYIL TÜRK EDEBİYATI....	IV-IX
NEDİM.....	X-XVII
NEDİM'İN SANATI.....	XVIII-XXVIII
NEDİM'İN ESERLERİ.....	XXIX-XXXV
SEBK-İ HİNDİ.....	XXXIV-XLI
TABİAT, DÜNYA ve KOZMİK ALEM...1-29	
İNSAN.....	30-148
DİN ve TASAVVUF.....	149-161
TOPLUM.....	162-213
TABLO	
SONUÇ	
BİBLİYOGRAFYA	

I
- ÖN SÖZ -

Edebî eser, meydana getirildiği devrin ruhunu bütün akisleri ile gösteren bir aynadır. Bu aynada, devrin siyasî, içtimâî ve estetik özelliklerini tümüyle görmemiz mümkündür.

XVIII. yüzyıl şâirlerimizden biri olan Nedim de şiirleri ile devrinin bütün renklerini kâğıda dökmüş, gerek üslûbu ile gerekse dünyaya bakış şekli ile edebiyâtımızda orijinal ve önemli yeri olan bir şâirimizdir.

Çalışmaya başlarken gayemiz, Nedim'in kasidelerinden yola çıkarak, Dîvân şiirine olan bî-gâneligimizi azaltmak ve bu edebiyâtın estetik ve fikrî kapısını aralayabilmektir. Orijinalligi, şuhluğu ve üslûbu ile Dîvân edebiyâtımızda ayrı bir önemi olan Nedim, şiirleri ile çalışmamıza konu olarak seçilmiştir.

Çalışmaya ilk olarak kasidelerdeki soyut kavramların listesi çıkarılarak başlandı. Daha sonra soyut kavramların bazen teşbih bazen de teşhis sanatına başvurularak somut kavramlar ile olan münasebetleri üzerinde duruldu. Soyut kavramlar kendi aralarında dört ana gruba ayrıldı. Bu gruplar sırasıyla:

II

I. Tabiat, Dünya ve Kozmik Alem

II. İnsan

III. Din ve Tasavvuf

IV. Toplum

olarak sınıflandırılmıştır.

Her bir grupta yer alan soyut kavramlar, kendi içlerinde alfabetik olarak sıraya dizildi. Soyut kavramların sözlük anlamları üzerinde duruldu. Bundan sonra ele alınan beyitler, ilk önce nesre çevrildi. Bu işlemde sonra beyitlerin açıklamaları ve beyitin içinde geçen soyut kavramların somut kavramlara benzetme yönleri üzerinde duruldu. Bazı beyitlerde birden fazla soyut kavram bulunması dolayısı ile ele alınan kavram, grubu gözönünde bulundurularak açıklandı.

Nedim'in kasidelerini incelerken, kaynak olarak Abdülbaki Gölpınarlı'nın neşrettiği Nedim Divanı'nın ikinci baskısı kullanıldı. Latince metinde transkripsiyon işâretleri kullanılmaması dolayısı ile kimi zaman matbu divana başvuruldu.

Gruplarına bağlı olarak açıklanan beyitler kapsadıkları soyut-somut kavram münasebetlerine göre benzeyen-benzetilen ve benzetilen-benzeyen şeklinde iki ayrı

III

şema olarak düzenlendi.

Neticede çalışmamızın bir değerlendirilmesi yapıldı. Çalışmamda bana yol gösterip, bu yönde hiç bir gayreti esirgemeyen muhterem hocam Doç. Dr. Muhammed Nur Dogan Bey'e, yazım işlerinde bana yardımlarını esirgemeyen Fuat Karalı Bey ve eşine derin hürmetlerimi sunarım.

Yasemin Öz

Çamlıca 1995

18. YÜZYIL TÜRK EDEBİYATI

Edebî eserler incelenirken, bu eserin vücuda geldiği devrin sosyal, siyâsî ve iktisâdî yönlerini de bilmek oldukça önemlidir. Edebî eser, bu yönüyle içinde olduğu toplumu ve devri aksettiren bir aynadır.

XVIII. yüzyıl, Osmanlı Devleti için oldukça kritik bir devredir. XVII. yüzyılın yarılarında Girit ve bazı adalar, devletin elinden çıkmış, Akdeniz'de hakimiyet kaybedilmiştir. 1664'de St. Gothard, 1673'te Hotin bozgunları, 1675'te Jan Sübyeski'nin Lemberg'de Osmanlı ordusunu bozguna uğratması ve bütün bunlardan sonra 1683'te Viyana muhasarasının bozgunla sonuçlanması, bütün Macar ülkesini kaybettirmiştir. Bosna ile Mora, Avusturyalılarla Venediklilerin eline geçer. Prens Öjen'in galibiyetinden sonra 1718'de Pasarofça, 1774'te Küçük Kaynarca antlaşmaları, Macaristan'ı Podolya'yı, Erdel'i Osmanogulları devletinden tamamen ayırır.

Osmanlı imparatorluğunda iç düzen bozulur. Yeniçeri ocağı, disiplinsizlikten bir anarşi ocağı halindedir. Yeniçerilerin ayaklanmaları âdeta bir gelenek şeklindedir. Anadolu eşkiya ile doludur.¹

1. Abdülbaki Gölpınarlı, 18. yüzyılda Divan Esiiri, s.3

Devlet bu gerilemeyi önlemek için Avrupa ile temasa geçer. Batılı anlamda bir ordu kurulması için harekete geçilir.

Ordu dışında da bir çok yenileşme hamleleri görülür. 18. yüzyıl, başında "Lâle Devri" ve sonunda "III. Selim Devri" ile bir çok ilerlemelerle doludur.

Lâle Devri'nde Batı ile kültürel münasebetler başlamıştır. Paris'e gönderilen Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet'in yazdığı "Sefâretnâme" Avrupa kültür ve medeniyetine özenişin yazılı bir belgesidir. Yine bu devirde İbrahim Müteferrika da matbaayı kurmuştur.

Lâle devri, zevk ve eğlence çağı olduğu kadar, İstanbul'un da sanat doruguna çıktığı bir dönemdir. Bu dönemde İstanbul'da köşkler, saraylar yapılmış ve buralar zevk, safa, eğlence ile dolmuştur. Nedim'in:

"Bu şehr-i Sitanbul ki bî misl ü behâdır

Bir sengine yekpâre Acem mülkü fedâdır"

diye övgüler yağdırdığı İstanbul, gerçekten de methedilmeye lâyık bir durumdadır.² Lâle Devrinde İstanbul ile Anadolu arasında bazı kültür yakınlaşmaları görülür. Saz şâirleri

2. Ahmet Kabaklı, Türk Edebiyatı, c.2, s.303-306

VI

İstanbul Tavukpazarı'na yerleşerek, konak ve köşklere yapılan bazı saz ve sohbet meclislerine çağırılırlar. Bu dönemde saray çevresinin halk şâirleri saz şâirlerinin diline yaklaşıırken, halk şâirleri de Dîvân şâirlerinin diline yaklaşmışlardır.

Böylece Dîvân edebiyâtında halk ifadelerine önem veriş anlayışı gelişmeye İran edebiyatının göz kamaştırıcılığı geride kalmıştır.

Türk şiiri XV. yüzyılda Necati, Ahmet Paşa, XVI. yüzyılda Zati, Fuzulî, Baki, Hayalî, Yahya Bey gibi şâirlerin elinde derin hisler, yeni ve ince hayaller, düzgün, zincirleme fikirlerle şekilde mükemmeliyet, ifadede âhenk, akıcılık ve zerâfet kazanır. Türk edebiyâtı XVI. yüzyıldan itibaren kendi benliğini kazanarak, İran edebiyâtı ile boy ölçüşebilecek duruma gelir. XVII. yüzyılda Nef'inin kasidelerindeki ifâde ve âhenk, Şeyhülislâm Yahya'nın gazellerindeki ince ve zarif söyleyişle Dîvân şiirimiz bir kat daha güzelleşir. XVII. yüzyılda başta Nalî olmak üzere bir çok Dîvân şâiri şiirimizi bir kuyumcu edâsı ile işlerler. Bu asrın sonunda Nâbi şiirde his ve hayalden ziyâde düşünceye de yer veren didaktik şiirler yazar. Şiirimizde İran tesiri hissedilmekle beraber, şâirlerimiz kendi güzellerine ulaşmanın gruru içindedirler. Artık onlarca İran edebiyât

VII

üstadlarının eserleri bir ideal değil, kendi şiirlerine bir mukayese konusu olmuştur. XVI. asırda imparatorluğun haşmet ve azameti o dönemin şâirlerinin şiirlerinde kolayca görülür. Yine XVII. yüzyılda şâirlerimizin "sebk-i hindî"yi cazip bulmalarında ve şiirde düşünceye yer veren hakîmâne tarzı seçmelerinde İranlı şâirlerin tesiri bulunmakla beraber o dönemdeki Osmanlı imparatorluğunun siyasî ve sosyal durumun da büyük rolü vardır.³

Eski şiirimiz XVIII. yüzyılda eskilerin bir devamı niteliğindedir. Bununla birlikte bu dönemde karşımıza birinci sınıf şâirlerin şuurlu katılımları ile güçlenen ve adına "Mahallîleşme Cereyanı" denilen bir edebi hareket çıkar. Dil ve edebiyâtımızın kendi içinde gelişip olgunlaşması anlamında, yerli ve halk tesirinde bir cereyan olan bu hareket zaten başlangıçtan bu yana edebiyâtımızda bazen şuurlu bazen de gayri ihtiyari ortaya konulan, dilde sadelik ve edebiyâta millileşmeyi hedef alan bir olgudur. Mesela Sabit'te şiirde bir yenilik göstermek, eskilerden farklı bir uslûp oluşturmak gayreti açık bir şekilde görülür. Sabit, bu yüzden halk tabirlerine, meselelere ve cinsalara düşkünlük göstermiştir. Sabit:

3. Haziye Mazioglu, Nedim'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik,

VIII

"Tarık-i nâdire-sencide Sâbitâ besdûr

Bu tâze vâdi-i pâkîze imtiyâz bana"

diyerek şiirde yeni bir vâdi açtığını ifade eder. Bununla birlikte halk tabirlerinin ve mesellerin Necâti ile edebiyâtımıza girdiği unutulmamalıdır. Safai'nin Sabit için "taze-zeban" demesi şiirlerinde bol bol kullandığı halk tabirleri ve meseller yüzündendir. Bütün bunlara rağmen Sabit de Dîvân şiirlerinin geleneginden ayrılmamıştır.⁴

XVIII. yüzyılın, Nedim ve Şeyh Galip hariç, en kuvvetli şâirleri; Nesip, Osmanzâde Tâib, Vehbi, Şeyhülislam İshak, Es'ad, Nahîfi, Kâmi, Sami, İzzet Ali Paşa, Ragıp Paşa, Leylî, Çelebizâde Asım, Ratip Ahmet Paşa, Esrar Dede, Raşit'tir. İzzet Ali Paşa, Çelebizâde Asım, Seyyid Vehbi gibi şâirler Nedim'in tesirinde kalmışlardır. Yine bu çağda edebiyâta nazirecilik ileri gitmiştir. Şâirler birbirlerine nazireler yazmışlardır.

Hazret-i Muhammed (S.A.V)'e yazdığı şiirlerden büyük bir dîvân, gazelleri ve rubailerinden de küçük bir dîvân oluşturan Nahîfi de bu dönemin kuvvetli şâirlerindendir. Dili pürüzsüz ve akıcıdır. Şiirlerinde duygularını hiç külfete düşmeden, rahatça söyleyebilmiştir.

4.bkz. H. Mazioglu, Nedim'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik

IX

Yine bu yüzyılda Râşit ve Asım gibi edebiyâtçılar tarihlerini yazmışlar. Safâî ve Sâlim, birer tezkire meydana getirmişlerdir. Bellig, "Güldeste-i Riyâz-ı İrfan" adlı eseriyle Bursa'da gömülü olan tanınmış kişilerin hal tercümelerini yapmıştır.⁵

XVIII. yüzyıl bize, gerek Mahallîleşme Cereyânı'nın gerek Damat İbrahim Paşa devrinin en kudretli şâirlerinden biri olan Nedîm ile Dîvan şiirin son büyük şâiri olarak kabul edilen Şeyh Galib'i kazandıran edebiyatımız açısından verimli sayılabilecek bir yüzyıl olmuştur.

5. Abdûlbaki Gölpınarlı, XVIII. yüzyılda Dîvan Şiiri, s.6

X
NEDİM

Asıl adı Ahmet olan Nedim, XVIII. yüzyılda yaşamış, şiirde açtığı yeni bir cığır ile çağdaşlarına tesir etmiş, Dîvân edebiyâtımızda seçkin bir yer tutan, mümtaz bir şairimizdir. Şûara tezkirelerinde Nedim'in İstanbullu olduğu belirtilmiştir. Nitekim Nedim'in de Sadarzam İbrahim Paşa'ya sunduğu bir kasidesinde Paşa'nın kendisine:

"Gel ey bîgâne-mesreb bî-vefa İstanbul oğlanı"

diye hitap ettiğini belirtmesi İstanbullu olduğunu gösteren kendi ifadesidir.

Nedim'in babası Sultan İbrahim devrinde kazaskerlik görevinde bulunmuş ve mülakkap sıfatı ile anılan Muslihiddin Efendi ile Çeşmi-zâde Mehmet Efendi'nin kızının evliliğinden doğan Mehmet Efendi'dir. Nedim'in annesi , Kara Çelebi-zâde ailesinden Sâliha Hatun'dur. Soyu Ahmet Refik'in hazırladığı ve Ali Canip tarafından bazı yanlışları tespit edilen şeceresine göre, baba tarafından Fâtih Sultan Mehmet döneminde yaşamış mevlevî tarikatına mensup bir aileye kadar uzanmaktadır. Kendiside bir şiirinde ecdâdının Fatih döneminden bu yanasarayca himâye edilmesinin övülecek bir şey olmadığına değinir.⁶ Doğum tarihi Ebüzyâ Tevfik

6. Abdülhakî Ösîpîharî, Nedim Dîvanı, s. 4, 23

XI

tarafından 1092 (1681) gösterilirse de bu tarihi doğrulayan vesikalar ele geçmemiştir.⁷ Anne ve baba tarafından kültürlü bir aileden gelen Nedim, iyi bir eğitim görmüş , devrinin klasik ilimlerini bununla birlikte Arapça ve Farsça'yı da mükemmel bir şekilde öğrenmiş bir şâirimizdir. Nedim, medrese tahsilini bitirince aralarında Şeyhülislâm Ebe-zâde Abdullah Efendi'nin de bulunduğu bir komisyonun önünde yapılan imtihanı kazanarak müderrisliğe hak kazanmıştır.⁸ Bu arada şiir terennümetmeye başlayan ve sadarete getirilmesi (1713), Mora Zaferi (1715) gibi vesilelerle Şehit Ali Paşa'ya kasideler sunan Nedim, Ali Paşa'nın 1716'da Petervaradin'de şehit olmasından sonra İbrahim Paşa'nın 1716'da Mirâhurluk görevine atanması, kısa bir süre sonra da Rikâb-ı Hümâyûn Kaymakamlığı verilmesi, Pasarofça anlaşması ve 5 Mayıs 1718 yılında sadârete getirilmesi gibi olaylarda sunduğu kaside ve tarihlerle kendini İbrahim Paşa'ya tanıtmış ve 1720 yılında özel kitaplığının müdürlüğüne atanmıştır. Aynı yıl Müneccimbaşî Tarihi'ni Türkçeye çevirecek komisyona da alınan Nedim, 1722 yılında İbrahim Paşa'nın İran elçisi Murtazakulu Han'a verdiği ziyafetlerde bulunmuş, 1723 yılının ramazanından başlayarak İbrahim Paşa'nın konağında yapılan Beyzavî

7.Fevziye Abdullah Tansel, Nedim maddesi, İslam Ansiklopedisi

8.Mehmet Cevusoglu, Nedim'e Dair, Türk Dili c.III, s.246,

tefsiri derslerinde "kâri" olmuştur. Bu derslerdeki başarısı Damat İbrahim Paşa'nın takdirini kazanarak, Paşa onu dönemin padişahı olan Sultan Ahmet'e de tanıtmıştır. Bu dönemden sonra Nedim'in yıldızı iyice parlamıştır. 1726 yılında Mahmutpaşa mahkemesi naibliğine getirilmiş, Aynı Tarihi'ni çevirecek bilim kuruluna girmiştir. Medresedeki derecesi de yükselerek 1727 yılında Molla Kırîmî, bir yıl sonra Sâdi Efendi ve Eski Nişancı Paşa, 1729 yılında Sahn-ı Semân ve 1730'da Sekbân Ali Medresesi müderrisliğine getirilmiştir."

Nedim, III. Ahmet'in şehzadelerinin doğumuna, Topkapı sarayı önünde ve Üsküdar'da yaptırdığı çeşmelere, tüfek atıcılığına tarihler düşürdüğü gibi, çiçek hastalığına yakalanıp iyileşmesi üzerine bir terkid-i bend yazarak padişahın gönlünü almayı bilmiştir.

Nedim'in şiirlerinde bilhassa kasidelerinde övdüğü kişi onu devrinde himaye eden Damat İbrahim Paşa'dır. İbrahim Paşa'ya yazdığı methiyelerde onun devlet idaresindeki tedbir ve ^{marifetini} kaharetini, yaptığı yenilikleri, cömertliğini, ilim ve sanat erbabını korumasını överek, Paşa'yı göklere çıkarmıştır. Nedim bir ara İbrahim Paşa'ya şiir yazmayı ihmal etmiştir. Bunun üzerine Paşa, Nedim'in de bulunduğu bir

XIII

toplululukta Nedim'e hitâben şöyle der:

.....

Gel ey bigâne-meşreb bî-vefa İstanbul oğlanı

Muradın hâsıl oldu gayrı istignâya çektin sen
Gelip hiç etmez oldun arz-ı kâlâ-yı sūhan-dâni

Meger kim kesret-i şıgl-ı hükûmetten elin değmez
Kalem alıp ele zeyn etmege evrâkı-ı dîvânı

Sadrazamın bu siteminin kendisine bir övgü olduğunu bilen şâir, Paşa'nın gönlünü almak için bir çok kaside, methiye yazmıştır.

Ramazanlarda, bayramlarda, sarayın köşklerin bahçelerinde, kışın da helva sohbetlerinde Paşa'nın gözdesi olarak hazır bulunmuş, bu münasebetlerle yazdığı şiirlerinde, İbrahim Paşa'ya olan derin şükranlarını bildirmeyi de ihmal etmemiştir.

Sanatı ve sanatçıyı himâye eden İbrahim Paşa, on üç seneye yakın sadrazamlığı süresince İstanbul'u ma'mur hale getirmek için çalışmış, medreseler, kütüphaneler yaptırmış, İstanbul'da sık sık çıkan yangınları önlemek için yeniçerilerden oluşan bir itfaiye bölüğü (tulumbacı) kurulmuştur.

Ancak, Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılın sonlarından itibaren gittikçe daha çok bozulan ekonomik durumun büsbütün ağırlaşması sebebiyle yeni vergiler konması yüzünden, sulh zamanında esnafılık yapan yenicherilerle hükümet arasında gergin bir durum ortaya çıkar. Paranın değeri düşmüş, pahalılık artmış olduğundan halk da sıkıntı çekmektedir. Saray çevresinin köşkleri, yalılar yaptırıp, buralarda eğlenmeleri halkın hükümete soğuk bakmasına sebep olmuştur. Anadolu'da da yer yer isyanlar çıkmış, mahallî idareler bunlarla baş edememiştir. Bu olaylar sonucunda yenicheri ocağının 17. bölüğünden Arnavut Patrona Halil'in on on beş arkadaşı ile birlikte 15 Rebiülevvel 1143/28 Eylül 1730 yılında başlattıkları isyan, İbrahim Paşa'ya karşı olanların da katılımıyla büyür. İsyan-cılar kendilerine padişahı İbrahim Paşa'yı ve damatları Mustafa Paşa ve Mehmet Paşa'yı teslim etmelerini isterler. Sultan Ahmet de çaresiz İbrahim Paşa ve damatlarını boğdurtarak, âsilere teslim eder. Fakat bu hareketi onun tahttan indirilerek, yerine I. Mahmut'un geçirilmesine engel olamaz.

Bu isyan sırasında Nedim'in sonunun ne olduğu ve nasıl öldüğü hakkında çeşitli kaynaklarda değişik bilgiler verilmiştir. Ramiz Tezkire'sinde (Adâb-ı Zurefâ, yazılışı: 1198/1783) Nedim'in isyancıların kendisini de yakalayacağı korkusu ile "illet-i vehime"ye tutulduğu ve bu hastalıktan

kurtulamayarak isyandan sonra (Cumâdelâhire:Aralık) öldüğü kaydedilmiştir. Kemiksiz-zâde Saffet Nuhbetü'l-âsâr adlı tezkiresinde (yazılış tarihi: 1197/1782) 1161/1748 yılında Serez'e gelen bir şâirden Nedim'in içki alışkanlığı sebebiyle titreme alışkanlığına tutulmuş olduğunu öğrendiğini kaydeder. Müstakim-zâde'nin Mecelletü'n-nisâb (yazılış tarihi: 1715/1761)'ında Nedim'in isyan sırasında kaçarken evinin damından düşüp, öldüğüne dikkat çekmiştir. Ali Canip Yöntem, Nedim ile ilgili araştırmaları sırasında şâirin terekesine ait bir mahkeme kararı bulmuştur. (Murat Molla ktp.No:1115) Mahkeme kararının tarihi 15 Rebiülâhîr 1143 (23 Ekim 1730) dur. Bu tarihten Nedim'in isyan sırasında öldüğü ve Müstakimzâde'nin verdiği bilginin doğruluğu kesinlik kazanmıştır.¹⁰

Ali Canip Yöntem tarafından bulunan tereke kararnâmesinden Nedim'in evinin, Tekerlek Mustafa tarafından yaptırılmış olan caminin bulunduğu mahallede olduğunu, yani Beşiktaş'tan Ortaköy'e giden yolda bulunduğunu anlıyoruz.

Münâsıbdır sana ey tıfl-ı nâzım hüccettin al gel
Beşiktaş'a yakın bir hâne-i vîrânımız vardır

10. Hacıbe Mazioglu, Nedim'in Divan Siirine Getirdiği Yenilik

Geçersen semtimizden yolun uğrarsa Beşiktaş'a

Efendim gel mürüvvet kıl senindir bende vü hâne
beyitleri ile ifâde etmiştir. Yine bu tereke kararına göre;
Nedim'in Ömmü Gûlsüm adında bir kadınla evlendiğini, bu
evlilikten Lebâbe adlı bir kızı olduğunu anlıyoruz.

Nedim'in mezarı, Râmiz'in de işaret ettiği gibi
Üsküdar semtinde Karacaahmet mezarlığının Miskinler
kısmındadır. Nedim'in mezarı, bugünkü Çiçekçi durağının tam
karşısında ve mezarlığın dış duvarından biraz içerdedir.

Nedim'in mezar taşındaki kitâbe şöyledir:

Nedîm Ahmet Efendi kârı tadrîs idi rûz u şeb
Ulûm içre kemâle ermiş idi ol safî-meşreb
Hitâb-ı "ircii" erdikde sem'ine deyüb lebbeyk
Koyup cân u cihânı kıldı kurb-i Bâri'yi matlab
Revâ ola düşerse fevtine işbu du'â târih
Nedîm olan nedîm-i Şâh-ı ceş-i enbiyâ yâ Rab

Tarih mısrası 1146 yılını göstermektedir. Bundan
evvelki mısra da "Revâ ola düşerse" sözündeki "düşerse"
kelimesi, tâmiyeyi gösteriyor. "Se" yâni 3 düşünce, ölüm yılı
olan 1143 senesi ortaya çıkmaktadır. Tarihin kime ait olduğu
bilinmemektedir.

XVII

Bu mezarın Nedim'e ait olduğuna dâir şüphe yoktur. Zira Nedim'in mezarı annesi Sâliha Hanım'ın civârındadır. Annesi'nin mezarı sonradan Nedim'in yanına nakledilmiş ve bir demir parmaklık içine alınan her iki mezara Nedim;

Ey Nedim ey bûlbûl-î şeydâ niçin hâmûssun

Sende evvel çok nevâlar güft u gûlar vâr idi

beyiti bir mermer levhaya hakkettirilip konmuştur. Fakat maalesef bu levha günümüze kadar gelememiştir.¹¹

Abdülbaki Gölpınarlı Nedim Divânı'nın önsözünde Nedim'in mazar taşını Hamzavî tarikatından olan kimseler için dikilen mezar taşı biçiminde olduğunu bundan ötürü Nedim'in de bu tarikata girmiş olduğunu söyler. Gölpınarlı, Nedim'in gençliğinde Şehit Ali Paşa'ya hoş görünmek için bu tarikata girmiş olabileceğini, zira Şehit Ali Paşa'nın bu tarikatın büyüklerinden sayıldığını kaydeder. Gölpınarlı'nın da dediği gibi Nedim'in şiirlerinde bu tarikata mensup olduğuna dâir hiç bir işaret yoktur.

11.Bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, Nedim Divanı, X-XII

XVIII NEDİM'İN SANATI

Nedim; Bâki, Şeyhülislam Yahya, Vecdî ve Tıflî ile gelişen ifâde güzelliğini hayal inciliğini yakalamış İran'da başlayan ve sonradan Şeyh Galip ile bizde ilk ve son kudretini gösteren "Sebk-i Hindî"nin güzel örneklerini vermiş bir şâirdir. Aynı zamanda Dîvan edebiyatı sınırlarını aşarak beşerî aşkı ve beşerî zaafları, olduğu gibi terennüm ederek yaşanılan hayatın realitesini yakalamıştır.¹²

Nedim, İstanbul'un Kâğıthane ve Fenerbahçe gibi semtlerinin, eğlence âlemlerinin, içki meclisi ve güzellerin tasvirini, hamâmiye gibi değişik nesîb ve teşbîb, tegazzül kısımları ile tabiat sevgisini, ince aşk duygularını ifâdeye elverişli bir hâle getirmiştir.¹³

Nedim'in hayatın gayesini zevk bilen neşeli ve iyimser dünya görüşü bütün şiirlerinde hakimdir. Bu sebeple Nedim'in eserlerinde dış dünyayla karşı karşıya gelmesi, hislerini ifâde ederken kendisini tamamen serbest bırakması, klasik edebiyatımızın sanat anlayışını aşan bir yeniliktir. (Şarkı?)

12. Bks. Abdûlbaki Gölpınarlı, Nedim Divanı: Onsöz, XXXIV

13. Revziye, Abdullah Tansel, İslâm Ansiklopedisi, c. 9, s. 169-

Nedim'in şiirlerindeki his unsurları iki ana grupta toplanabilir:

I. Aşk duyguları: Eski şiirimizde başlıca his unsuru olarak işlenen aşke teması çok defa ya ilâhi mahiyette ya da beşerî aşk duyguları ilâhi aşkın mecazlarına bürünerek gerçek hüviyetini gizlemiş bir şekilde ortaya konmuştur. Bununla beraber eski şiirimizde beşeri aşk duygularının tasavvufi bir mâhiyet göstermeden olduğu gibi ifâde edildiğine de şairlerimizde az çok rastlamamız mümkündür. Mesela Necat;

"Güzelsüz olmazuz oluruz etsüz ekmeksüz" derken, beşerî aşkı en tabiî şekilde ortaya koyar. Atayı mesnevilerinde heva ve hevesleri açık saçık ifâde eder. Şeyhülislam Yahya'da beşeri aşkı oldukça samimi bir şekilde terennüm etmiştir. Fuzuli beşeri aşkın üzüntü ve elemelerini terennüm ederken, Nedim de neşe ve sevincini büyük bir içtenlikle beşeri aşkın ortaya koymuştur. Aşkın zevkini ve neşesini tatmak ve yaşamak isteği Nedim'i beşerî zevkler peşinde koşan bir âşık olarak göstermiştir. Nedim, Fuzuli'nin;

Sen gedâ men şâha yâr olmak yoh amma neyleyem

Arzû ser-geşte-i fikr-i muhâl eyler meni

şeklindeki beyitini;

Gerdişin gördükçe sâkî-i mülâyim-meşrebin

Arzû ser-geşte-i fikr-i muhâl eyler beni

şeklinde ifâde ederek beyitine Nedîmâne bir şuhluk kazandırmıştır.

Nedim , şiirlerinde duygularını olduğu gibi, samimi ve serbestçe ifâde etmiştir. Bu yüzden şiirlerinde güzellere karşı duygularını büyük bir neşe içtenlikle ortaya koyar. Maddî aşkın her türlü heyecanını kayıtsızca söylemekten çekinmez. Uçarı bir çapkındır, fakat kaba değildir. Zekidir, kurnazdır ve zariftir. Zekâsının sevimli buluşları, zevkinin inceliğini, ifâdesinin güzelliği ve zarafeti onu bayalığa ve perde birunluğu düşmekten korumuş, ona "taze zebân"olma özelliği kazandırmıştır.¹⁴

II. Nedim'in şiirlerinde çevreye ve tabiata yönelik duygular: Nedim kişiliğinin samimiliği, duygularını olduğu gibi serbestçe ifâde etmek istemesi yüzünden muhitini, devrinin yaşayışını eserlerinde olduğu gibi yansıtmıştır. Nedim'in yaşadığı devir, zevk ve eğlence devridir. Hayatın her anını dolu dolu yaşamak isteyen şâirin ilham kaynağı bu günlük zevkler, saz ve söz âlemleri olmuştur. Bu durum

14. Bkz. Hasibe Masıoğlu, Nedim'in Divan Şiirine getirdiği Yenilik. s.44-46

ilhamını divanlardan alan şâirimizle Nedim'in hisleri arasında bir ayrılık meydana getirmiştir. Gerçi bu özellik o devir şâirleri ile Nedim tarzını devam ettirmek isteyen takipçilerinin eserlerinde de vardır. Fakat onların hiç birisi yaşadığı hayatı ve devri bize Nedim kadar iyi duyuramamıştır. Bu sebeple Nedim'in Dîvân edebiyâtımızdaki yeri ve önemi, devrini anlatan bir şâir oluşunda değil, herkesten çok devrini yaşatan bir şâir oluşundadır.

Nedim, yenilikçisi ile Dîvân edebiyâtımızdaki güzel anlayışına da farklı bir yorum getirmiştir. Dîvân edebiyâtında tek bir güzel vardır. Bu güzelin beli ince, zülfü simsiyah, gerdanı kâfur gibi beyaz, gözleri kapkaradır. Yanagında hindî bir ben vardır. Gamzesi hançerdir, zenahtânı kuyudur, boyu selvidir. Nedim, Dîvân şiirine sarı saçlı, mavi gözlü, tabiat kadar canlı dilberleri getirmiştir. Nedim;

Şîve-i güftârı hemşîren mi öğretti sana

Her sözün şîrin-zebânım cânıma cân oldu hep

derken hemşiresi gibi çıtı pıtı konuşan dilber meylini,

Kızoglan nâzı nâzın şeh-levend âvâzı âvâzın

Belâsın ben de bilmem kız mısın oğlan mısın kâfir

Ne ma'nî gösterir düşündeki ol âteşin atlas

Ki ya'nî şu'le-i can-sûz-ı hüsn ü ân mısın kâfir

derken ateş rengi atlas elbise giyen sevgiliyi,

XXII

Hurşîd pençesin mi takınmış cebînine
Ol zûlf-i zerdden dökülen târler midir
beyitinde sarı saçlı bir güzeli,
Unutturdu bana serv-i revânı dün gülistânda
Efendim bir uzun boylu yeşil atlaslı âfet var

Henûz on ikiden on üç gün eksik yaşı ammâ kim
Ayın on dördünü yâd ettirir bir mâh-tal 'at var
beyitlerinde yeşil atlas elbise giymiş on iki yaşına
girmek üzere olan bir başka güzeli,
Kebûd çeşm-i bi-rahm etti nigâhın
Aşıkların göge çıkardı âhın
beyitinde de bir mavi gözlü güzeli gözler önüne serer.¹⁵

Nedîm Dîvânı bütûn bu yönleri ile bir güzeller mecmuası hüviyetindedir. Her gördüğü güzelden neşe ve heyecan veren bedîî bir pay çıkarmasını bilen Nedîm, Dîvan edebiyâtında, halk şâiri Karacaoğlan'a benzer bir aşk hayatının temsilcisidir.

Nedim'in hayalinde oluşturduğu güzeller bile gerçek hayattakiler gibidir. Onlar gibi giyinirler, onlar gibi

15. Bks. Abdûlbakî Gölpinarlı, Nedîm Dîvanı, 5n sâz, XVIII-XIX

konusurlar. Nedim realiteye bağılılığı dolayısı ile devrinin modasını ve kıyafetlerini de şiirlerinde ustaca aksettirmeyi bilmiştir. Mesela:

Sürin üstündedir dik dik gibi şimdi kemerler hep
Meyân-ı dilberânda bir yeni çıktı kıyâfat var

Çâk etmesin mi câme-i sebzın görünce gül
Bak şol yeşil mukaddime ol kırmızı fese

Kaplatup gül pembe şâli ferve-i semmûruna
Ol siyeh zülfü döküp ol sîne-i billûruna

Itr-i şâhîler sürüp ol gerden-i kâfûruna
İyddir seyrâna çık nâz ile kurbân olduğum

Yine Nedim'in şiirlerinde devrin içki ve eğlence âlemlerini canlı bir şekilde, tablolar halinde bulmamız mümkündür:

Aşık ki nakş eder dil-i pür-cûşa lâ'lini
Gûyâ kirâs dânesidir kim şarâba kor

Bezm-i meyde nukle el sunmaz hemân ancak Nedîm
Dilberin ünnâb-ı lâ'lin çeşm-i bâdâmın bilür

Gâh engüş-t-i mûhennâsın gehî lâ'lin emip
Dâne-i ünnâb ile nûş-i şarâb etmez misin

Gel çift ü tâtk oynayalım bezm-i vasıda
Olsun velîk çifti ile tâkî zûlf ü hat

Edebiyatımızda Nedim kadar nükteyi şiire sokan bir şâire rastlanamaz. Onun şiirlerinin insan tabiatına hoş gelmesinde uyanık ve keyifli tecessüsü ile yaptığı bu nüktelerin çok tesiri vardır. Böylece Nedim içten duyguları ve realiteye bağlılığı ile şiirinde devrini yaşatmaya muvaffak olmuştur.

İbrahim Paşa'nın Halic'te yaptırdığı Hurrem-âbâd, Şevk-âbâd, Kasr-ı Neşât, Kasr-ı Cinân, Ferkadân gibi kasırlar bilhassa sa'd-âbâd Nedim'in şiirleri ile ebedileşmiştir:

Yok bu dünyâda hele Kasr-ı Cinân'ın misli
Bilmezem var mı cihân içre dahi akrânı

Çeşme-i Nûr ise Nûr âyetin eyler tefsîr
Cedvel-i Sîm ile bulsa nola zîb ü şânı

Güyyâ zevk u safâ dahmesine kıldı tılsım
Şâh-ı mârânı aceb ol Cesed-i Nûrânî

Pek güzel mevkiine düştü hele Kasr-ı Neşât
Gerçi kendi küçük ammâ ki büyüktür şânı

Havzın safâsını edemem hiç sana beyân
Düştük bu gün o şüh ile zevrakta yan-be-yan

Nedim, İstanbul'un tek bir taşına bütün Acem mülkünü
fedâ edecek kadar bir İstanbul âşığıdır.

Bu şehir-i Sîtânbûl ki bî-misl ü behâdır
Bir sengine yak-pâre Acem mülkü fedâdır

Bir gevher-i yek-pâre iki bahr arasında
Hurşîd-i cihan-tâb ile tartılsa sezâdır

İlkbaharın gelişini anlatırken kelimeleri ile
sayfalara çiçekler eken Nedîm, kışı da anlatırken bütün
sayfaya beyazlar giydirir, âdeta kelimeler da sayfa üzerinde
donar. Şitâiyye'sinde;

O rutbe etti bu keskin soğuk zemîne eser
Kenâr-ı cûyda gömgök kesildi niylûfer

Başında kar saçağı sarık arkada sâde
Nice gezer bu soğuklarda bilmezem ar'ar

Şitânın ettiği bîdâdı mülk-i gülşende
Efendi binde birin söylesem dolar defter

Ayağı donmadı mı cûyun evvelâ baştan
Ya düşmedi mi çenârın eli cemende meger

Bür ü det öyle ki buzlanmasın deyü lâyık
Konulsa penbeye yâkut-pâre-veş ahker

Kılıç gibi esiyor sarsar-ı zemistânî
Nihâl giyse nola yahtan âhenin migfer

Yigit mi oldun â cânım nedir bu kırmızı şâl
Başında dün dahı bağlıydı kırmızı jenber
diyerek soğuğu ile bütûn tabiatın kış mevsiminin âdeta
dondugu imajını verir.

Nedim'in şiirlerinin başlıca özellikleri şöyle
özetlenebilir:

1. Nedim, şiirinde zevk, neşe ve coşkunu terennüm
etmiş bir şâirimizdir. Nîkbin tabiatı ile hayatın hep
güzelliklerini, sevinçlerini görmüş, şiirine elemi, acıyı,
üzüntüyü sokmamıştır.

2. Nedim, yaşadığı devri şiirine canlı bir tablo
şeklinde aksettirmiştir. Şirinde o devrin İstanbul'unun bütün

özelliklerini görmek mümkündür. Bu sebeple Nedim, İstanbul'u mısralarında yaşatan bir şâirimizdir.

3. XV. yüzyılda Nevâti Bey, Cafer Çelebi, Yahya Bey ile başlayan ve Edirneli Nazmi ile sürdürülen mahallileşme cereyânı Nedim'de daha da gelişmiştir. Halkın kullandığı kelime ve deyimler, âdetler Nedim'in şiirlerinde ustalıkla yerini bulmuştur. Bâki'nin şiire dahil ettiği İstanbul şivesi artık Nedim'de şiir dili haline gelmiştir.

4. Nedim'in şiirindeki en önemli özelliklerden biri de onun Nedîmâne, şuh bir şekilde söyleyişidir.¹⁶

Arap edebiyâtına pek alâka duymayan, bir münasebet ile Buhturi, Mütenebbi ve Ahtel'den bahseden Nedim'in Arapça şiirleri azdır. Farsça kaside ve rubaileri de fazla değildir. Enverî ve âfız'a, Divan'ını okuduğu Câmî ve Urfi'ye hayrandır.¹⁷

Nedim eski şiirimizin kaside, gazel, şarkı, terkip, musammat, kıt'a, rubai, mesnevi şeklini kullanmıştır. Fakat

16. Bks. Haluk İpekten, Mustafa İsen, Turgut Karabey, Metin Akkus, Büyük Türk Klasikleri, On Sekizinci Yüzyıl, c.6, s.242

17. Bks. Fevziye Abdullah Tanrıel, İslam Ansiklopedisi, c.9, s.169-174

XXVIII

bunları yaparken geleneğe sıkı sıkıya bağı kalmamıştır. Mesela kasidelerinde klasik şekle bağı kalmayarak, doğrudan doğruya konuya girerek, nesibsiz, girizgâhsız methiyeler de yazmıştır.

Nedim, aruz veznini ustaca kullanmıştır. Onda vezinle istediğı gibi oynayan eşsiz bir sanatkâr kabiliyeti vardır. O, vezne sözün her kalıbına kolayca girebilen bir elâstikiyet, bir yumuşaklık vermiş, aruz kalıplarının sertliğini kırarak, onu istidığı gibi kullanmıştır.¹⁸

Nedim'de iç ve dış bakımından esas şiir unsurlarının hiç biri eksik değildir. Osmanlıca estetiğı içinde mükemmel bir dili, şahsî bir üslûbu vardır. Şiirlerinde, duygu, düşünüş, renk, âhenk, eda en üst derecede olmak üzere normal bir muvazene içindedir.

18. Ekm. Prof. Dr. Ahmet Hamdi Tanpınar, XIX. Asır Edebiyatı Tarihi, s.227

NEDİM'İN ESERLERİ

Özüntüden, dertten uzak bir dünya görüşü ile neşeli, coşkun söyleyiş biçimi yüzünden Dîvân edebiyâtımızda âdeta bir "Nedim okulu" kuracak kadar taraftar toplayan Nedim'in, Dîvân'ı ile birlikte yedi eseri bilinmektedir.

DİVAN:

Nedim'in bütün şiirlerini topladığı Dîvân'ı beş defa beş defa basılmıştır.

1. Dîvân-ı Nedîm: Bulak Matbaası 107 + 59s. (Tarihsiz)
2. Dîvân-ı Nedîm: İstanbul Vezir Hanı Matbaası, 1291, 140 s
3. Nedîm Dîvânı : Yayınl: Halit Nihat (Boztepe), İkdâm Matbaası, 1338-1340, 374 s.
4. Nedîm Dîvânı : Yayınl: Abdûlbaki Gölpınarlı, İnkılâp Kitabevi, Şaka Matbaası, 1951, XL+470 s.
5. Nedîm Dîvânı : Yayınl: Abdûlbaki Gölpınarlı, Şenoglu Matbaası, 1972, XXXIX + 432 s

Nedim Divanı'nın ilk iki baskısında bir çok eksiklikler vardır. Halil Nihat el yazması nüshaları karşılaştırarak, Nedim'in şiirlerini toplamış, yazmalarda Nedim'in eserleri ile karışmış olan Nedim-i Kadim'in şiirlerini ayırmıştır.

XXX

Abdlbaki Gölpınarlı baskısına göre Dvn'da 38 kaside, 60 kt'a ve tarih, 1 muhammes, 2 müseddes, 3 tahmis (Net, Rz, Tfl'nin gazelleri), 1 terkeb-i bend, 1 mesnevi, 2 lgaz, 157 gazel, 2 müstezad, 29 ark, 10 rba, 25 beyit.

Farsça: 1 müseddes (Hafz'ın beytine tazmin etmiştir), 1 mesnev, 14 gazel, 14 rba, 2 kt'a, 1 müfred.

Arapça:9 beyitli bir mehdiye, 4 kt'a bulunmaktadır.¹⁹

SAHA'F'L_AHBAR TERCMES

Bu eser, IV. Mehmet'in mneccimbaısı Ahmet Aık el-Mevlev'nin Cm''d-düvel adlı tarihinin tercümesidir. 1132'de İbrahim Paşa'nın kurduğu ilim heyetinde bu eserin tercümesi Nedim'e verilir. Bazı kaynaklara göre Nedim'ir çeviriyi on senede tamamladığı kayıtlardadır. Bazı kaynaklarda ise, bu eserin sadece bir kısmını Nedim'in üstlendiğine dir işaret vardır. Eser, 1285 yılında İstanbul'da Matbaa-yı Amire'de  cilt olarak (857-722-750 sayfa) bastırılmıştır.

19. Hsibe Mzioėlu, Nedim'in Dvn Siirine Getirdiği Yenilik, s.32

AYNÎ TARİHİ TERCÜMESİ

Bedrüddin Mahmut b.Ahmet el-Aynî (1360-1451)'nin İkdü'l-Cumân fî Târihi Ehli'z-zamân adlı eserin çevrisidir. İbrahim Paşa'nın emriyle kurulan, Neylî, Seyyid Vehbî, Sâlim, Celebi-zâde Asım, İzzet Ali Bey gibi devrin tanınmış şâirlerinin yanı sıra aralarında Nedim'in de bulunduğu bir heyet tarafından yapılan tercümedir. Şâirin bir göz hastalığından şikâyet zımında ve İbrahim Paşa'yı medhinde söylediği bir manzumede ki:

Mekârim-perverâ çünkim remed def'oldu aynımdan

Nola Târih-i Aynî ile gelsem Bâb-ı Vâlâ'ya

beyti, onun bu tercümedeki rölünü ve esere verdiği önemi ifade eder.²⁰

SAFÂİ TEZKİRESİ TAKRİZİ

Safâî Tezkiresi'nin başına "Müderrisin-i kirâmdan Nedîm Ahmet Efendi Hazretleri'nin tahrîr eylediği takrîz'dir." başlığı ile konulmuş, mensur ve manzum kısa takrîz'in de onun eserlerinden biri olduğu kayıtlıdır. ²¹ Başka bir kaynakta ise bu eserin yazma nüshasında Osman-zâde Tâib, Şehrî, Râzî vb.

20. Nedîm Divânı, 123. Bu manzûme, aynı zamanda Nedîm'in yılında bir kere nükseden bir göz hastalığından mustarip olduğunu belirtir.

21. Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı, F.10, s.761

şâirlere ait takrîzlerin bulunması söz konusu olup, burada Nedîm'e atfedilen takrîz bulunmamaktadır.²²

NİGAR-NAME

Bu eser, İzzet Ali Paşa'nın Nedim'e nükteli bir şekilde yazdığı mektuba, yine Nedîm'in nükteli bir yolla yazdığı mensur bir cevaptır. İçinde manzum parçalar da vardır.²³ Bu eser, Nedim'in nükteperdazlığını ve şûhluğunu göstermek bakımından da dikkate değerdir.²⁴

ŞEHİT ALİ PAŞA'YA BİR DİLEKÇE

Bu eser, Şehîd Ali Paşa'ya hitâben, müderrisliği tayini dileği ile yazdığı, içinde manzum parçalar da bulunan bir dilekçedir. Ankara'da basılmıştır.²⁵

22. Fevziye Abdullah Tansel, "Nedim", I.A. IX, 171

23. Eski. Divân, Halil Nihad Bostancı Baskısı, s.223-227

24. Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı, F.10, s.762

25. Nasibe Mazıoğlu, Nedim'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilikler, s.34

XXXIII

MEKTUP

Kime yazıldığı belli olmayan, içinde manzum kısımlar da bulunan, münşiyane bir üslûpla yazılmış bir mektuptur.²⁶

26. Bu eser, Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesindeki yazma bir mecmuada (nr.1/1882) bulunmakta olup, Kemal Edip Kırkcıoğlu tarafından nesredilmiştir. (Fuat Köprülü Armaganı, İstanbul, 1993, 317)

XXXIV
SEBK-İ HİNDİ

A) SEBK-İ HİNDİ NEDİR?

"On altıncı asırda Hindistan'da inkişâf eden ve İran edebiyâtından ziyâde Türk edebiyâtı üzerinde tesirini gösteren Hind üslûbu, aslen İran'da yetişip, Hindistan'a hicret eden şâirler tarafından kullanılan ve son zamanlarda Sebk-i Isfahanî adı verilen Sebk-i Hindî, zahiren bir emprosionizm manzarası gösterirse de hakîkatte böyle değildir. Hint üslûbunu biraz umumî cepheden tarif etmek icap ederse, muhayyilenin girift ve iç içe derinliği ve klasik kayıtları daha genişletip, hayat ve tabiata akışdır, diyebiliriz. Çok bariz bir vasfı da içli bir ıstırap şiiri oluşudur."²⁷ Sebk-i Hindî cereyanının klasik şiirden farklı olarak, bilinen mazmûn ve mefhumların; teşbih unsurlarının realitesinden daha geniş bir çağrışım ve duygulanma âlemine geçilmesi, bu arada ıstırapın tezât ve mübalagalarla yoğunlaştırılmasıdır.²⁸

27. Muhammed İkbâl, Yolcu-Ey sark Kavimleri-Kölelik. Çev. A. Nihat Tarlan, İst. 1976, s.143-146

28. Mustafa Tatcı, Sebk-i Hindî Hakkında bazı düşünceler, Milli Kültür

B) KAYNAĞI ve GELİŞMESİ

Sebk-i Hindî, İran'da doğmuş ve burada gelişmiştir. "İsfahanî üslûp" denmesinin de sebebi budur. Safevîler dönemindeki ağır taasuptan bunalan ve rahat yazabilmek için Hindistan'a giden şairlerce ortaya çıkarıldığı edebiyat tarihlerinde işlenmiştir.

Ali Nihat Tarlan, İran Edebiyatı Tarihi'nde bu konuda şu açıklamayı yapar: "Moğol ve Timur istilâlarından sonra yer zuhûr eden küçük devletleri ortadan kaldırıp, İran'da siyâsî bir birlik kuran kuvvetli bir saltanat, Safevî saltanatıdır. Safevî saltanatının müessisi, Şâh İsmail'dir. Dinî, manevî bir nüfuza haiz bir ailenin evladı olan Şâh İsmail, Akkoyunlu hükümdar Uzun Hasan ile muharebeden sonra (1499) Tebriz'de tahta çıktı ve az bir zaman içinde bütün İran'ı ele geçirdi. İran'da iki asırdan fazla bir zaman hüküm süren Safevî hanedanı, Afganların hücumu üzerine Nâdir Şâh tarafından ortadan kaldırıldı. 1727 senesinde İran'da Afşar saltanatı teessüs ette. "İran, edebiyat tarihi bakımından en önemli devreleri Safevî ve Kaçar hanedanları zamanında yaşamıştır. Şâh İsmail'in hükümdarlığı döneminde devlet, Şiîliği resmî mezhep olarak kabul etmiş ve bu mezhebi de yaymak için çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların en güzel

örnekleri edebî eserler sahasında verilmiştir. Bir yandan şâirler, peygamberlere, Hz. Ali'ye ve Eimme-i Isnâ Aşere'ye na'tlar ve kasideler yazıyorlar, diğer yandan âlimler de iflîğin dinî temellerini yaymak için Farsça eserler meydana getirmişlerdir.²⁹ Sonuçta bu mezhep yayma çalışmaları ve diğer siyasî hadiseler sonucu edipler memleketi terketmek zorunda kalmışlardır.

Hindistan'a göç eden bu şâirler yerni cığır açmışlardır. Sebk-i Hindî, bu şâirlerin kalemiyle ortaya çıkmıştır. Bu sırada Hindistan'da hüküm süren Türk saltanatı dönemin ediplerini himâye etmiş ve teşvik etmiştir. Bu hükümdarlardan özellikle Babür Şâh, Ekber Şâh, Hümâyün Şâh ve Cihangir, Fars edebiyatına meraklı devlet adamlarıdır. Babür Şâh'ın sarayı bu devirde büyük bir sanat ve kültür merkezi durumundadır.

İran'dan kaçıp, Hindistan'a gelen şâirleri Fair İz, Eski Türk Edebiyatında Nazım adlı eserinde şöyle değerlendirir:

"İran'dan kaçarak ya da kendi isteğiyle Hint-Türk sarayına gelen şâirler, tabiat ve insanlarıyla Hindistan'daki çevreyi yok sayarak kendi içlerine gömüldüler ve eski kültürlerinin şiir estetiğine kapalı kalarak şiiri büsbütün

29. Ali Nihat Tarkan, İran Edebiyatı, s.119

zihni-duygusal bir matematik haline getirerek, hayâlleri, mazmûnları, benzetmeleri kılı kırk yararcasına matematik rakamlar gibi işlediler."

Bu tarzın öncüleri arasında Baba Figânî (ölm. 925/1513), Örfî-i Şirâzî (ölm. 999/1591), Hazîrî (ölm. 1021/1612), Sâib-i Tebrîzî (ölm. 1081/1670-1671), Tâlib-i Amulî (ölm. 1036/1626), Kelîm-i Kâşânî (ölm. 1061/1651-1652) sayılabilir.

C) DİVAN EDEBİYATIMIZDA SEBK-İ HİNDİ

Dîvân şiirinde "Bâkî, Fuzûlî ve Nâbî" mektepleri yanında iki üslûp tarzının da olduğu bilinmektedir: Bunlar Klâsik üslûp ve Sebk-i Hindî'dir.

Hoca Dehhânî ile başlayan, Necâtî, Ahmet Paşa ile gelişen ve Bâkî ile mükemmele ulaşan üslûba Klâsik üslûp; Nâilî-i Kadîm ve Neşâtî ile başarılı örnekleri verilen, Şeyh Galip ile gerçek temsilcisini bulan üslûba da, Sebk-i Hindî adı verilir.

Bu cereyânın edebiyâtımızdaki en kudretli temsilcilerinden biri de şüphesiz Şeyh Gâlip'tir. Bu cereyân, Şeyh Gâlip'in elinde tamamıyla orijinal, şahsî ve millî bir ifade güzelliği kazanmıştır. Şeyh Gâlip'in şiirleri baştan başa

mecazlar, görülmemiş kapalı hayallerden oluşmuştur. Bu yönü ile sembolizmi kendisine hayran bıraktıracak şekildedir. Sebk-i Hindî, dîvânındaki bir çok şiirinde kendisini açıkca gösterirse de kendini en belirgin şekilde Hüsni ü Aşk isimli mesnevisinde gösterir.³⁰

Sebk-i Hindî'nin Anadolu sahasındaki takipçileri oldukça fazladır. Ancak Nâilî-i Kadîm, Nef'î, Fehim-i Kadîm, Cevrî, Neşâtî, Nâbî, Nedîm, Şeyh Galip, Leskofçalı Galip üslûbun hakikî mümessilleridir.

"Hakânîyem ki Feyzî-Hindî vü Enverî
Tab'ımdan istifâde-i nûr-ı cemâl eder"

(Nâilî-i Kadîm)

D) SEBK-İ HİNDİ'NİN ÖZELLİKLERİ

1. Bu dönem şiirlerinde hayaller genişleyip, mânâlar inceldikçe, lafızda bir daralma olmuştur. En bariz ifâdeyle; az söz, derin mânâ bu cereyânın çerçevesini oluşturmuştur.³¹

3. Vâkia-gûyî akımı, eski şâirlerin gazellerinde mevcut olan soyut aşkı, ilhamını günlük hayattan, normal tecrübelerden olan

30. Tahir Uzgör, Edebiyat Bilgileri, s.52

31. Ömer Okumus, Hind Usûbu, Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma dergisi, sayı 17, s.111-116

2. İnce hayalleri mânâ ile birleştirep beraber götürme (hâyâl-bendî veya hayâl-perdâzî) bu dönem şiirlerinin özelliklerinden biridir. Bu tarz şiir ince, zarif hayallerle örülmüş olup, ahenkli ve gönül çekicidir.

3. Vâkia-gûyî akımı, eski şâirlerin gazellerinde mevcut olan soyut aşkı, ilhamını günlük hayattan, normal tecrübelerden ola gerçek aşka dönüştürmüştür. Bu bir nevi realizm ve bir tür ruhî tahlillere yönelişi ifâde eder. Bu akımda sözkonusu edilen realizm, olağan günlük aşk ve sevginin getirdiği gerçek hallerin ve hislerin anlatımıdır.

4. Şâirin kendi hayalini somutlaştırıp sonra canlılar için düşünülen fiilleri ve sıfatları, o "hayâlî şahıs" için kullanması, bu üslûbun diğer özelliğidir. Bu, "müşahhaslaşmış hayâller" veya "hayâlî şahsiyetler" temsil getirmede şâirlerin faydalandığı önemli unsurlardandır.

İrsâl-i mesel, temsil getirmenin bir çeşididir. Bu, halk arasında geçerli olan bir atasözü ve deyim, şâirin kendi iddiasını kanıtlamak ya da şahsî durumunu açıklamak maksadı ile şiirlerinde kullanmasıdır.

Temsillerin, atasözleri ve deyimlerin çokluğu, bu üslûbun en belirgin özelliklerinden biridir. Bu hususta yeni arayışlar peşinde koşulmuştur. Bazen de atasözleri yerine "meşhur beyitler" kullanılmıştır.

5. Şâirler, bu dönemde yeni arayışlar peşinde koşmuşlar, değişik mânâ ve mazmun hatta yeni lafızlar bulmada ısrarlı davranmışlardır.

6. Bu devrin şiirinde önemle üzerinde durulması gereken konulardan biri de sözün sâdeliği ile şiir dilinin yeniliğidir. Bu dönem şâirlerine göre önemli farklılıklar sözkonusudur.

7. Bu devir şiirinde göze çarpan hususiyetlerden biri de teşbih, mecâz ve istiâre gibi edebî sanatlarda aşırı derecede mübalâğa yapılmasıdır. Bu durum Safevîler devrinin sonlarına doğru daha kuvvetle hissedilmiştir. Edebî sanatları şiirlerine yerleştirmedeki mâhirlilikleriyle bilinen Örfî, Tâlib, Esîr, Kelîm, Sâib, Şevket ve Bidil gibi şâirlerin kullandıkları terkipler çekici ve hoştur. Edebiyatımızda Nâilî-i Kadîm diye adlandırılan Nâilî (?-1666) genellikle beş beyit olarak tertip ettiği gazellerinde zincirleme, bilhassa üçyüzlü terkiplerle (tamlamalarla), İran dilindeki birleşik sıfatları Türkçenin tabiî kelimeleri olarak kullanarak, bunlara yeni bir bileşik isimler ve sıfatlar katılması ile bu yolu benimsemiş görünmektedir.³²

8. Bu cereyânın diğer bir özelliği de, şâirlerin hayat çevrelerinden tabiattan ve günlük tecrübelerden aldıkları ilhamı sanatlarına yansıtmış olmalarıdır. Çevrelerinden ve gözleri ile

32. Tahir Uzgör, Edebiyat Bilgileri, s.21

gördükleri şeylerden fikir alma, mazmun ve ince nükteler bulma gibi hususlarda, önceki devirlere göre oldukça farklı bir durumda olmuşlardır. Çevreyi ve eşyayı olduğu gibi değil de görmek istedikleri şekilde algılamaları, onları romantik şâirlere yaklaştırmaktadır.

9. Halk tabakalarının dünya görüşü diyebileceğimiz bir tür irfanın şiire girmesi de bu üslûbun başka özelliğidir. Dünyanın fâniliği, fırsatları değerlendirmenin lüzumu, yersiz hırs ve gururdan kaçınılması işlenen konular arasındadır. Bir takım kurallara bağlı tasavvuf yerine, dini hoşgörüyü esas alan, günlük hayata geçirilebilen, iddiasız, sade bir irfân hayatını anlatan ifâdeler, Örfî, Feyzî, Bidil ve Sâib'in eserlerinde pek çoktur.

10. Bu dönem şiirinin diğer bir özelliği de eziklik, bedbahtlık ifâde eden birtakım ruhî rahatsızlıkların, gerginlikleri eserlere yansımaları sonucu hüzünle karışık bir karamsarlığın şâirlerin eserlerinde görülmesidir.

11. Pars şiirinin âhengine uygun düşmeyen bahirleri ve vezinleri kullanmaktan kaçınmak, söz öğelerinin doğru dizilişine yeterince uymamak gibi hususlar sözkonusu üslûbun özelliklerinden biridir. Kelâmın tertibinde izlenen bu yöntem bazen sözün girift olmasına sebep olmuştur.

TABIAT, DÜNYA ve KOZMİK ALEM

ALEM:

Lügatta dünya, cihân, mahlukatın hepsi, yaratılmışların her bir sınıfı anlamına gelmektedir. Kasidelerde üç yerde geçmektedir.

Hakkâ garîb vak'a-i garrâ ki yazsalar

Her harfi dest-i âleme bin destan verir

ND/K.111/11b/s.14

(Gerçekten de şaşılabacak güzel bir vak'a ki bunu yazmaya kalksalar bu hadisenin her harfi âlemin eline bin destan olacak niteliktedir.)

Şehit Ali Paşa'ya ithaf edilen bu kasidede, âlem kelimesi kullanılarak, mecaz-i mürsel yolu ile insanlar kastedilmiştir. Şehit Ali Paşa'nın kahramanlıkları bütün insanlığa yayılacak bir destan olacak mâhiyettedir.

Cihân-penâh hıdıvâ unutmadık anı kim

Gam eylemişti siyeh rûy-ı âlemi yekser

ND/K.X1/45b/s.57

[(Ey âlemin sığınacı olan padişah! (Senden evvel) gam, dünyanın yüzünü bir uçtan diğer uca siyah kılmıştı.)]

Alem beyitte teşhis yolu ile insana benzetilmiştir. İnsanın yüzünü gam karartır. Kişinin sıkıntılı oluşu yüzünden anlaşılır. Bunun karşıtı olan neşe de insanın yüzüne yansır. Padişah yaptığı icraatlarla dünyayı mâmur hale getirmiş ve insanları kasvete boğan gamdanda âlemi âzât etmiştir.

Hemîşe tâ ki ola kâr-gâh-ı âlemde

Bu heft âmire münkaad bu tabâyi-i çâr

ND/K.V111/71a/s.43

(Daima âlemin işyerinde bu dört unsur yedi kat gökyüzünde boyun egicidirler.)

Alem beyitte bir işyerine benzetilmiştir. İşyerinde üretilen mal nasıl tezgahda sergileniyorsa, Allah tarafından yaratılanlar da âlemde sergilenirler. İşyerinde üretilenler bir dünyaya belli bir program dahilinde gelirler. Dünyadaki bu sistem Allah'ın yüceliğinin bir göstergesidir.

BAHT:

Sözlükte talih, kader ve kısmet mânâlarına gelmektedir. Kasidelerde baht; "hümâ kuşu"na, ışığa, göz"e, yüz"e teşbih edilmiştir.

Cenâb-ı âsaf-ı âlî-himem kim âşiyân etmiş

Hümâ-yı baht dergâhındaki tâk-ı felek-sâyı

ND/K.VI/20b/s.31

[(O) öyle himmetleri yüce olan bir vezirdir ki baht hümâsı onun dergâhındaki felek yüceliğindeki tâkı yuva edinmiştir.]

Hüma kuşu, baht ve saadet kuşu olarak anılır. Hüma kuşu, kimin üstüne uçarsa onun saadet ve baht açıklığına ulaşacağına inanılır. Hümayaya erişilemez, avlanılamaz ve tutulamaz. Baht da hüma gibidir. Kimin başına konacağı belli olmaz. Bu yönü ile hercâyidir. Ayrıca hüma kuşunun daima yükseklerde uçması, bahtın da yüksek bir değer olarak düşünülmesi sonucunda beyitte baht ile hümâ arasında bir ilişki kurulmuştur.

Sîr-i meh-tâbız fûrûg-ı bahttan bîhûde mihr

Etmesin tahmîl-i minnet mâh-ı tâbân üstüne

ND./K.11/8a/s.10

(Bahtın ışığından doymuşuz. Boşuna güneş parlak ay üzerine minnet yüklemesin.)

Güneş; dünyaya canlılık veren, hayatın temeli olan bir ışık kaynağıdır. Beyitte baht, güneşten daha büyük, bir ışık

kaynağı olarak tasavvur edilmiştir. Baht burada güneşten de büyük başka bir güneştir. Feleğin ve yıldızların hareketlerinin insanın tâlihi üzerinde etkili olduğuna inanılır. Dolayısı ile baht gökyüzünde oluşmaktadır. Bu yüzden bir yüksekliğe ve yüceliğe sahiptir. Ayrıca baht hangi insanda bulunursa onun şerefli ve yüce kılar. Nasıl güneş tabiata canlılık sağlıyorsa, baht ışığına sahip olan insanın da yüzü güler.

Şîr ü şekker nesak-ı hükm-i sitârenle süûd

Ab ü âteş hadak-ı dîde-i bahtınla vesen

ND./K.1/62b/s.7

(Süt ve şekerin senin baht yıldızının hükmünün düzenlenmesi ile kıymeti yükselmiştir. Su ve âteş ise baht gözünün gözbebeği ile uyuklar.)

Beyitte, Şehit Ali Paşa'nın yönetimi övülmektedir. Beyitte geçen "şîr ü şekker" ifâdesinden kasıt birbirine uygun olan, toplumca uygun görülen kavramlardır. Bu kavramlar, Paşa'nın yönetiminde ön plana çıkmış ve değer kazanmıştır. "Ab ü âteş"ten kasıt ise birbirine zıt olan kavramlardır ki bunlardan ateş kavramı, fitne olgusunu çağrıştırmaktadır. Nitekim Hz. Muhammed (S.A.V.) Efendimiz bir hadis-i şeriflerinde; "Fitne uykudadır. Uyandırana Allah lânet etsin." buyurmuşlardır. Ab ve ateş Paşa'nın bahtının gözbebeği ile uykuya daldırılmıştır.

Bilindiği üzere gözbebeğinden gelen ışınların insanı hipnotize etme özelliği vardır. Baht ve göz arasındaki münasebet ise, insanın gözünün açıldığında bahtının da uyanacağı sonucuna bağlı olarak kurulmuştur.

Bir iki safhayı hem-reng-i rûy-i baht edicek

Elimdeki kalem-i Vâsıtîye geldi kelâl

ND./K.VII/6a/s.34

(Bir iki safhayı baht rengiyle aynı renk edecekken elimdeki Vâsıtî kalemine yorgunluk geldi.)

Vâsıt, Bağdat'la Basra arasında bir şehir olup, Bağdat cihetinden gelen kalem o yerde elde edilir. Bunun için bu kamış kaleme kalem-i vâsıtî denmiştir. Nedim, kalemi ile kendi bahtını yazmak isterken, bahtının kara oluşu yüzünden, kaleme bile isteksizlik gelmiş, kalem bu isteksizlikle ancak bir iki sayfa karalayabilmiştir. Şairin kara olan bahtı ile kağıda bir şeyler karalamak arasında bir anlam ilgisi kurulmuştur. Halbuki talihi iyi olsa, yazacağı neşeli ifâdelerle kalem, kağıdın üzerinde âdeta rakederek, hızla gidip gelecektir. İnsan mutsuz olduğu zaman yazacak fazla bir şey bulamaz. Zira zihnindeki endişelerle boğuşur. Ancak önündeki kağıda mutsuzluğunu yansıtan bir şeyler karalayabilir. Bu şekliyle beyitte teşhis sanatı yapılarak kaleme yorgunluk vasfı yüklenmiştir.

EYYAM:

Sözlükte günler, gündüzler, geminin hareketine elverişli olan rüzgâr, zaman, nüfuz ve iktidar manalarına gelmektedir. Nedim'in kasidelerinde eyyâm "sîne"ye, "el"e, "hâtır"a benzetilmiştir.

Olmasa eyyâm nâm-ı âlem-ârâna karîn

Zahmururdu sîne-i eyyâma bim-i hancerî

ND./K.1V/27b/s.22

(Senin âlemi süsleyen nâmına nüfuz ve iktidar yakın olmasaydı, hançerin korkusu günlerin sinesini yaralardı.)

Eyyâm beyitin birinci mısrasında nüfuz ve iktidar mânâsında, ikinci mısrasında ise günler anlamında kullanılmıştır. Beyitte günler bir sîneye teşbih edilmiştir. Padişah adaleti sayesinde ülkesine aydınlık günler getirmiştir. Millet korkudan arınmış, saadet devri başlamıştır. Kılıç, sîneye saplanır ve öldürücü darbeler açar. Padişahın adaleti olmasa, günler zulum kılıcına maruz kalmış sîne gibi kana boyanacaktır. Fakat pâdişahın nüfuz ve iktidarı sayesinde bu korku kılıcı ortadan kalkmıştır.

Asafâ girmedi hakka ki kef-i eyyâma

Zât-i pâkin gibi mecmûa-i ahlâk-ı hasen

ND/K.1/64a/s.7

(Ey vezir! Gerçekten de günlerin eline senin temiz zâtın gibi güzel bir ahlâk mecmuası geçmedi.)

Bilindiği üzere mecmualar güzel şeyleri toplar. Hem muhteva hem de şekil olarak insanın göz zevkine hitap eden mecmualar beyitte Şehit Ali Paşa'nın zâtı ile özleştirilmiştir. Zirâ, Paşa'nın zatı da bütün güzel huyları kendinde toplanmıştır. Bu yönü ile bir ahlâk mecmuası hüviyetindedir. Ahlak beyitte güzellik yönü itibarı ile bir mecmuaya benzetilmiştir. Günler, teşhis yolu ile bir insan olarak tasavvur edilmiştir.

Asaf-ı gerdun-haşem kim câme-i ikbâline

Dest-i eyyâm eylemiş medh ü senâdan pûd ü târ

ND/K.XXV111/14a/s.108

(O hizmetçisi felek olan vezir ki ikbâl elbisesine zamanın eli medih ve senâdan çözü ve atkı yapmıştır.)

Beyitte, felek İbrahim Paşa'nın hizmetine bakan bir kişi olarak gösterilmiştir. Eyyâm ise teşhis yolu ile bir dokumacıya teşbih edilmiştir. Zamanın eli Paşa'nın talih elbisesini

medih ve övgü ile bizzat kendi dokumaktadır.

*Açıldı hâtır-ı eyyâm tefrih-i kudûmunla
Behâr ettin eyâ ebr-i kerem fasl-ı zemistânı*
ND/K.XXIX/5a/s.109

[Gelişinin ferahlığı ile günlerin gönlü açıldı. Ey kerem bulutu (olan sadrazam)! Kış mevsimini bahara çevirdin.]

Bu beyit, Sadrazam İbrahim Paşa'nın helva sohbetine gelişi üzerine söylenmiştir. Bilindiği gibi helva geceleri kış mevsimine mahsus bir eğlencedir. İbrahim Paşa'nın gelişi ile kış mevsiminin gönüllere verdiği kasvet, bir bahar ferahlığına dönüşmüştür. Beyitte günler, insanın iç âlemine benzetilmiş ve bu da gönlün açılması deyimiyle birlikte kullanılmıştır.

FELEK:

Lügatte; gökyüzü, semâ, zaman, dehr anlamlarına gelmektedir.

*Cihân-sadr-ı muallâ-kadr kim bezm-i celâlinde
Döner gûy-ı felek fevvâre-ves şâd-ı revân üzre*
ND./K.V/17b/s.26

(Yüksek kadirli cihân sadrazamı ki onun celâl meclisin-
de feleğin topu fıskiye gibi şadırvan üzerinde döner.)

Burada felek şeklinden ve dönüşünden dolayı topa, top
da fıskiyeye benzetilmiştir. Zira fıskiyelerin içinde küçük
toplar mevcuttur. Cihân sadrazamının celâl meclisi o derece
büyüktür ki felek bile bu meclisin yanında küçücük bir top gibi
kalmaktadır.

Vezir-i muhterem dâmâd İbrahim Pâşâ kim

Felek der-bânına yer verdi fark-ı farkadân üzre

ND./K.V/20b/s.26

(Muhterem vezir Damat İbrahim Paşa ki felek kapıcısına
ferkadan yıldızlarının üstünde yer verdi.)

Felek farkı gökyüzünün en üstüdür. Farık-ı keyvan,
fark-ı ferkadeyn gibi sözler dolayısı ile ele alınmaktadır.
Beyitte felek kişileştirilmek sureti ile Paşa'nın kapıcısına
benzetilmiştir. Kapıcının makamı alt kat, giriş olmakla bera-
ber, İbrahim Paşa'nın kapıcısı olabilmek, feleği makam olarak
yıldızların üstüne çıkarmıştır.

Hele elhamdülillah baht-ı ser-keş bildi yâ haddın

Hele kâfir felek de çekti yâ dâmânına pâyi

ND./K.V1/13b/s.31

(Allah'a hamd olsun nihayet dikbaşlı baht haddini bildi. Kâfir felek ayakını etegine çekti.)

Bu beyit, medreseye alınmasını teşekkür etmek için Nedim tarafından Damat İbrahim Paşa'ya sunulan kasideden alınmıştır. Felekten şikâyet her şâirde görülen bir husustur. Felek burada acımasızlığından, adâletsizliğinden dolayı kâfire benzetilmiştir. Zira Nedim'in talihini hep karartmıştır. Damat İbrahim Paşa'nın gelişi ile Nedim'in talihi tersine dönmüştür. Artık kıymeti bilinmektedir. Bundan sonra feleğe düşen görev bir kösede sakince beklemektir. Haddini bilmek, beyitte ayakını etegine çekmek sözüyle karşılanmıştır.

GERDUN:

Sözlükte dönücü, dönen, devreden, felek, dünya, semâ anlamındadır.

Demıştim ben kulun tenhâca bir kaç def'a gerdûna

Behey zâlim nedir bu hâtır-âzârî vü hud-râ-yî

ND./K.VI/14a/s.31

(Kulun olan ben, feleğe bir kaç kere tenhada behey zâlim bu hatır kırıcılık ve başına buyrukluk nedir, demıştim.)

Bu beyit medreseye alınması sebebiyle Damat İbrahim Paşa'ya yazılan kasidenin devamından alınmıştır. Beyitte felekten şikâyet sözkonusudur. Felek, zâlim olarak vasıflandırılarak, kişileştirilmiştir. Zira şâirin yüzünü hiç bir zaman güldürmemiştir. Zâlimin en büyük vasfı adaleti yerine getirmektir. Nedim, zâlim felek yüzünden gelmesi gereken konuma bir türlü gelememiştir.

Zamân-ı devletinde Hazret-i Allâh'a şükrolsun

Belâsın buldu baht-ı bî-vefâ gerdûn-ı her-câyî

ND./K.V1/12b/s.31

[Devletinin zamanında Hazret-i Allâh'a şükrolsun (ki) vefâsız baht ve kararsız felek belâsını buldu.]

Bu beyit de yukarıdaki beyitin devamı şeklindedir. Felek sürekli döndüğünden, sabit olmadığından dolayı kararsız bir kişi olarak gösterilmiştir.

İKBAL:

Sözlükte birine doğru dönme, baht, tâlih, işlerin yolunda gitmesi, bahtlı, saadetli, mutlu olma, arzu, istek gibi

anlamlarda bulunur. İkbâl kasidelerde bir çok beyitte geçen mücerret kavramlarından biridir. Padişaha ve sadrazama nispetle kullanılmıştır.

Asman bister-i ikbâline gûy-i micmer
Meh şebistânına bir şem'a-i pîrûze-leğen
 ND./K.1/29a/s.5

(Gökyüzü ikbâl döşegine bir buhurdan topudur. Ay da yatak odana mavi şamdanlı bir mumdur.)

İkbâl yeryüzünde sürülür. Beyitte yeryüzü bir döşek olarak vasıflandırılmıştır. Nitekim Bakara Sûresi 22. ayetinde de "O Rab ki, yeri sizin için bir döşek, göğü de (kubbemsi) bir tavan yaptı." buyurulmaktadır. Şehit Ali Paşa da kılıcıyla yeryüzünde huzuru sağlamaktadır. Bu yönüyle ikbâl, talih onun makamındadır. Diğer yönden Paşa'nın döşegi, ona yakışır şekilde kuştüyünden, kumaşı da ipekten, atlastandır. Bu şekilde süslü döşek her yönüyle ikbâlin sembolüdür. Asmân, şekli ve dönüşü itibarı ile bir topa teşbih edilmiştir. Ay da bu döşegin bulunduğu yatak odasında şekil ve renk yönü ile bir mum hayali doğurmaktadır.

Umm-i ikbâle püser silmi-i câha şevher
Zâde-i mecde peder pâdşeh-i dîne haten
 ND./K.1/30a/s.5

(İkbâl annesine oğul, makamın barışıklığına eş, büyük-
lük oğluna baba, din padişahına damattır.)

Yine Şehit Ali Paşa'ya sunulan kasidede, Paşa beyitteki
vasıflara hâiz görülmüştür. Anne çocuğunu gelebilecek her türlü
kötülüklerden koruyarak, onu himâye eder. Başka bir deyişle
geleceğini garanti altına almaya çalışır. İkbâl de kişinin
geleceği ile ilgili bir kavramdır. İkbâl, Şehit Ali Paşa'yı bir
anne gibi kucaklamıştır. İkbâl, câh, mecd, dîn gibi yüksek kav-
ramlar Paşa ile ünsiyet kurmuş, sıkı fıkı bir hâle gelmişler-
dir.

Taak olup Kisri-i ikbâline kavs-i Rüstem

Ola tecvîf-i felek düşmene çah-ı Bîjen

ND./K.1/79a/s.9

(İkbâl hükümdârına Rüstem'in yayı tâk olup, feleğin
oyuğu da düşmana Bijen kuyusu olsun.)

Rüstem; Neriman'nın torunu, Zâl'in oğludur. Cihan peh-
livanıdır. Şeyhnâme'de adı çokça geçer.

Bijen ise, Rüstem'in kızkardeşinin oğludur. Efrasiyâ-
b'ın emri ile bir kuyuda yedi sene kalır. Sonra dayısı Rüstem
tarafından kuyudan çıkarılır.

Tâk, tahtın üzerinde bulunarak, tahta estetik bir güzellik verir. Kavs ile tâk arasında şekil yönü ile bir münasebet kurulmuştur. Felek, Şehit Ali Paşa'nın düşmanları için Bijen kuyusu haline gelmiştir. Şâir, Paşa'nın düşmanlarının o kuyuda hapis tutulmasını dilemiştir. Beyitte yükseklik ve hakimiyet bakımından ikbâl ile hükümdar arasında bir benzerlik kurulmuştur. Talih, gelecek insanların geleceğine hakim olan bir kavram olduğu için padişaha teşbih edilmiştir.

Mısra'-ı ber-ceste-i ikbâl ola ser-levhası

Ma'delet bâbında dâim taak-ı eyvân üstüne

ND./K.11/35a/s.13

(Onun adlinin kapısında devamlı şekilde duran gökyüzü tâkı üzerine ikbâl mısra-ı bercestesi ser-levha olsun.)

Mısra-ı ber-ceste en kuvvetli, en güzel olan mısra demektir. Genellikle ezberlenen mısra-ı ber-cestelerin süs olarak da eskiden kapılarda asılı bulundukları malumdur. Şehit Ali Paşa'nın adlinin kapısı o kadar yüksektir ki bu kapıya ancak gökyüzünün tâkı denk gelebilmiştir. Bu kapıya da ikbâl mısra-ı ber-cestesi ser-levha olmalıdır. Bu kapıyı ancak ikbâl süsleyebilir. Zira Paşa'nın kapısı talihle dolu olup, yine ikbâl yoluna açılır. Beyitte ikbâl ile ser-levhâ arasında

yükseklik, kıymetlilik bakımlarından bir ilişki kurulmuştur.

Kabza-i teshîrine mevhûb kavş-i Rüstem

Bâzu-yı ikbâline mevrûs zûr-i Hayderî

ND./K.1V/23b/s.21

(Rüstem'in yayı senin zaptetme kabzana verilmiştir.
Haydar'ın gücü de ikbâl pazuna miras kalmıştır.)

Rüstem, Firdevsi'nin Şehnâme'sinde adı çok geçen meşhur bir kahramandır. Bir çok efsanevî maceralar ve kahramanlıklar kendisine isnat olunmuştur. Sultan III.Ahmet'e Rüstem'in kahramanlık eli verilmiştir. Kabza; el, bilek manasındadır. Haydar veya Haydar-ı Kerrar, Hazret-i Ali'nin lakabıdır. "Haydar" arslan, "Kerrar" da düşman üzerine döne döne saldıran kahraman demektir. III.Ahmet, Rüstem ve Hz. Ali'nin güçlerini devralmıştır. İkbâl ile pazu arasında güç, iktidar yönünden bir benzerlik kurulmuştur. Zira ikbâl kavramı kuvvetle, saltanatla beraber bulunur. Gelecek, talih, ikbâl, Hazret-i Ali'nin ve Rüstem'in gücünün mirasçısı olan III.Ahmet'indir.

Saltanat bâş urmayaydı dergeh-i ikbâline

Tıyg-veş âzâr ederdi re'si lafz-ı efseri

ND./K.1V/28a/s.22

(Saltanat senin ikbâl dergâhına müracaat etmeseydi onun başı efser sözünü kılıç gibi incitirdi.)

Padişahın taç ve tahta ihtiyacı yoktur. Saltanat gelip, sultana yalvarmasa, taç giyme mecburiyeti getirmese, kılıç nasıl başlara vurup, taçları indiriyorsa padişahın başı da kılıç gibi efser sözünü kırıp, atacaktır. Fakat saltanat, padişahın huzuruna gelmiş, kabûl görmek için ona yüz sürmüştür. Saltanatın kişileştirdiği beyitte ikbâl ile dergâh arasında da anlam ilgisi kurulmuştur. Zira ikbâl padişah dergahında, katında bulunan bir değerdir.

Yine kıldı Hudâ zıll-ı zalîl-i re'fetin memdûd

Ser-i ikbâl-i yâr-ı husrev-i Cemşîd-şan üzre

ND./K.1V/40b/s.28

(Allah, merhametinin koyu gölgesini yine Cemşid şanlı padişahın dostunun ikbâlinin başı üzerine uzattı.)

Bu beyit İbrahim Paşa'ya atfedilen kasideden alınmıştır. Padişah ikbâl sahibi ve Allah'ın yeryüzündeki temsilcisidir. Yeryüzünde adaletle hükmeder. Padişahın en yakınında bulunan kişiler de bu ikbale sahiptirler. Dolayısı ile sadrazam, padişahın en yakınıdır. İkbâl baht ve saadet anlamına da gelir. Baht ve saadet insanın başında gezinir. Bu bakımdan

ikbâl ile ser arasında bir ilişki söz konusudur.

Kaçan geldim der-i ikbâle ol dem dest-i ihsânın

Kef-i nâ-kâmınna sundu ruûs-ı sîm-sîmâyı

ND./K.VI/40a/s.33

(Ne zaman ki ikbâl kapına geldim o zaman ihsan elin benim mutsuz elime gümüş çehreli tayin yazısını sundu.)

Bu beyit medreseye alınması dolayısı ile Damat İbrahim Paşa'ya teşekkür için yazılan kasideden alınmıştır. Padişah ve sadrazamın kapısı ikbâl mevkisidir. Baht ve talih onların kapısında ve bulundukları makamda sembolleşmiştir. Bir yere gelmek için bir kapıdan geçmek gerekir. Yine yükselmek, bir dereceye gelmek bir kapıdan geçmeyi beraberinde getirir. İkbâl sahibi, baht sahibi olmak için de talih kapılarından geçmek gerekmektedir. Bu bakımdan ikbâl kapıya teşbih edilmiştir.

Süreyyâ menzilinde mihr-i âlem-tâb zannetsin

Gören mektûb-ı ikbâlindeki mühr ile imzâyı

ND./K.VI/50b/s.33

[İkbâl mektubundaki mühür ve imzâyı gören, (bunu) Süreyyâ menzilinde âlemi aydınlatan güneş zannetsin.]

Bu beyit de medreseye teşekkür zımında Damat İbrahim

Paşa'ya ithâf edilen kasideden alınmıştır. Geleceğin bir mektupla insana bildirilmesi sözkonusu olduğundan ve yine insanların belli makamlara gelmeleri mektup vasıtası ile olduğundan beyitte ikbâl mektuba teşbih edilmiştir. Süreyya diğer adıyla Pervin altı veya yedi yıldızdan mürekkeptir. İki sıra halinde bulunup, aya yakın bir yerdedirler. Padişahın ve Paşa'nın fermanları dünyayı Pervin yıldızı gibi aydınlatmaktadır.

Sarây-ı şehriyâr-ı âlem oldu meşrik-ı ikbâl

Gelip hep hâk-bûsa devlet-i ulyânın erkânı

ND./K.X/2a/s.48

(Devlet-i Aliyye'nin erkânı hep birlikte toprağı öpmeye geldiklerinde âlem padişahının sarayı ikbal güneşinin doğusu oldu.)

Bu beyit bayram törenini ve Sultan III.Ahmet'i anlatan kasideden alınmıştır. Güneş doğudan doğar. Beyitte ikbâl parlaklığı, hayat kaynağı olmasından dolayı güneşe benzetilmiştir. Bu güneş pâdişahın ve onun oturduğu yere doğmaktadır. Zira ikbâl, daima padişâhın bulunduğu yerdedir.

Adûlar rutbe-i ikbâlini bir hoşca farketsin

Cilâ versin çekip çeşmanına kühl-i sıfâhân'ı

ND./K.X/39a/s.51

[Düşmanlar, gözlerine, İsfahan sürmesini çekip gözlerine cilâ versinler de (böylece) senin ikbâl rütbeni hoşça farketsinler.]

İkbâl, burada rütbe kelimesi ile beraber kullanılmıştır. Padişah, ikbâl kavramını üzerinde bulundurur. İkbâli olan kişinin belli bir rütbesi de vardır. Dolayısı ile ikbâl, rütbe-yi de beraberinde getirir.

İsfahan sürmesi çok meşhurdur. Sürmenin sıcak iklimlerde gözleri güneş ışığı tesirinden korumak, göz nurunu arttırmak gibi faydaları vardır. Ayrıca gözü keskinleştirir. İkbâl yükseği gösterir. Göze çekilen sürmenin gözle görülmesi zor olan şeyleri gösterdiği farzedilmektedir. Bu yüzden III. Ahmet'in ikbâlini göremeyen düşmanların, gözlerine sürme çekmeleri öğütleniyor.

Der-i saâdetinin geldi oldu cârûbu

Hümâya mâye-i ikbâl-ü câh olan şeh-per

ND./K.XI/36b/s.57

(Hümâ kuşuna ikbâl ve yükselme sebebi olan kanat, saâdet kapına gelip, süpürge oldu.)

Hümâ kuşu baht ve talihi simgeler. Burada ikbâl keli-

mesi güç ve iktidâr kavramı ile birlikte kullanılmıştır. Bu beyitte şâir, padişahın kapısına ancak hümâ kuşunun kanadının süpürge olabileceğini söylemektedir. Çünkü böylesine ihtişamlı, bahtlı bir yere ancak böyle bir süpürge yakışmaktadır. Hümanın kanadı, padişahın mevkisinden bile aşağı olarak tasavvur edilmiştir. Kanat yükselerek padişahın kapısına süpürge olmuştur.

*Şehenşâh-ı hümâyun-pâye kim tâk-ı felek anın
Muhayyem-gâh-ı ikbâlinde bir kasr-ı adâlettir*
ND./K.XII/26b/s.61

(Yüksek rütbeli şahlar şâhı ki feleğin tâkı onun ikbâl-inin ordugahında bir adâlet kasrıdır.)

Bu beyitte ikbâl saltanat sembolu olmasından dolayı bir cadıra benzetilmiştir. Pâdişah dünyada adaleti sağlamak için seferler düzenler. Ikbâl bu seferlerde, savaşlarda hep padişah-la beraberdir. Ordugâhtaki padişahın adalet kasrı da feleğin tâkından yapılmıştır. Yüksek bir değer olan adalet kavramına ancak yine yüksek olan feleğin tâkı denk gelecektir.

*Gil-i râhın alıp söyler arûs-ı devletü ikbâl
Benim giysûlarım sen dil-keş eylersin hıdâbımsın*
ND./K.XV/15a/s.73

[Devlet ve ikbâl gelini senin yolunun toprağını alıp, benim kakhüllerimi sen gönül çekici haline getirirsin. (çünkü) benim kınamsın der.]

Burada ikbâl bir geline benzetilmiştir. Ikbâl kelimesinin yanında devlet kavramı da ele alınmıştır. Devlet ve ikbâl; ululuk ve iyi talih anlamına gelmektedir. Talih ve şans daima padişahla beraberdir. Onun kapısının, yolunun toprağı kutsaldır. Bu toprağa sahip olmak bile insana uğur getirir. Gelinlerin kına sürmesi âdettir. Pâdişahın sahip olduğu ikbâl gelini de, güzelliğini bir damat olarak düşünölen padişahın yolunun toprağındaki kınadan alır. Zira böyle ihtişamlı bir pâdişaha gelin olarak gitmiştir. Pâdişah, devlet ve ikbâl gelinine hükmöyle sahip olmuştur.

Bin ser-i düşmen fedâ bir peyk-i mevzun-kaddinin

Düş-ı ikbâlindeki gaddâre-i bürrânına

ND./K.XVII/37b/s.81

(Senin mevzun boylu her bir habercinin ikbâl omuzundaki keskin bıçağına bin düşman başı fedâ olsun.)

Pâdişahların atla sefere çıktıklarında yanlarında piyâde olarak giden muhafızlara peyk denir. Bunlar yarım ay şeklindeki teberlerini omuzlarında taşırlar. Pâdişaha peyk olabilmek bile

imtiyâzdır. Bunlar pâdişaha hizmet edip, belli yerlere gelebileceklerdir. Beyitte ikbâl yükseklik bakımından omuza benzetilmiştir.

Sehriyârâ devlet-ü ikbâle reşk olsun ki ol

intisâb etmiş senin gibi şehin der-bânına

ND./K.XVII/40/s.82

(Ey Padişah! Devlet ve ikbâle aşk olsun ki senin gibi bir padişahın kapıcısına intisap etmiştir.)

Bu beyitte devlet ve ikbâl teşhis yolu ile padişahın kapıcısına intisap etmiş bir kişiye benzetilmiştir. Devlet ve ikbâl yüksek kavramlar olduğu halde pâdişahın büyüklüğünün yanında bir hiç olarak kaldıkları için padişaha bile değil onun kapıcısına intisap etmiştir.

Sensin o cihân-sadr felek-pâye ki dâim

Dergâhına ikbâl-ü şeref perde-güşâdır

ND./K.XVIII/26b/s.87

(O felek ünvânlı cihan sadrazamı sensin ki ikbâl ve şeref dergâhında daima hizmetçidir.)

ikbâl ve şeref teşhis yolu ile sultanın fermanını yeri-

ne getiren ve daima yakınında bulunan hizmetçiye teşbih edilmiştir.

*Düşerse pertev-i ikbâli bir gülistâna
Dür-i yetim ola ceybinde goncenin şebnem*
ND./K.XXI/18a/s.94

[(Onun) ikbâl ışığı bir gülbahçesine düşerse goncanın cebinde şebnem büyük inci olur.]

İbrahim Paşa'nın Kapundan Paşa'nın evine gelmesine dair Nevrûziyye'den alınan beyitte ikbâl bir ışığa dolayısı ile güneş ışığına teşbih edilmiştir. Bilindiği üzere inci denizde bulunur. Güneş ışığı da inciyi terbiye ederek, onu "dürr-i yetim" haline getirir. Bu yönü ile güneş ışığı terbiye edici, besleyicidir. Beyitte gülbahçesi deniz, gonca da istiridye olarak tasavvur edilmiştir.

*Hamdülillâh kim yine oldu bu devlet-hâneye
Sâye-i ikbâl-ü câhın tâc-ı fark-ı iftihâr*
ND./K.XXVIII/3b/s.107

(Allah'a hamd olsun ki yine, senin ikbâl ve itibârlarının gölgesi devlet sarayı için iftihâr tâcı oldu.)

Beyitte ikbâl ile gölge arasında koruyuculuk, insanın içine ferahlık verici olmak bakımından bir ilgi kurulmuştur.

Asaf-ı gerdun-haşem kim câme-i ikbâline
Dest-i eyyâm eylemiş medh ü senâdan püd ü târ
 ND./K.XXVIII/14a/s.108

(O hizmetçisi felek olan vezir ki ikbâl elbisesine zamanın eli medih vesenâdan çözgü ve atkı yapmıştır.)

Bu beyit, yukarıda zikredilen kasidenin devamı olup, Damat İbrahim Paşa için söylenmiştir. Burada gün kişileştirilerek, bir dokumacı şeklinde anılmıştır. İkbâl de bir elbiseye benzetilmiştir. Bu elbisenin dokusu da medih ve senâdır. İkbâl, Damat İbrahim Paşa'nın görünüşünde, dış kıyafetinde sembolleşmiştir. İkbâl göz kamaştırıcı olması yönünden elbiseye teşbih edilmiştir.

İşidip makdem-i âlîsini pûyân olarak
İzz ü ikbâl dev-i devlete şâdan geldi
 ND./K.XXXIV/9b/s.119

[İzzet ve ikbâl, muhteşem gelişinin (haberini) işitip, koşarak ve sevinçli bir şekilde devlet kapısına geldi.]

İzzet ve ikbâl burada kişileştirilerek, padişahın yanında bulunan kullara benzetilmiştir. Kulların padişahın huzurunda var olması için, padişahın kendisinin olması lazımdır. İkbâlin olması padişahın bir yerdeki mevcudiyetine bağlıdır.

Lûtf u mekârim hemdemin ikbâl-ü şevket mahremi

Devrinde oldu âlemin her gûşesi bâg-ı İrem

ND./K.XXXV/7a/s.120

(Lutuf ve cömertlikler, iyi ahlâklar arkadaşın, ikbal ve şevket mahremindir. Devrinde âlemin her köşesi İrem bağı oldu.)

Padişah, Allah'ın yeryüzündeki temsilcisidir. Dolayısı ile yeryüzünde adaleti sağlar, mâiyetinde bulunanlara cömertçe davranır. İkbal kavramı daima padişahla beraberdir, onun şahsı ile sıkı fıkıdır. Beyitte ikbâl padişahın yakını, sırdaşı olarak gösterilerek teşhis sanatına başvurulmuştur.

İkbâl ü şevket dâyesi izz ü saâdet vâyesi

Mecd ü şeref pîrâyesi nâzende âhû-yı harem

ND./K.XXXV/27a/s.122

(İkbal ve şevket dadısı, izzet ve saâdet kısmeti ululuk ve şeref süsü, nazlı harem ceylenidir.)

III. Ahmet'in şehzâdeleri için söylenen kasidenin yukarıdaki beyitinde ikbâl teşhis yolu ile şehzâdelerin daima yanında bulunan, onlarla sıkı fıkı, içli dışlı olan bir dadıya benzetilmiştir. Beyitte geçen âhû-yı haremnden maksat padişahın sarayında yani hârem-i hümâyûnunda bulunan şehzâdelerdir.

ÖMR:

Sözlükte ömür, yaşayış, yaşama, hayat, yaşama müddeti gibi anlamlara gelir. Nedim'in kasidelerinde sadece bir beyitte geçer.

*Ben de bilmem böyle rûh-fezâlığın aslın meğer
Hızır tuhm-ı ömr-i câvid ekti nahlistânına
ND./K.XVII/4b./s.79.*

(Böyle ömür arttırıcılığın aslını ben de bilmiyordum. Meğer Hızır (Aleyhisselâm) sonsuz ömrün tohumunu ağaclığına ekmiş.)

Hızır (A.S) bilindiği gibi âb-ı hayatı yanında bulunan İlyas ile içmiş ve ölümsüzlüğe kavuşmuştur. Hızır kelimesinin lûgat manası yeşildir. Gittiği ve ayak bastığı yerlerin çimen olduğu rivâyet edilen Hızır'ın peygamber olduğu söylenmektedir.

Sad-âbâd'ı vasfetmek için söylenmiş kasideden alınan beyitte ömür önce bir ağaca sonra da bu ağacın tohumuna benzetilmiştir. (Zikr-i cüz, irade-i küll)

Beyitte geçen ömre sonsuzluk vasfı verilmiştir. Bu vasfın verilişi Hızır aleyhisselâm münasebetiyledir. Ömür bir ağacın, fidanın tohumu gibidir. Serpilir, gelişir ve büyür. Hazan mevsiminde de solup, gider. Fakat buradaki ömür tohumu, diğer tohumlara benzememektedir. Zira onu Hızır aleyhisselâm ekmiş ve ömür denen o tohumu sonsuzluk vasfı ile donatmıştır. Bu yüzden ağaçlıktaki bitkiler sonsuza dek yeşil kalacaklar ve Sa'd-âbâd'ı süsleyeceklerdir.

MİHR:

Lügatta güneş, sevgi, muhabbet, dostluk, iran güneş takviminin yedinci ayı (23 Eylül-22 Ekim) gibi anlamlar bulur.

Hüsn-i matla'da edip çeşme-i mihri rîzân

Eyledi hükmünü icrâ yine tab'-ı rûşen

ND./K.1/2a/s.3

[Parlak, aydınlık (olan) şâirlik tabiatı yine hükmünü icra ederek, hüsn-i matla'da sevgi çeşmesini akıcı hale getir-

di.]

Matla, hem gazelin ilk beyti, demektir.

Beyitte geçen mihr kelimesinin kaşılığı sevgidir. eşme kelimesi bize suyu çağrıştırmaktadır. Sevgi ile eşme arasında estetiklik, güzellik yönü ile bir benzetme ilgisi kurulmuştur. Nedim'in ş irlik tabiatı o derece akıcıdır ki sevgi çeşmesinden  deta ş ir suları akmaktadır. Ş ir akıcılık yönü ile suya benzetilmektedir.

AMAL: (EMELLER)

Sözlükte, ummalar, ümitle, dilekler, istekler gibi anlamlar bulunmaktadır. Kasidelerde sadece iki yerde geçmektedir. Amâl, kible ve çihreye benzetilmiştir.

Be-bârigâh-ı vezâret be ferruhî binişest

Hudâyegân-ı vezîrân u kible-i âmâl

ND./K.VII/42b/s.37

(Emeller kiblesi ve vezirlerin efendisi, vezaret makamına kutlu bir şekilde otursun.)

Yukarıdaki beyit Dâmat İbrahim Paşa'nın Sadr-ı a'zam oluşunu tebrik eden kasideden alınmıştır. Bu beyitte emeller kibleye benzetilmiştir. Padişahın ve vezirinin bulunduğu makam mâiyetinde bulunan halk için bir secde-gâhtır. Çünkü padişah yeryüzünde Allah'ın halifesi, gölgesidir. Halk, müşkülünü padişahın bulunduğu makama giderek, anlatır, orada derdine çâre arar. Emel, beyitte teşhis yolu ile kibleye giden insanlara, vezir de kibleye teşbih edilmiştir.

Teşrîfin ile hâne-i iclâl müzeyyen

Eltâfın ile çihre-i âmâl münevver

ND./K.XXVI/3b/s.103

(Senin gelişin ile büyüklük evi süslendi. Lutufların ile de emeller yüzü aydınlandı.)

İbrahim Paşa'ya helva sohbetine gelişi dolayısı ile Nedim tarafından kaleme alınan kasidenin yukarıdaki beyitinde emeller bir çehreye benzetilmiştir. Emellerin, arzuların sergilendiği yer; yüzdür, çehredir. İnsanın memnuniyeti yüzünde belli olur. Nedim'i de devrinde lutuflara boğan, yeryüzünü güldüren yegâne kişillerden biri Damat İbrahim Paşa'dır.

ARZU:

Sözlükte istek, heves, ümit, şevk, şöhret, sevgili, aranan, istenilen; hırs, istibtat gibi anlamlara gelmektedir.

*Sûk-ı isti-dâda şeh-âyin edip yârân-ı nazım
Ettiler gül-rîzler âvîze dükkân üstüne*

*Her biri bir seb-çerâğ-ı ârzûdan muktebes
Her biri pervâne bir şem-i dırahşân üstüne*
ND./K.11/11a/s.11

(Nazım dostları kabiliyet çarşısına şenlik düzenleyip, dükkân üzerine gül-rîz âvîzeleri astılar.)

[(Öyle âvîzeler ki) her biri arzû şebçerağından alınmış, her biri bir parlak mum üstüne pervâne gibidir.]

Şebçerağ, geceleyin ışık veren bir cevherdir. Efsâneye göre, su aygırı gece karaya çıkar, onun ışığında karnını doyurmuş. Şebçerağda olduğu gibi arzuda da, arzudan doğan aşkta da bir ateşin olması sözkonusudur. Şiir de arzu ve aşktan kaynaklanır. Bu yönüyle aşk ve arzu etrafa sürekli ışık, ateş saçan şebçerağa benzer. Şiirler de arzu şebçerağının bir parçasıdır. Bu mücevherden kopan parçacıklardır. Ayrıca şebçerağ bir efsânedir. Şair de kendi şiiriyet gücünü efsanevî unsurlara benzetir. Nedim, nazmını ve nazmını oluşturan kelimeleri hemen sonraki mısrada da gece yanan mumun etrafında uçuşan pervanelere teşbih eder.

ATA:

Sözlükte bağışlama, bahşîş, ihsân anlamlarındadır. Kasideelerde daha çok İbrahim Paşa'ya nispetle kullanılmıştır.

Serpençesinin nâmı lisân-ı küremada

Deryâ-yı kerem kân-ı kerem bahr-ı atâdır

ND./K.XV111/20b/s.86

(Güçlü kuvvetliliğinin nâmı uluların agzında cömertlik

deryâsı, kerem ocağı, ihsan denizidir.)

İbrahim Paşa, beyitte bahr-ı atâ' sıfatlarının yanında diğer sıfatlarla da anılmaktadır. İbrahim Paşa'nın cömertliği, ihsânı, bağışının çokluğu, bitmez tükenmezliği ile denize teşbih edilmiştir.

Hâtem-sıfatâ tab'-u dil-ü dest-i kerîmin

Deryâ-yı himem kân-ı kerem ebr-i atâdır

ND./K.XVIII/23b/s.87

[Ey Hâtem sıfatlı (sadrazam)! Senin tabiatın himmetler denizi, gönlün cömertlik ocağı, cömert elin de ihsan bulutudur.]

Bilindiği gibi Hâtem, Arap kabileleri arasında tanınmış "Tayyi" kabilesine mensup ve cömertliği ile şöhret bulmuş "İbnü Abdullah Bin Sa'd"ın lakabıdır. Nedim, İbrahim Paşa'yı bu lakapla vasıflandırmaktadır. Etrafına cömertlikler, lutuflar saçmak suretiyle Paşa da kendi döneminin Hâtem'idir. Burada mübalâğa yolu ile İbrahim Paşa'nın cömertlik eli ihsan bulutuna benzetilmiştir. Bulut, yağmur yağdırması, âleme feyz verip, bitkilere hayat vermesi dolayısı ile ele alınır. Damat İbrahim Paşa'nın eli de etraftakilere bolluk bereket yağdıran bir bağış bulutudur. Bilindiği üzere bağış el vasıtası ile yapılır.

Ayrıca el şekli dolayısı ile buluta benzetilmiştir. Bulut ve elin yüksek olması benzerliği sağlayan diğer bir husustur.

ATIFET:

Sözlükte karşılık beklemeden gösterilen sevgi, iyilik-severlik, merhamet, iyi zan, teveccüh, meyil anlamlarına gelmektedir.

*Eyâ vezîr-î kerem-pîşe sadr-ı âlî-şan
Müşerref oldu kudûmunla bu bülend eyvân*

*Bu burca eyledi tahvîl mihr-i âtîfetin
Bu menzili yine meh gibi eyledin tâban*
ND./K.XXV/2a/s101

(Ey cömertliği huy edinmiş yüksek şanlı sadrazam!
Gelişinle bu yüksek yer şereflendi.)

(Senin merhamet güneşin bu burca döndü ve bu menzili ay
gibi parlak ettin.)

Beyit, İbrahim Paşa'nın kapudan Mustafa Paşa'nın konakındaki helva sohbetine gelmesi dolayısı ile yazılan kasideden alınmıştır. Beyitte Âtîfet yüksekliği, erişilmezliği yönü ile

güneşe teşbih edilmiştir.

Şitâ zamânı da olursa açılır ezhâr

Nesîm-i âtîfet ü cûdun olduğunca vezan

ND./K.XXV/12b/s.102

[Cömertliğinin ve merhametinin, iyilikseverliğinin rûzgârı esmeye devam ettikçe (mevsim) kış bile olsa çiçekler açar.]

Damat İbrahim Paşa'ya ithaf edilen beyitte Paşa'nın cömertliği ve merhameti bir rûzgara benzetilmiştir. Bu rûzgâr estigi her yere cömertlik, iyilik dağıtır. Bu özellikleri dola- yısıyla sıcak, âlemi hoşnut eden bir rûzgar hususiyeti göste- rir. Böyle özelliklere sahip olan bir rûzgâr kışın bile esse çiçek açtırır.

AZM:

Sözlükte kasıt, niyet, karar, kesin niyetle yola girme, hareket etme, müteveccih olma gibi anlamlara gelir.

Câme-i fethe verip kâmet-i azmin revnak

Gerden-i hasmdan ayrılmaya hemvâre kefen

ND./K.1/77a/s.8

(Azminin boyu fetih elbisesine parlaklık versin de düşmanın boynundan kefen hiç bir zaman ayrılmasın.)

Azm beyitte boybosa benzetilmiştir. Övülenin boyu mübalağalı bir uzunlukla düşünülür. Bu uzunluk ve yüksekliğin hayali düşmanların önünde övülenin erişilmezliği fikrini verir. Burada övülen Şehit Ali Paşa'dır.

Ey saf-der-i cihân ki felek rahş-i azmine

Mehden rikâb-ü berk-ı cehandan inan verir

ND./K.111/35a/s.16

(Ey cihan saflarını yaran yigit ki felek senin azminin atına aydan üzengi ve dünya şimşeginden gem verir.)

Rahş, gösterişli, güzel ve hızlı giden at demektir.

Sadr-ı A'zam Şehid Ali Paşa'ya ithaf edilen beyitte, Ali Paşa'nın azmi gösterişli bir ata benzetilmiştir. Azm kelimesinin diğer bir anlamı da hareket etmedir. Bu hareket, rahştaki gibi kesin ve hızlıdır. Böyle bir atın üzengisi olarak şekil benzerliğinden dolayı ay düşünülmüştür. Azim atının gemi- ni de hızlı olmasından dolayı cihan şimşegi oluşturmaktadır.

Şâye-i bezmin celâl ü câhın asayiş-gehi

Râyet-i azmin hümâ-yı devletin bâlû peri

ND./K.1V/10b/s.20

(Senin meclisinin gölgesi büyüklük ve mevkinin huzur yeri, azminin bayrağı da devlet kuşunun kanatıdır.)

Padişah, yeryüzünde Allah'ın gölgesidir. Reayâsına adaletle muamele eder, ülkede zulmü kaldırarak, huzuru sağlar. Padişahın olduğu mevkide ikbâl ve baht açıklığı vardır. Bu sınırlar içinde padişah, hûma kuşu inancı ile beraber düşünür. Zira hümû kuşu da iktidarı, saltanatı, baht açıklığını simgeler. Azim beyitte bayrağa benzetilmiştir. Bayrak gökyüzünde dalgalanır. Dolayısı ile yüksektedir. Ama bu yükseklik, hümâ kuşunun olduğu yüksekliktir. Bilindiği üzere hümâ kuşu yükseklerde uçar ve yeryüzüne inmez. Bayrak da hükümdarlığın alâmetidir. Padişah azim bayrağı hûma kuşuna kanat oluşturur.

BELAGAT:

Sözlükte iyi, güzel, pürüzsüz sôs söyleme, uzdillilik; edebiyatta sözün düzgün, kusursuz, yerinde ve adabına göre söylenmesini öğreten ilmi adı anlamlarına gelmektedir. Kasidelerde iki beyitte geçen belâgat "timan"a ve "bağ"a benzetilmiştir.

*Her kâle-i mezerkeşi nessâc-ı tab'ımın
Şehbender-i belâgata ziyb-i dükân verir*
ND./K.111/57b/s.18

(Şairlik tabiatımın dokumacısının sırma ile işlenmiş her kumaşı belâgat limanına dükkân güzelliği verir.)

Beyitte geçen şehbender kelimesi her türlü ithalat, ihracatın yapıldığı serbest liman anlamına gelmektedir. Bilindiği gibi eskiden kıymetli mallar gemiler vasıtası ile getirildikleri limanlarda sergilenmekteydi. Şair, şairlik tabiatını burada sırma dokuyan bir dokumacıya benzetmektedir. Zira sırma diğer kumaşlara göre daha değerlidir. Böylesine değer taşıyan bir sırma limanlarda sergilenmeye layıktır. Belagât beyitte nadir malların bulunduğu bir limana teşbih edilmiştir.

*Efendim söyleten anı kemâl-i i'tibârındır
Kalem lûtfunla gûyâ bûlbûl-i bâğ-ı belâgattır*
ND./K.X11/44b/s.62

[Efendim onu (kalemi) söyleten senin şerefının noksan-sızlığıdır. Kalem lutfunla sanki belâgat bağının bûlbûlüdür.]

Padişah III.Ahmet'e takdim edilen kasidenin yukarıdaki

beyitinde kalem belâgat bağının bûlbûlüne benzetilmiştir. Bûlbûller, en güzel nagmelerini bağda bulunan güller için dile getirirler. Beyitte edebiyât, şiir güllerinin açıldığı bağ olarak tasavvur edilmiştir.

BEYAN:

Sözlükte anlatma, açık söyleme, bildirme; edebiyatta belâgat ilminin, hakikat, mecâz, hikâye, teşbih, istiare gibi bahislerini öğreten kısmı gibi mânâlarda bulunur. Kasidelerde beyân "nâme"ye, "levha"ya benzetilmiştir.

Nâme-i sihr ü beyâna sebt eder imzâ gibi

Bâ husûs ol şâirim ki nazmımı bircîs-i çerh

ND./K.XIV/36a/s.70

[Özellikle (öyle) şâirim ki nazmımı Çerhin Bircis'i beyân ve sihir mektubuna imza gibi kaydeder.]

Bircis'in diğer adı da Müşteri'dir. Yedi seyyar yıldızdan biri olup, göğün altıncı katındadır. Eski müneccimler buna kâdî-i felek, Sa'd-ı ekber demişlerdir. Telâkkiye göre din, ilim, hilm, haya, tevazu, kerem, akıl, talâkat ve fesahat evsafındandır. Bu yıldız doğarken ana rahmine düşen çocuğa yıldızdaki bu vasıflar intikal edermiş. Belîğ, natûk, talihli, cesur, kerim ve zarif olurlarmış.

Beyan bir mektubun, bir kâğıdın üzerine yazıldığından dolayı beyitte beyân ile mektup arasında bir bağlantı sözkonusudur.

Yağdırır levh-i beyâna hûşe hûşe dürr-i nâb

Hâmeni ensüste alsan ebr-i gevher-zâ gibi

ND./K.XIV/32a/s.69

[Kalemini parmagına alsan, (kalem) gevher doğuran bulut gibi beyân levhasına salkım salkım saf inci yağdırır.]

Nedim burada şâirlik tabiatını övmektedir. Nazmını oluşturan kelimeleri saf birer inciye benzetmektedir. Kalemi gevher yağdıran bir buluta, beyânı da bu bulutun damlacıklarının düştüğü bir levhaya benzetmiştir. Kalemde dökülen inci tanesi değerinde her söz levhaya yazıldığından dolayı beyân levhaya benzetilmiştir.

CELADET:

Sözlükte bahâdırılık, kahramanlık, yigitlik, metânet, ceviklik, güçlülük, cesurluk anlamlarındadır.

Zûr-ı bâzû-yı celâdet kuvvet-i kalb-i zafer

Kaaflar tâkât getirmez hamle-i şîrânına

ND./K.XVII/21a/s.80

(O, yigitliğin kolunun kuvveti, zaferin yüreginin gücüdür. Aslanca saldırısına kaf dağları bile dayanmaz.)

III.Ahmet'e ithaf edilen kasidenin yukarıdaki beyitinde, padişah celâdet pazusunun kuvveti ve daima zafer kazandığından dolayı zafer kalbinin gücü olarak vasıflandırılmıştır. Güç, kuvvet pazuda toplandığı için celadet ile pazı arasında bir benzerlik sözkonusudur. Padişah öylesine yigitçe saldırılarda bulunur ki bu saldırılara erişilmez olarak görülen kaf dağları bile yenik düşer.

CELAL, CELALET:

Sözlükte büyüklük, ululuk, azamet, görkem anlamlarındadır. Kasidelerde padişah ve vezirine nisbetle kullanılmıştır.

Seyf-i meslûl-i celâlet ki düm-i şemsîri

Zafere âb-ı bekâ fitneye berk-ı hirmen

ND./K.1/24a/s.4

(Azamet'in kınından sıyrılmış kılıcı ki kılıcının ucu zafere bâkilik suyu fitneye (ise) yığın (halindeki) şimşektir.)

Beyitte geçen celâlet kelimesi ile büyüklük ve kesici olma özelliklerinden dolayı kılıç arasında bir benzerlik ilgisi kurulmuştur. Celâlet teşhis yolu ile daha sonra Şehit Ali Paşa'ya benzetilmiştir. Kılıç, çeliğe su vermek suretiyle yapılır. Zaferi kazanmak için kılıç kullanmak lazım gelir. Kılıcın ucundaki su, kazanılan zaferin devamını sağlayan sonsuzluk suyudur. Beyitte geçen fitne harmanı ise fitnenin yeşertildiği, toplandığı yer anlamındadır. Köylünün bir yere toplayıp, biriktirdiği harmanı şimşek yakar. Beyitte kılıç, fitneden oluşan harmanı yakan bir şimşeğe benzetilmiştir.

Hânuman-ziyb-i celâl ârâyiş-i mecd ü şeref

Seyf-i sârim bîşe-zâr-ı satvetin şîr-i neri

ND./K.1V/13a/s.21

[(Ey) Celâl evinin sūsū, şân ve şerefin sūsleyicisi, çekilmiş kılıç, güç ormanının erkek aslanı (olan padişah)]!

Sultan III.Ahmet'e hitap edilen beyitte celâl büyüklüğünden, azametinden dolayı eve teşbih edilmiştir.

Cihan-sad-r muallâ-kadr kim bezm-i celâlinde
Döner gûy-ı felek fevvâre-veş şad-ı revân üzre
 ND./K.V/17a/s.26

(Yüksek kadirli cihân sadrazamı ki onun celâl meclisinde felek topu fiskiye gibi şadırvan üstüne döner.

İbrahim Paşa'nın övüldüğü beyitte celâl büyüklüğünden, güzelliğinden dolayı, bir konaga benzetilmiştir. Paşanın bezmi o derece büyüktür ki felek, şeklinden ve dönüşünden dolayı bu meclisin şadırvanının fiskiyesinde bulunan küçük bir top şeklinde tasavvur edilmiştir.

Maşrık-ı ikbâle fass-ı hâtemin bedr-i tamâm
Hancerin burc-ı celâlin gurre-i garrâsıdır
 ND./K.XXX/25b/s.113

[Mührünün kaşı ikbâl doğusuna (sanki) dolunaydır. Hancerin (ise) büyüklük burcunun parlaklığıdır.]

Osmanlı İmparatorluğu doğu kıtasını hükümdarlığına almış büyük bir devlettir. Beyitte Kapudan Mustafa Paşa'nın mührünün kaşı şekil itibarı ile dolunaya benzetilmiştir. Ayrıca beyitte celâl ve burç arasında yükseklik bakımından bir alâka kurulmuştur.

Sayd eder beççe-i sîmurg-ı celâlû câhı

Tuğunun mâhçesi bî-meded-i dâne-i dâm

ND./K.XXXV111/4a/s.130

(Tuğunun küçük ayı, tuzanın dânesinin yardımına ihtiyaç duymadan şan ve şöhretin sîmurgunun yavrusunu avlar.)

Simurg kuşunu avlamak mümkün değildir. Sîmurgun yavrusunu avlamak daha da imkânsızdır. Celâl ve câh yükseklik ve ulaşılmazlık özelliği ile sîmurg yavrusuna benzetilmiştir.

Bu dârâtı temâşa kıldı çünkim bende-i nâ-cîz

Celâlet pertevinden hîrelendi çeşm-i hayrânı

ND./K.X/16b/s.49

(Degersiz kulun bu gösterişi seyretti. Bundan dolayı ululuk ışığından hayrân gözü donuklaştı.)

Hayran olma durumunda insan donar, kalır. Bayram törenini anlatan kasideden alınan beyitte, Nedim törende gördüğü ihtişamdan, büyüklükten dolayı şaşar, kalır. Beyitte celâlet bir ışığa benzetilmiştir. Zira her ikisinde de göz kamaştırıcılık, hayranlık söz konusudur.

Zihî vâlâ hümû-yı evc-pervâz-ı celâlet kim

Düşer bâl açtığıınca sâyesi îrân u Tûrân'a

ND./K.XXXVII/2a/s.127

(Celâlet burcunda kanat çırpın hūma ki kanadını açtığında gölgesi İran ve Turan'a düşer.)

Nedim'in III.Ahmet'in tuğrasını medih için söylediği kasideden alınan beyitte celâlet yüksekliğinden, yüceliğinden dolayı burca teşbih edilmiştir.

CUD:

Sözlükte cömertlik, el açıklığı, sahâvet gibi anlamlara gelir.

Vâye-bahş olsa eğer tâb-ı süheyl-i cûdu

Keştî-i Nûh'a döner âb-ı akîk üzre Yemen

ND./K.1/32a/s.5

[(Ali Paşa'nın) cömertlik Süheyl'inin ışığı eğer akîk taşına kısmet bağışlayıcı olsa (bu ışık altında akîkin rengi bir tufan halini alıp) Yemen (bu su tufanı üzerinde dolaşan) Nuh'un gemisine döner.]

Bu beyit Nedim'in Şehit Ali Paşa vafsındaki bir kasidesindendir. Akik taşının en makbûlû Yemen'den gelir. Yemen, Kızıldeniz Sahilindedir. Şehirleri yüksek tepeler üzerine kurulmuştur. Cudi'nin keştî-i Nûh'un oturduğu dağın adı olduğu mâlumdur. Cûd-sehâ ile Cûdî arasında bir yakınlık söz konusudur. Buna bağlı olarak beyitten şu manayı çıkarabiliriz: Şüheyl güneşten koparılmış bir parçadır. Işığı nereye aksederse oraları gül rengine boyadığı gibi cömertlik güneşi olan Ali Paşa'nın küçücük bir himmeti de Yemen'e düşse her tarafı suya boğar, Yemen şehri de böylece güllük gülistanlık bir şekle dönecektir. Beyitte Paşa'nın cömertliği yükseklik alâkası bakımından Şüheyl yıldızına teşbih edilmiştir.

*Hoşâ ey feyz-i cûdun eyleyip zîbende dünyâyı
Kemâl-i lûtfun etti hisse-mend a'lâ vu ednâyı*
ND./K.VI/1a/s.30

[Ne hoş, ne güzel cömertliğinin bereketi (suyu) dünyayı süsleyip, lutfunun olgunluğu da yüksek ve alçakları hisse sahibi etti.]

Beyitte, İbrahim Paşa'nın lutfu yerden biten bir ağaca benzetilmiştir. Cömertliğinin feyzi tıpkı yağmurun ölü toprağı canlandırdığı gibi toprağı süslemekte ve ona can katmaktadır. İbrahim Paşa'nın lutfunun eksiksizliği toplumda bulunan her

kesimdeki insanı kuşatmıştır.

Bilir kim bir çekîde katredir deryâ-yı cûdundan

Gören enfâs-ı bâd-ı subh ile cûşende deryayı

ND./K.VI/22a/s.31

[Deryâyı sabah rûzgârının nefesleri ile coşmuş bir halde gören kişi (onu) cömertliğinin okyanusundan damlamış bir katre olarak bilir.]

Medreseye teşekkür zımında Damat İbrahim Paşa'ya yazılmış kasidede Paşa'nın cömertliği uçsuz bucaksız ve çok olmasından dolayı bir deryâ olarak düşünülmüştür.

Fenâ-yi sâye-bân-ı ser-bülend-i lûtf-u cûdunda

Serâpây cihan der-hâb-ı emn-üistirâhattir

ND./K.XII/30a/s.61

(Lutuf ve cömertliğin yüce gölgeliğinin fenâsında cihan baştanbaşa emniyet ve istirahat uykusu içindedir.)

Beyitte III.Ahmet'in cömertliği, bir gölgelige benzetilmiştir. Gölge, insanı nasıl rahatlatıyor, güneşin ışıklarına bir siper oluyorsa padişahın da cömertliği insanı sıkıntıdan feraha çıkarmaktadır. Gölge kavramı ardında bir bahçe mazmunu

da sözkonusudur. "Cihân, padişahın adaletli yönetimi ve cömertliği sâyesinde bir emniyet ve istirahat uykusu içindedir." denilmek suretiyle de, dünyada hüküm süren sakinlik belirtilmiştir.

*Ebr-i cûdunda var ol feyz ki reşkinden anın
Gül olup kûre-i haddâd gülistana gelir*

ND./K.XI11/17a/s.64

[Cömertlik bulutunda o derece feyz vardır ki onu kıskanmasından (dolayı) demircinin ocağı gül olup, gülbahçesine gelir.]

Bulut, yağmur yağdırarak, etrafa feyiz vermesi dolayısı ile ele alınır. Feyz, beyitte su mânâsındadır. Su bulutta yoğunlaşır. Cömertlik kavramı da İbrahim Paşa'da yoğunlaşmıştır. Bu yönüyle Paşa'nın cömertliği bir yağmur bulutuna teşbih edilmiştir. Bu bulut etrafa yağmur yağdırarak, toprağı suya kandırmaktadır. Su bu yönüyle cömertliğin sembolüdür. İbrahim Paşa'nın cömertlik bulutunun bereketinin kıskançlığı ateşi bile bir gül haline getirir. Böylece demirci ocağındaki kızılık kıskançlıktan dolayı donar ve yakmayan bir alev halini alır. Bilindiği üzere kıskançlıkta da bir donma hali söz konusudur. Bu donma sonucu demirci ocağındaki kor, Paşa'nın cömertlik bulutundan nasibini almak isteyen bir gül halini alıverir.

Demirci ocagında bulunan kızılılık ile gül arasında, renk yönü ile bir bağlantı kurulmuştur.

Göreyim şöyle kef-i cûdunu kim ebr-i behâr

Ana yüz şerm ile deryûze-i bârâna gelir

ND./K.XIII/45a/s.66

(Cömertlik avucunu göreyim şöyle ki bahar bulutu ona yüz utanma ile yağmur dilenciligine gelir.

Nedim, beyitte kendini İbrahim Paşa'ya yağmur dilenciligine gelen bir buluta benzetmiştir. Şâir, burada Paşa'dan bahşîş istemektedir. Bahşîş el ile verildiği için cûd ile kef arasında bir bağlantı sözkonusudur.

Arsa-i haşmetinin cûd ü himem ferrâşı

Dergeh-i devletinin lûtf u kerem der-bânı

ND./K.XVI/23a/s.76

[Cömertlik ve gayretler senin haşmet arsanın hizmetçisidir. Lutuf ve kerem (ise) devlet kapının kapıcısıdır.]

Beyitte padişahın haşmet arsası o kadar büyük olarak düşünülmüştür ki cömertlik ve himmetler buradan hiç eksik olmaz. Çok yüksek bir değer olan cömertlik bile bu arsada ancak

bir hizmetçi olabilmiştir. Başka bir deyişle de cömertlik ve himem daima padişahın kapısında bulunduğu için birer hizmetçiye benzetilmiştir. Beyitte ayrıca yükseklik ve büyüklük yönünden haşmet ile arsa arasında bir alâka kurulmuştur.

Alemin şâhları bende-i fermânındır

Cümlesi dergeh-i cûdundan umar ihsânı

ND./K.XVI/29b/s.77

(Alemin şâhları senin emir kulundur. Hepsi senin cömertlik kapından ihsân umarlar.)

Pâdişâh, âlem padişahıdır. Ona nispetle dünyada bulunan diğer şâhlar birer dilenci konumundadırlar. Beyitte cûd bir kapıya teşbih edilmiştir. Bilindiği gibi dilenciler kapıya gelerek, para dilenirler. Pâdişahın kapısında cömertlik o kadar yoğunlaşmıştır ki III.Ahmet'in kapısı cömertlik ile âdeta eşanlamlı hâle gelmiştir.

Bir çetr kurdu himmet ü cûdun cihânda kim

Kâm aldı sâyesinde cihân u cihâniyan

ND./K.XX/8a/s.91

(Cömertliğin ve yardımın cihânda bir çadır kurdu ki (bunun) gölgesinde dünya ve dünya halkı emeline ulaştı..)

İbrahim Paşa'nın cömertliği ve yardımı beyitte insanı güneşin yakıcı ışıklarından koruyan ve kişiyi serinleten bir çadıra benzetilmiştir.

Şitâ zamânı da olursa açılır ezhâr

Nesim-i âtîfet ü cûdun olduğunca vezan

ND./K.XXV/12b/s.102

(Cömertliğinin ve iyilikseverliğinin rûzgârı estikçe (mevsim) kış mevsimi bile olsa çiçekler açılır.)

Nesim, ılık esen ve yağmur getiren bir rûzgârdır. Bu şekliyle tabiata bereket sağlar. Beyitte su ile cömertlik arasında bir münasebet vardır. Ayrıca rûzgârın her yere ulaşma özelliği söz konusudur. Bu yönden de rûzgâr ve İbrahim Paşa'nın cömertliği arasında bir benzetme ilgisi kurulmuştur.

Ol cihân-ı mekrûmetsin kim senin dest ü dilin

Lûtf u ihsân kânıdır cûd u himem deryâsıdır

ND./K.XXX/26b/s.113

(Sen öyle bir kerem dünyasısın ki senin elin ve gönlün lutuf ve ihsân ocağı, cömertlik ve himmet deryâsıdır.)

Kapudan Mustafa Paşa'ya yalısını tavsif zımında yazılan kasideden alınan beyitte Paşa'nın cömertliği bolluğu, uçsuz bucatsız olması dolayısı ile deryâya teşbih edilmiştir. Ayrıca Paşa'nın eli ve gönlü lutuf ve ihsânın bol olduğu bir maden ocağına benzetilmiştir.

Milk-i cûd olsun müsellem kabza-i teshîrine

Zerre mihrin tâ zebûn-ı pençe-i kübrâsıdır

ND./K.XXX/37a/s.113

[Cömertlik ülkesi senin hükmetme pençene teslim edilmiş olsun. (Zira) zerre güneşin büyük pençesinin zebunudur.]

Pençenin avı tutma, zaptetme özelliği vardır. Şâir, cömertlik ülkesini Kapudan Mustafa Paşa'nın hükmetme pençesine teslim etmiştir. Beyitte, cömertlik bollugundan, çok olma vasfından dolayı ülkeye teşbih edilmiştir. Gölge, zerre ve toz gün ışığından görülebildiğinden varlıkları güneşe bağlıdır. Bu bakımdan beyitte güneşin zebunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Güneş pençeye benzeyen ışıkları ile zerreyi mahkûm hale getirmiş, onu hapsetmiştir. Kapudan Mustafa Paşa'nın güneş olarak düşünüldüğü beyitte, cömertlik ülkesi bu güneşin pençesinin zebunu olan zerreye benzetilmiştir. Paşa'nın yüceliğinin yanında cömertlik ülkesi ancak bir zerre olarak kalmaktadır.

DELAL:

Sözlükte işve, cilve, naz, insana güzel, sevimli görünecek hal, durum, gamze gibi mânâlara gelmektedir. Delâl, sevgilinin, övülenin en büyük vasfını teşkil etmektedir. Kasidelerde sadece bir beyitte geçerek, kervana teşbih edilmiştir.

Erişti gûş-ı dil ü cânâ dûrdan nâ-gâh

Terâne-i ceres-i kârbân-ı gânc u delâl

ND./K.V11/28b/s.36

(Naz kervanının çingiraklarının nağmesi ansızın uzaktan gönlün ve canın kulağına yetiştii.)

Sevgili naz, hande ve cilve ile dopdoludur. Hande ve cilve nâz ile bütünlük sağlar. Sevgilinin hareketleri, gülüşü bile naz ile dopdoludur. Kervanda kıymetli şeyleri taşıyan ve beklenen bir topluluktur. Sevgilinin nâzı da aşığı tarafından sürekli olarak umulan beklenen bir harekettir ve âşığa göre bir değer ifade eder. Ayrıca naz çokluk bakımından da kervana benzetilmiştir.

DERD:

Sözlükte dert, gam, keder, kasâvet, tase, kaygı, acı,

ağrı, sızı anlamlarında bulunur. Nedim'in kasidelerinde sadece bir beyitte geçen dert "gece"ye benzetilmiştir.

Sâkıyâ pertevi câmindan alurken hurşîd

Çeşmimiz târ ede lââyık mı şeb-i derd ü mihen

ND./K.1/18b/s.4

(Ey sâki! Güneş onun şarap kadehinden ışığını alırken, dert ve eziyet gecesinin gözümüzü karartması müstehak mıdır?)

Kadeh kelimesi mecâz-ı mürsel yolu ile şarabı da beraberinde getirir. Sevgilinin kadehi ve şarabı da o derece parlaktır ki, güneş bile ışığını ondan almaktadır. Şâir, böyle-sine aydınlık bir kadehten faydalanamamaktan dolayı sitem eder. Nedim, ruh halini dert ve eziyet gecesine benzetmiştir. Dert insanın ruhunu gece gibi karartır ona sıkıntı verir. Dert ile gece arasında renk itibarı ile bir benzetme ilgisi kurulmuştur.

DİL:

Sözlükte gönül, yürek, kalp anlamlarında bulunur. Nedim'in kasidelerinde "kasr"a, "ülke"ye, "göz"e, "bağ"a teşbih edilmiştir.

Gayri vakt oldu ki der-beste olup kâh-ı devât

Kasr-ı dilden ser-i bâlâya açılsın revzen

ND./K.1/73b/s.8

[Devat köşkünün kapatılmasının artık vakti geldi. (Bundan sonra) dil kasrından yücelere pencere açılma zamanıdır.]

Gönül, beyitte insan tabiatındaki güzel duyguları, heyecanları, yücelikleri içinde bulunduran bir kasra teşbih edilmiştir. Zira kasr da gönül gibi yücedir ve güzelliği kapsar. Nedim'in kaleminin bir yerde söyleyiş, ifâde gücü tükenmiştir. Bundan sonra artık duygularla övülme zamanı gelecektir. Gönül kasrı açılacak ve artık hislere yönelinecektir.

Gehî telâtum-ı efkâr-ı derd-i ziyk-ı maâş

Gehî tezâhum-ı ekdâr-ı gayret-i emsâl

Münâvebeyle gelip cümle merzibûm-ı dile

Tamâm eyledirler akl u fikrim istîsâl

ND./K.V11/12a/s.35

(Basen geçim darlığı derdinin düşüncelerinin dalgaları, bazen de emsal gayreti kederlerinin baskısı gönül ülkesine gelerek, akıl ve fikrimi bütünü ile ortadan kaldırırlar.)

Gönül, insanın içinde bulunması, aziz olması ve korunan bir yer olarak düşünülmesinden dolayı bir ülkeye benzetilmiştir. Zira gönül de bir ülke gibi sevgilinin nigâh oklarına açıktır.

Hoşa ey burc-ı izz ü devletin hurşîd-i tâbânı

Yine lûtfunla pür-nûr eyledin çeşm-i dil ü cânı

ND./K.XIX/1b/s.88

[Ne hoş (ki) ey izzet ve devletin burcunun parlak güneşi olan (sadrazam)! Yine bağışınla gönül ve can gözünü aydınlattın.]

Nedim'in sanatını destekleyen yegâne kişilerden biri de dönemin sadrazamı Damat İbrahim Paşa'dır. Nedim, Paşa'yı izzet ve devlet burcunun parlak güneşi olarak vasıflandırmıştır. Bundan kasıt Paşa'nın yüceliğidir. Zira izzet, devlet, burc, güneş kavramlarının ortak noktası azamettir. Paşa'nın Nedim'e sağladığı maddi imkânlar Nedim'i ferahlatmıştır. Beyitte dil ve cân önce teşhis edilmiş, sonra da onlara göz bağışlanmıştır. Nedim'e, Paşa'dan para gelince gözü aydınlanmakta, şâir böylece feraha çıkmaktadır.

Hey ne şâdîdir ki dil bağı gülîstan eyledi

Tab'ı mânend-i gül-i şâd-âb handân eyledi

ND./K.XXXVI/1a/s.123

[Bu ne büyük bir sevinçtir ki (gelişin) gönül bağı gülbahçesi haline getirdi. (İnsanın) iç âlemini suya kanmış bir gül benzeri hândan etti.]

Burada Nedim'i memnun eden hadise, III.Ahmet'in İbrahim Paşa'nın sarayına gelişidir. Gönül büyüklüğü, güzel hislerin doğduğu, yeşerdiği yer olması dolayısı ile beyitte bağa teşbih edilmiştir. Bağı kelime anlamı; büyük bahçe bostandır. Bu sevinçli olay, gönlü güllerle dolu bir bahçeye döndürmüş, gönülde gülleri açtırmıştır. Genellikle su kenarında yetişen gül, daima sulanmak ister. Bu işi bağban yapar. Beyitteki bağban dönemin padişahı III.Ahmet'tir. Zira, teşrifi ile şâirin iç âlemini suya kanmış bir gül haline dönüştürmüştür.

ELEM:

Sözlükte ağrı, acı, sızı, sancı, keder, dert, maddî ve manevî ızdırap mânâlarına gelir. Kasidelerde iki yerde geçen elem ilk beyitte elem "düşman ordusu"na, ikinci beyitte ise "toz"a benzetilmiştir. Elem kavramını şâir, daha çok kendi psikolojisini anlatmak için kullanmıştır.

*Olup hücûm-ı elemden şikeste hâtırlar
Derûna dolmuş idi kasvet-i hümûm u keder*

ND./K.XI/47a/s.57

(Elem hücûmundan gönüller kırılmış olup, kalbe kaygıların ve kederlerin sıkıntısı dolmuştu.)

Beyitte elem, gönle ard arda gelişi hiç durmadan yoğun bir şekilde gönlü bastırışı, çokluğu, yarayıcılığı bakımından düşman ordusuna benzetilmiştir.

*Tamâm tâb u cilâ verdi feyz-i mekrûmetin
Ki kalmadı ser-i mû hâtırında gerd-i elem*

ND./K.XXI/34b/s.95

(Kereminin bolluğu o derece parlaklık ve cila verdi ki, gönlümde hiç elem tozu, pası kalmadı.)

Gönlüde bulunan tasalar, elemeler toza benzetilmiştir. Bu tozlar gönül aynasının parlaklığını bozmaktadır. Gönlü bu tozdan arındıracak olan da dönemin sadrazamı Damat İbrahim Paşa'nın keremidir. Çünkü Nedim'i himâye eden kişilerin başında Paşa gelmektedir.

EMANİ:

Sözlükte arzular, gayeler, istekler, ummalar, emeller, maksatlar, niyetler, meramlar gibi anlamlara gelir. Nedim'in kasidelerinde sadece bir yerde karşımıza çıkan emânî "yıldız"a benzetilmiştir.

Olup necm-i emânî munsarîf nahs-ı mukabilden

Yine pertev-feşân oldu zemîn ü âsmân üzre

ND./K.V/6a/s.25

(Arzular ve emeller yıldızı nahs-ı mukabilden kurtulup, yine gök ve yeryüzüne ışık saçmaya başladı.)

Nahs; uğursuzluk demektir. İlm-i tencime göre nahs-ı ekber Zuhâl, nahs-ı asgar ise Merih'tir. Nahseyn; Zuhâl ve Merih'e denir ki, iki uğursuz yıldız demektir. Beyitte arzular ve istekler güneş gibi sonsuz olmamasından, sürekli değişken olmasından, batıp batıp çıkmasından dolayı yıldıza benzetilmiştir. Şâirin kötü şansı açılmış ve istek yıldızı yine parlamaya başlamış, emeline sonunda ulaşmıştır.

ENDİŞE:

Sözlükte düşünce, fikir, vesvese, merak, kaygı, gam,

keder, şüphe, korku mânâlarındadır. Nedim'in kasidelerinde iki beyitte geçer.

Oldu mi'mâr-ı hüner şâhid-i endîşem için

Böyle bir hâne-i âyîneye bünyâd-feken

ND./K.1/4a/s.3

(Hüner mimarı fikrimin güzeli için böyle bir aynalı köşke temel atıcı oldu.)

Güzel olan, ancak aynalı köşkte oturur ve oraya layıktır. Şâirin fikri de öyle durduk, olur olmaz yerde ortaya çıkmaz. Ancak güzellere layık aynalı bir köşkte zuhûr eder. Endişe beyitte aynalı köşkte oturan bir güzele benzetilmiştir. Fikrinin oluştuğu zemin bir aynalı köşk gibi şa'salıdır. Hüner, teşhis yolu ile bir mimara benzetilmiştir. Burada kastedilen hüner, şâirin kendi hünerinden çok genel ve kâmil anlamdaki hünerdir. Başka bir deyişle en üstün ve noksansız şeklini bulmuş hüner mefhumudur.

Râst geldi peyk-i endîşem bu garra matlaa

Çerh-i çârümden öte arş-ı muallâdan beri

ND./K.1V/18a/s.21

(Düşüncemin ulaşı bu parlak matlaa dördüncü felekten

öteye arş-ı âlâdan beride bir yerde rastladı.)

Dördüncü gök güneş ve Hz. İsâ münasebetiyle ele alınır. Bilindiği gibi güneş burada bulunmaktadır. Hz. İsâ da göğe yükselince burada kalmıştır. Endişe beyitte bir ulaga benzetilmiştir. Nasıl bir ulak orijinal haberleri, orijinaliteyi yakalama amacını güderse, endişe de bir matla ve orijinal hayaller yakalama peşindedir.

ENDÜH:

Sözlükte gam, keder, tasa, kaygı, üzüntü, sıkıntı anlamlarına gelir. Kasidelerde iki yerde geçmektedir. İlk beyitte "ateş"e, ikinci beyitte de "köşe"ye benzetmiştir.

*Semiyy-i cedd-i Rasûl-i Hudâ ki lutfûndan
Cihanda âteş-i endûh u gam olur gül-zâr*

ND./K.VIII/38b/s.41

(Allah'ın elçisinin atasının adaşı ki onun bağışından dünyada sıkıntı ve gam ateşi gülbahçesi olur.)

Beyitte, Nemrut tarafından ateşe atılan Hz. İbrahim'in kıssasına telmih vardır. Bilindiği üzere Hz. İbrahim ateşe atılınca, ateş Allah'ın emri ile bir gülbahçesine döner. Nedim

de Damat İbrahim Paşa'yı, Hz. İbrahim'e hem lütufkarlık hem de aynı adı taşımaları bakımından benzetir. Lütuf kavramı içinde su ve yağmuru da düşünmemiz gerekir. Yağmur ve su cömertliğin, lütufkârlığın simgesidir. Gül sürekli sulanmak isteyen bir çiçektir. Gülbahçesini sulamak bağbana düşer. İbrahim Paşa sıkıntı ve gam ateşini lütfuyla, yağmuru ile söndürmektedir. Endûh, beyitte bir ateşe benzetilmiştir. Zira gam, keder, sıkıntı insanın bğrını ateş gibi yakar.

*Sen buyur izz ü saâdet ile Sa'd-âbâda
Künc-i endûh ola düşmenlerinin zindânı*

ND./K.XVI/42b/s.78

(Sen ululuk ve saâdet ile Sa'dâbâd'a buyur. Düşmanlarının zindanı ise gam köşesi olsun.)

Yukarıdaki beyit Sa'dâbâd'ı vasseden kasidenin duâ bölümünden alınmıştır. Endûh, insanı sıkıttığı içini daralttığı için bir köşeye benzetilmiştir. Bu endûh köşesi düşmanlarının zindanı olmaya lâyıktır. Zindan karanlıktır. Gam, tasa da insanın gönlünü karartır. Ayrıca zindan kuyularda veya kulelerin en alt kısmında bulunur. Zindan kelimesi aşağı olma, aşağıda bulunma gibi anlamları çağrıştırır. Sıkıntı, gam da insanı zelîl kılar. Zindan kavramının karşıtı olarak karşımıza yüksek olma vasfı taşıyan Sa'd-âbâd çıkar. Padişah en yükseğe, onun düşman-

ları da en aşağı yerde bulunmaya layıktır.

FASAHAT:

Sözlükte güzel ve açık konuşma, uzdıllılık, iyi söz söyleme kabiliyeti anlamlarına gelir.

Bu elfâz ile tahrîr eylemiş çerh üzre evsâfın

Utârid kim cihan-sâlâr-ı ıklîm-i fasâhattır

ND./K.X11/28b/s.61

[Utarid ki güzel konuşma ikliminin padişahıdır, (bu yüzden) senin vasıflarını felek üzerine bu kelimelerle yazmıştır.]

Bilindiği gibi Utarit, kâtiplik ve güzel konuşmanın sembolüdür. Güneş ışıkları onun diviti görevini görür. Şâirin şiirini gökyüzüne yazan da odur. Yukarıdaki beyiti içine alan kaside, Medîne-i Münevvere rütbesinin yüceltilmesi dolayısı ile Sultan Ahmet'e takdîm edilmiştir. Burada Utarit'in gökyüzüne bizzat vasıflarını yazdığı kişi Padişah III.Ahmet'tir. Bu vasıflar o derece yüksektir ki bu kelimelerin kâtibi Utarit, yazıldığı yer de gökyüzü olarak düşünülmüştür.

Fasâhat, bir ülkeye benzetilmiştir. Utarit de bu

ülkenin padişahıdır. Zira bir yerde sultan varsa, o yerde ülke de vardır. Sultan ile iklim, memleket her zaman birarada düşünülür.

FAZL:

Sözlükte fazla, ziyâde, artık, bâki, fazlalık, üstünlük, iyilik, fazîlet, erdem, lutûf gibi anlamlara gelir.

İbn-i Hâcib harem-i fazlına derbân-ı kemîn

Mîr Sadr'ın serine mevkîf-i na'li me'men

(5,1,28a,N.D.K)

(İbn-i Hâcib senin fazilet haremine en alt rütbeli bir kapıcıdır. Onun atının nalının ulaştığı yer Mir Sadr'ın başına bir me'men olur.)

Harem, evin en kıymetli, yabancılara açık olmayan bölümüdür. Bu yönü ile insanın kalbi gibidir. Beyitte üstünlük bakımından fazilet ile harem arasında bir münasebet kurulmuştur.

Anın ardınca bil-cümle sudûr-ı âsman-pâye

Ki ilm-ü fazl-ü takvâ gevherinin her biri kânı

(49,X,22b,N.D.K)

[Onun ardındadır bütûn gökyüzü ünvanlı devletin ileri gelenleri (onların) her biri fazilet, takva ve ilim cevherinin ocağıdır.]

Fazilet beyitte bir gevhere benzetilmiştir. Zira bir gevher kadar değerlidir. Herkeste bulunmaz. Ancak nadir insanlarda bulunur ve onlara aynı zamanda sûs olur.

FİTNAT:

Sözlükte zihnin her şeyi çabuk anlayışı, zihin açıklığı, zeyreklik anlamlarına gelir. Kasidelerde sadece bir yerde geçer. Fıtnat "göz"e teşbih edilmiştir.

Dûr-bin-i fikr ile hakka ki çeşm-i fıtnatı

Vâsıl oldu âlemin her nûkte-i pinhânına

ND./K.XVII/64a/s.83

(Onun fıtnat gözü gerçekten de âlemin her bir gizli nüktesine fikir dûrbünü ile ulaştı.)

Göz görme, tanıma aracıdır. Dünyayı da akıl vasıtası ile tanırız. Bu yüzden beyitte akıl, göze benzetilmiştir.

FİKR:

Lügatta fikir, düşünce, idrak, hatır, zihin, akıl, rey, oy, zan, inanma, zihin tasavvuru, kuruntu, murat, maksat, niyet gibi anlamlar bulunur.

Dûr-bîn-i fikr ile hakka ki çeşm-i fîtnatı

Vâsıl oldu âlemin her nûkte-i pinhânına

ND./K.XVII/64a/s.83

(Onun fîtnat gözû gerçekten de âlemin her bir gizli nûktesine fikir dûrbûnû ile ulaştı.

Eslâf, İskender'in aynasından sonra dûrbûnû de mazmûna âlet etmişlerdir. Uzaktaki eşyayı ve uzağı yakın gösteren âlete dûrbûn denir. Beyitte III.Ahmet uzağı gören bir padişah olarak tanıtılmıştır. Fikir uzağı görüş yönü ile bir dûrbûne benzetilmiştir. Padişah kendisinden başka kimsede bulunmayan fikir dûrbûnû ile âlemin gizli, sır dolu olaylarına vâkıftır. Ayrıca dûrbîn kelimesi akıllı, basîret ve tedbir sahibi anlamlarında da kullanılır.

GAM:

Sözlükte keder, tasa, kaygı, dert anlamlarındadır. Gam padişaha ve onun ricâline yakıştırılmayan ve onlarda bulunmaması gereken bir psikolojik durum olması dolayısı ile bu kavramı şâir, kendisine yönelik kullanmıştır.

Agyâra cam sunsa sipihr-i sitîze-kâr

Ben zâra âb-ı tıyg-ı gam-ı hun-çegân verir

ND./K.111/190b/s.18

[Kavgacı felek yabancılara şarap kadehi sunsa ben zavallıya (ucundan) kan akan gam kılıcının suyunu verir.]

Felekten şikâyet her dîvân şâiri gibi Nedim'de de görülür. Kaza ve kadere itiraz edemeyen şâirler, başlarına gelen her kötü olaydan dolayı feleği sorumlu tutarlar. Felek, şâirden gayrısına şarap kadehi sunar. Fakat şâire verdiği sadece elem, kederdir. Beyitte gam, kılıca benzetilmiştir. Gam kılıcı, şâirin vücudunu paramparça etmektedir. Kılıca su verilir. Bir âşık olan şâir de ancak gam kılıcının acı dolu suyunu içmektedir.

Çekip vîsâdemi kıldım külâh-gûşemi ham

Garîm-i gamdan edip nîm lâhza istimhâl

ND./K.VII/2b/s.34

(Gam alacaklısından yarım lahza mühlet isteyip, şiltemi çekip, külâhımın köşesini бүktüm.)

Beyit, Damat İbrahim Paşa'nın sadrazam oluşunu tebrik etmek ve Enverî'nin bir beytini tazmin için kalemme alınan kaside den alınmıştır. Bilindiği üzere Damat İbrahim Paşa, Nedim'i devrinde koruyan devlet adamlarının başında gelmektedir. Nedim, Paşa'nın gelişi ile ön plana çıkmış, medrese müderrisliğine kadar yükselmiştir. Beyitte, gam bir alacaklıya benzetilmiştir. Çünkü aynı bir alacaklı gibi gam da insanın bir an olsun peşini bırakmamakta, dâima şâirin peşinde dolaşmaktadır. Paşa'nın gelişi ile şâire bu gam alacaklısından kurtulma umudu doğmuştur.

Bu ârzû olıcak nakş levh-i hâtırda

Heman o lâhzâda fırsat bulup bilâ-imhâl

Kümeýt sürdürü hüçûm etti kişver-i tab'a

O gam dedikleri dîrîne düşmen-i muhtâl

ND./K.VII/9b/s.34

(O gam dedikleri eski hileci düşman tabiat ülkesine

doru at sürdû, hücüm etti.)

Beyitte geçen *kişVer-i tab'*, şâirin muhayyilesi, şâirlik tabiatıdır. Gam, teşhis yolu ile eski düşmana benzetilmiştir. Zira, şâir kendini bildi bileli adına gam denilen ve zihnini daima meşgul eden o düşmanla beraberdir.

Semiyy-i cedd-i Rasûl-i Hudâ ki lutfûndan

Cihanda âteş-i endûh u gam olur gül-zâr

ND./K.V111/38b/s.41

(Allah'ın elçisinin atasının adaşı ki onun bağışından dünyada sıkıntı ve gam ateşi gülbahçesinde olur.)

Gam, insanı sıktığı, içine bir kor verdiği için ateşe benzetilmiştir. Gam da insanı ateş gibi yer bitirir. (bkz. endûh)

Kesâdı yok hele kış günleri akaar-ı gamın

Harâb hâneler akmazsa da hele damlar

ND./K.X1/13a/s.55

(Kış günleri gam gelirlerinin hiç sonu gelmiyor. Harap evler akmazsa da damlar.)

Şitaiyye'den alınan beyitte gam çoklugundun, sürekliliğinden dolayı gelire benzetilmiştir. Artık kışın gelmesiyle akarsu yanlarına kurulan meclisler kalkmış, herkes evlerine kapanmıştır. Bilindiği gibi hava ile insan ruh durumu arasında bir paralellik sözkonusudur.

GÖNÜL:

Sözlükte insanın duygu merkezi, yüreğin manevî varlığı, kalp, duygu, his tesir, muhabbet, şefkat, sevgi, aşk, alâka, iptilâ, istek, arzu, heves, meyil, hâhiş, rıza, muvafakat, cesaret, cüret, şecaat, kibir, gurur, ahlak, yaratılış, sîret, tabiat, duygu, hatır anlamlarında bulunur. Kasidelerde gönül kavramı; "akarsu"ya, "güvercin yavrusu"na, "meclis"e, benzetilmiştir.

Bihamdillah yine geldi dem-i gül-geşt-i kûh u deşt

Yine mânend-i cû aktı gönüller gülistân üzre

ND./K.V/8b/s.25

[Allah'a hamdolsun (ki) yine dağ ve kırlarda biten güllerin gezintisine çıkma zamanı geldi. Yine gönüller akarsu misâli gülbahçesi üzerine aktı.]

Bilindiği üzere ilkbahar mevsimi gelince gülbahçelerin-

de, baglarda içki, musiki, eglence meclisleri kurulur. Gönüller buralarda şenlendirilir. Beyitte gönül; parlak oluşu ve akıcı oluşundan dolayı akarsuya benzetilmiştir.

Süzüldüğünce çakır keyf çeşm-i şeh-bâzın

Hamâme-beççe gibi dil sakır sakır titrer

ND./K.XI/18b/s.55

(Senin çakır keyif olan şehbâz gözün süzüldükçe, gönül güvercin yavrusu gibi tir tir titrer.)

Şeh-bâz veya şahbâz avcı kuştur. Yükseklerde uçar. Şahbâzın bir özelliği de kendi avını kendisinin avlamasıdır. Başkalarının avlarına konmaz ve leş yemez. Çakır keyif oluşu da şahbâzın gözlerinin sehlâ olmasındandır. Bilindiği üzere sarhoşlar içkinin tesiriyle her şeyi çift görürler. Aşığın gönlünü bir şahbâz olan sevgilinin gözü avlamıştır. Sevgilinin bakışları ile şahbâzın gözü arasında bir ilgi kurulmuştur. Şahbâzın sehlâ gözlerinin avını hipnotize etme özelliğine sahip olduğu söylenir. Şahbâz olan sevgilinin gözleri âşığını büyüler ve onu avlar. Gönül, beyitte bir güvercin yavrusuna benzetilmiştir. Alıcı bir kuş olan şahbâza karşı âşığın gönlü bir güvercin yavrusu kadar savunmasızdır.

Her sözüm gülşen-i ma'nâyâ gönül bezminden

Gül gibi rengli nerkis gibi mestâne gelir

ND./K.XlIII/39a/s.66

(Her sözüm gönül meclisinden mânâ gülbahçesine gül gibi renkli, nergis gibi sarhoş bir halde gelir.)

Dîvan edebiyâtında adı en çok geçen çiçeklerden biri olan gül, aynı zamanda sevgiliyi temsil eder. Gül rengi ve kokusu ile diğer çiçeklerin şâhıdır. Kırmızı rengi dolayısı ile gül, kan ve şaraba da benzetilir. Kırmızı rengi güle cazibe ve çekicilik katar. Nergis ile göz arasında hem şekil olarak hem de uyku verme özelliğinden dolayı sevgilinin mahmur ve süzgün gözlerine benzetme sözkonusudur. Nedim, beyitte gönlünü beyitte bir meclise benzetmiştir. Meclis; sohbet edilen, içki içilen, gerektiğinde de gamlanan yerdir. Duygular içkinin de etkisiyle mecliste ortaya dökülür. Duyguların çıkış, doğuş yeri olması sebebiyle gönül de bir meclistir.

Beyitte ayrıca tasavvufî bir tahayyül de sözkonusudur. Gönüller, elest bezminden dünyaya sarhoş halde gelmişlerdir. Allah aşkı ile yanıp, tutuşmuş bir halde, kendilerinden geçmişlerdir. Nedim, beyitte kendini âdeta bir hallâk-ı meânî olarak görmektedir. Şâir, şiirlerini yokluk âleminde gelen sözler olarak tahayyül etmiştir. Ayrıca gönlünün enginliğini, bundan

çıkan şiirin de renkli ve mestâne olduğunu belirtmektedir.

HAŞMET:

Sözlükte büyüklük, heybet, saygıdan dolayı çekinme, nezâket, hiddet, kızgınlık, alçakgönüllülük gibi anlamlara gelmektedir.

Tâk-ı gerdûnuna vâlâ-yi şafak pûşinde

Zevrak-ı haşmetine atlas-ı gerdun yelken

ND./K.1/27b/s.5

[Senin gökyüzünün tâkına şafak yüceliği örtü, heybet kayığına (da) göğün atlası yelkendir.]

Dokuzuncu gökte hiç bir şey bulunmamaktadır. Göğün bu katına göğün bütün katlarını kapsadığından dolayı felekü'l-ef-lâk (göklerin en büyüğü) ve yücesi olduğundan Çarh-ı A'zam; içinde hiç bir yıldız bulunmadığından dolayı da Çarh-ı Atlas denmiştir. (**) Atlas; aynı zamanda üstü düz, işlenmemiş bir çeşit kumaş demektir. (**)

(*)Bks. İbrahim Hakki, Marifetname, 1st. 1981, s.98-99; B.J.W. Gibb, Osmanlı Şiiri Tarihi, 1st.1964, s.233-240)

(**) S. Sami, Kamus-ı Türkî, 1st.1978

Kavisli görünüşünden dolayı gökyüzü tâka benzetilir. Şehit Ali Paşa'ya Nedim tarafından takdim edilen kaside de Osmanlı mülküne ancak feleğin tâk olacağı, şafağın da bu ülkeyi çevreleyen gökyüzüne al örtü olabileceği düşünülmüştür. Heybet bir kayığa benzetilmiştir.

Arş ile hem-dûş ola tâk-ı revâk-ı haşmetin

Tâ ki ber-câdır bu âlî kubbe-i niylûferî

ND./K.1V/53a/s.24

[Haşmetinin çardağını tâkı, arş ile omuz omuza olsun. Böylece bu yüce nilüfer (renkli) kubbeye münasip olur.]

Gökyüzünün revâk ile ilgisi, yükseklik unsuruna ve övüleni yüceltme arzusuna dayanır. Aynı zamanda da kavisli görüşünden dolayı gökyüzü tâk şeklinde hayâl edilir. Padişahın köşkü veya kasrı onun haşmetinin bir göstergesidir. Bu kasrın yüksekliği de arş ile aynı hizada olmalıdır. Zira Padişah ancak böyle bir kasra lâyıktır. Beyitte gökyüzü renginden dolayı nilüfer renkli bir kubbe olarak vasıflandırılmıştır.

Yesârında durup şehzâdegân izz ü saâdetle

Sipihr-i haşmetin her biri oldu mihr-i tâbânı

ND./K.X/5b/s.48

[Şehzâdeler izzet ve saâdetle solunda durunca (her biri) senin haşmet göğünün parlak güneşi oldu.]

Beyit, bayram töreni dolayısı ile Sultan III.Ahmet'e sunulan kasideden alınmıştır.

Haşmet kavramı, beyitte yücelik ve yükseklik özelliğinden dolayı gökyüzüne benzetilmiştir. Padişah dünyaya hakim olarak vasıflandırılır. Şehzâdeleri de dünyayı boyunduruğu altına almış padişahın ilerideki varisleridir.

*Nizâm-ı tâze buldu memleket sa'y-i belîginle
Tırâz-ı haşmetin ziyb-i der-i devlet-meâbımsın*
ND./K.XV/20b/s.73

(Emek harcayıp, gerektiği gibi çalışmanla memleket düzenini buldu. Haşmet süsüm, devlet kapının ziynetisin.)

Beyitte haşmet bir süse benzetilmiştir. Hükümdarların giydikleri elbise süslüdür. Bu süsler, işlemeli aynı zamanda hükümdarların haşmetinin, heybetinin sembolüdür.

*Tutsun cihânı debdebe-i tabl-ı haşmetin
Olsun felekte devlet-ü câhın cihân cihân*
ND./K.XX/2a/s.91

(Haşmet davulunun gürültüsü dünyaya yayılsın. Felekte devlet ve mevkin kat kat olsun.)

Türklerde; zafer ilanlarında, düğün, derneklerde sevinç davullarının çalındığını görmekteyiz. Davul, Türkün kalbindeki azamet ve heybetin dile gelmiş halidir. Haşmet beyitte etrafta uyandırdığı tesir bakımından bir davula benzetilmiştir.

Kasr-ı câh u hâşmetin hemvâre olsun ber-karâr

Kim sabah-ı îyd o kasrın perde-i dîbâsıdır

ND./K.XXX/36a/s.113

(Mevki ve haşmetinin kasrı daima karar üzerine olsun ki bayram sabahı o kasrın ipek perdesidir.)

Beyit, Kapudan Mustafa Pasa'nın yalısını vasfeden kaside den alınmıştır. Bayram sabahının diğer sabahlara göre ayrı bir anlamı vardır. Bayram sabahının nurânî aydınlığını, camilerden yükselen ışık deryâları bir kat daha arttırır. Ezânlar gökyüzüne yükselir. Beyitte haşmet ve câh yüksekliği, erişilmezliği yönlerinden kasra teşbih edilmiştir. Kasr da yüksektir, genellikle tepelere inşâ edilir. Gökteki burçlar da yükseklik bakımından kasra benzetilir. Bayram sabahı ipek bir perde olarak tahayyül edilmiştir. Câh ve haşmet kasrı o derece yüksektir

ki ancak nurânî bayram sabahı o kōške bir perde olabilecektir.
Beyitte Sebk-i Hindî cereyanını görmemiz mümkündür.

Rahşden kıldığı dem izz ü saâdetle nüzûl

Dâmenin tutmak için haşmet ü unvan geldi

ND./K.XXXIV/10b/s.119

(Yücelik ve saâdetle attan indiği zaman, haşmet ve ünvan eteği tutmak için geldi.)

Damat İbrahim Paşa'ya atfedilen kasideden alınan beyitte, haşmet ve ünvan teşhis yolu ile Paşa'nın eteğini tutmak için gelen kişilere benzetilmiştir. Zira hükümdar ve devlet adamlarının eteklerini tutmak veya eteklerini öpmek onların lutuflarına mazhar olmaktır. İbrahim Paşa, haşmet ve ünvâna değil, bilâkis haşmet ve ünvân Paşa'ya muhtaçtır. Bu kavramlar, Paşa'nın yanında hiç değer taşımamaktadır.

Sıdk-ı niyyetle duâmız budur Allâh âlim

Her dem ü her nefes ü her seher ü her akşâm

Câvidan arsa-i haşmette tek ü tâz edersin

Söyle kim gûy ola çevgânına çerh-i hud-kâm

ND./K.XXXVIII/16a/s.131

(Allah biliyor her zaman, her nefes, her sabah ve her akşam temiz niyetle duâmız budur ki; sonsuza dek haşmet arsasında at koşturasın. Söyle ki senin çevgânına bencil dünya top olsun.)

Çevgân oyunu, bir arsada çevgân adı verilen ucu eğri bir sopa ve topla at üstünde oynanır. Gökyüzü yuvarlak şekli ve durmadan dönmesi göz önüne alınarak top şeklinde düşünülür. Sultan III.Ahmet'e ithâf edilen kasidenin yukarıdaki beyitinde haşmet genişlik ve büyüklük bakımlarından arsaya benzetilmiştir. Padişahın da haşmeti, sahip olduğu toprak genişliğine bağlıdır. Padişah'ın da haşmet arsası o kadar büyüktür ki bu arsada çevgan oynarken çevganının topu ancak dünya olabilecektir.

HATIR:

Sözlükte zihin, fikir, keyif, hâl ve gönül mânâlarına gelir. Kasidelerde hâtır; "levha"ya ve "köşe"ye benzetilmiştir.

Bu ârzû olıcak nakş levh-i hâtırda

Hemân o lâhzada fırsat bulup bilâ-imhâl

ND./K.V11/8a/s.34

*Kümeýt sürdü hücum etti kişver-i tab'a
O gam dedikleri dîrîne düşmen-i muhtâl*

*Hurûşa başladı nâgâh künc-i hâtırdan
Hezâr vesvese sad gûne ârzû-yı muhâl*
ND./K.VII/10a/s.34

(Bu istek gönül levhasına nakşolunca o gam dedikleri hileci düşman hemen o anda fırsat bulup, hiç vakit kaybetmeden tabiat ülkesine doğru at sürdü, hücum etti. Ansızın binlerce vesvese, yüz türlü olmayacak arzu gönül köşesinden coşmaya başladı.)

Birinci beyitte hâtırın (kalp) ayna gibi olmasından dolayı hâtır ile levha arasında bir bağlantı sözkonusudur. Ayrıca kişinin herhangi birşeyi hatırlaması hatırlanacak şeyin üstüne bir not yazılması ile mümkündür. Bu yüzden de hâtır ile levha ilişkisi beyitte konu edilmiştir.

Üçüncü beyitte hâtır; kapalı olması, gizlilik özelliğinin bulunmasından dolayı bir köşeye benzetilmiştir. Vesveseler de hâtırın bir köşesinde bulunur.

HAYAL:

Lügatta; insanın kafasında tasarlayıp, canlandığı şey zan, kuşku, sanı ve rüya gibi anlamlarda bulunur. Kasidelerde hayal; "Ferhad"a, "Yûsufistân"a, "çöl"e benzetilmiştir.

Etmem endûhte-i gayre heves çün perviz

Açtı Ferhâd-ı hayâlim bana bir nev ma'den

ND./K.1/12b/s.4

[Perviz gibi başkalarının kazandığına heves etmem. (Zira) hayâlimin Ferhad'ı bana yeni bir maden açtı.]

Acem efsanesine göre Ferhat, Husrev-i Pervîz'in sevgilisi olan Şirin'in diğer aşığıdır. Husrev tarafından bir dağın arkasına hapsolünmüş ise de, Şirin'e kavuşmak için dağı delmiş ve Şirin'in emriyle Cûy-i Şîr adlı suyu getirmiştir veya süt akıtmıştır. Sonra külüngünü havaya atıp, altına başını tutarak, beyni parçalanarak, ölmüştür.

Husrev; Nûşirevân'ın torunu olup, Hürmüz'ün oğludur. Balığı çok sevdiğinden Pervîz de denilmiştir.

Beyitte geçen Pervîz'den kasıt diğer şâirlerdir. Nedim de hayâlini, hayâl gücünü Ferhat'a benzetir. Ferhât nasıl yeni

binalar madenler açıyorsa, sular getiriyorsa şâirin hayâli de şiirde yeni binâ ve madenler keşfetmektedir. Ferhat, bir yönüyle de nakkaştır. Nakkaş; inciye ve diğer cevherleri delerek, onları işleyerek, mücevher yapar. Hayal de bir mimar, bir nakkaştır. Şâirin hayali, fesahat madeninden inciler çıkarabilecek kudrettedir. Şâir beyitte böylece şiirinin orjinalitesine değinir.

Yûsufistân-ı hayâl olmayacak vâfında

Neyle ma'mur ola hâtır denilen beyt-i hazen

ND./K.1/68a/s.8

(Senin vâfında söylenecek güzel sözlerle eğer hayâl Yusufistanı haline gelmeyecekse, bu hâtır denilen hüzünler evi ne ile ma'mûr olur.)

Yûsufistân, güzellerin çokça bulunduğu yerdir. Bilindiği gibi Hz.Yusuf güzelliği ile ma'ruf bir peygamberdir. Şâirin hayâlinde de şiirsel bir anlam vardır. Hayal de güzelliği ile Yusuf gibidir. Gönül, Yusuf gibi güzellerin dolacağı bir yer olarak düşünülmüştür. Hayal; gönülde Yusuf gibi güzel binâlar kurarak, burayı mamur hale getirecektir. Beyitte Hz. Yakup'un kıssasına da telmih vardır.

*Gâhî ki cûş-i ma'ni-i rengîn-i midhatin
Deşt-i hayâle ziyâ-i gül ü gülîstân verir*
ND./K.111/45b/s.17

(Bazen, senin övgünün renkli mânâlar dolu dalgalarının coşkunuğu, hayal çölüne gül ve gülîstan güzelliği vermektir.)

Hayal beyitte çöle teşbih edilmiştir. Cöllerde serap dediğimiz hayaller sözkonusudur. Cöldeki seraplar gibi hayaller de gönle gelip, gider.

HAZEN:

Sözlükte gam, keder, tasa gibi anlamlara gelmektedir. Kasidelerde sadece bir yerde geçer.

*Yûsufistân-ı hayâl olmıyacak vâfında
Neyle ma'mûr ola hâtır denilen beyt-i hazen*
ND./K.1/68a/s.8

(Senin vâfında söylenecek güzel sözlerle eğer hayâl Yûsufistânı haline gelmeyecekse, bu hatır denilen hüznler evi ne ile ma'mûr olur.)

Beyitte hüzünler bir eve benzetilmiştir. Hüzünün doğduğu, barındığı yer gönüldür. Aşığın gönlü bir ev olup, oraya giren sevgilinin kira yerine gam, nakdi ödemesi sözkonusudur. Beyitte, Hz. Yakup'un kıssasına telmih olup, buradaki âşık, Hz. Yakup, sevgili ise kendisinden ayrı bırakılan Hz. Yusuf'tur.

HİMEM:

Sözlükte gayretler, emekler, çalışmalar, yüksek irâdeler, ermiş olanların tesirleri gibi anlamlara gelir.

Ser-ferâzâ âlem-efrâz sipâh-endâzâ

Ey ki Kâ'b-i himemin peyker-i keyvâne zekân

ND./K.1/57a/s.7

(Ey önder, ey bayrağı tutan, ordu hazırlayıcı komutan. Ey ki himmetler topuğunun Zuhal'in yüzüne çene olmuştur.)

Zuhal, yedinci kat gökte bulunan bir seyyâredir. Bir adı da Keyvan'dır. İlm-i tencîme göre nahs-i ekberdir. Şehit Ali Paşa'nın himmet ayasının topuğu o kadar yüksektir ki Zuhal'in yüzünü ezerek, onun uğursuzluğunu bertaraf etmiştir. Himmet ile topuk arasında hakimiyet, ezicilik, hükmetme bakımlarından bir benzerlik ilişkisi kurulmuştur.

Hoşâ ey mesned-ârâ-yi himem ki hüsni tedbîrin
Edip mülk-i cihândan ber taraf âşûb-ı gavgaayı
 ND./K.VI/2a/s.30

O gavganın yerine kıldı dest-i bezl-i ihsânın
Cihanda her kese bir gûne lûtf-ı râhat-efzâyı

(Ey ne hoş himmetler mesnedini süsleyen kişi ki senin güzel idaren kavga karışıklığını cihan mülkünden tamamen uzaklaştırıp, senin ihsan saçan elin o kavganın yerine herkese bir parça rahat artıran bir lutufta bulundu.)

Beyitte geçen mesnet kavramı ile sadrazamlık makamı dolayısı ile Damat İbrahim Paşa kastedilmektedir. Damat İbrahim Paşa'nın şahsiyeti sadrazamlık makamına güzellik vermektedir. Bu yönü ile Paşa bir süs gibi tahayyül edilmiştir. Himmet ile mesnet kavramları arasında yükseklik bakımından bir ilgi kurulmuştur. Zira himmet yüksek bir kavramdır. Ancak yüksek makamlardaki kişiler himmet edebilir. Bu himmetleri ile idaresinde bulunan kişilere ihsanda bulunur.

Arsa-i haşmetinin cûd ü himem ferrâşı
Dergeh-i devletinin lûtf u kerem der-bânı
 ND./K.XVI/23a/s.76

[Haşmet arsanın hizmetçisi cömertlik ve gayretlerdir. Devlet kapının kapıcısı (ise) lütuf ve bağıştır.]

Beyitte teşhis sanatı yapılarak, himem ve cûd padişahın hizmetçisi, lütuf ve kerem ise kapıcısı olarak düşünülmüştür. Arsa beyitte sarayın alt zeminidir. Sarayın kapladığı mekânın genişliği, sadrazamın azametinin bir göstergesidir. Haşmet ile arsa arasında büyüklük ve genişlik bakımından bir ilgi sözkonusudur. Sadrazamın bu kadar geniş olan haşmet arsasının hizmetçisi olarak da yine her biri bir yükseklik değer olan cömertlik ve himmetler tasavvur edilmiştir. Devlet beyitte bir dergaha benzetilerek, bu dergâhın kapıcısı olarak da yine yüksek değerler olan lütuf ve kerem gösterilmiştir. Bu kavramlar padişah katında o kadar boldur ki âdeta padişahın kapıcısı durumuna gelmiştir.

Hâtem-sıfatâ tab'u dil ü dest-i kerîmin

Deryâ-yı himem kân-ı kerem ebr-i atâdır.

ND./K.XV111/23b/s.87

[Ey Hâtem gibi cömert olan (sadrizam)! senin yaradılışının gayretler denizi, gönlün bağış madeni, cömert elin (de) bağış bulutudur.]

Hâtem-i Tâî; Arapların Tay kabilesinden cömertliği ile

meşhur Abdullah bin Mes'ûd'un oğlunun ünvânıdır. Hâtem-i Tâî, Hâtem-i Tay da denir. Edebiyatımızda kerem, sehâvet timsâlidir. Nedim, beyitte İbrahim Paşa'yı cömertliğinden dolayı Hâtem-i Tâî'ye benzetmiştir.

Beyitte leff ü neşr-i mürettep sanatı yapılarak; sadrazamın tabiatı himmetler deryâsına, gönlü kerem madenine, cömert eli de bağış bulutuna benzetilmiştir. Sadrazamın himmeti çokluğundan dolayı deryâya teşbih edilmiştir. Kerem ile de kân arasında bir ilişki kurulmuştur. Zira kerem yüksek ve her yerde bulunmayan bir kavramdır. Kân da az bulunan ve kıymetli madenlerin ocağıdır. Sadrazamın eli, etrafındakilere karşılıksız bağış ve inci dağıttığı için ebr-i ataya benzetilmiştir. El şekli, yuvarlaklığı itibarı ile bulutu andırır. El bu yönü ile cömertliğin sembolü haline gelmiştir.

Sultan Süleymân-ı cihan izz ü şerefle kâm-ran

Nev-nahl-i bağ-ı izz ü şân gül-gonce-i nahl-i himem

ND./K.XXXV/14b/s.121

(Cihânın Sultan Süleymân'ı, izzet ve şân bağının yeni fidanı, himmetler dalının gül goncesi!)

Beyitte kudret, şân, saltanatın simgesi olan ve sultanlıkla nübüvveti birleştirilmiş nâdir insanlardan biri olan Hz.

Süleyman'a telmih vardır. Şeref bahçeler için kullanılan bir değer ölçüsüdür. Bahçelerin içinde bulunan fıskiyeler, ağaçlar padişahın ve devlet adamlarının ihtişamının göstergesidir. Himmetler bu bahçeyi süsleyen ağaçlardır. Beyitte 111. Ahmet'in şehzâdelerine seslenildiği için "nahı" ve "gül-gonca" tabirleri kullanılmıştır.

HIMMET:

Sözlükte gayret, emek, çalışma, çabalama anlamlarına gelmektedir. Kasidelerde himmet "mimar"a, "ordu"ya, "soy kitabı"na, "şahbaz" a teşbih edilmiştir.

*Bir gûşe-i nigâh ile mi'mâr-ı himmeti
Sûrâh-ı mûra vûs'at-ı kevn ü mekân verir
ND./K.111/28a/s.16*

(Onun himmetinin mimarı bir bakış ucu ile karınca deliğine kâlnat genişliği verir.)

Sadrâzam Şehit Ali Paşa'ya takdîm edilen kasideden alınan yukarıdaki beyitte himmet kişileştirilmek sureti ile bir mimara benzetilmiştir. Mimar, yapıları en güzel şekilde ortaya koyan sanatkârdır. Göz ucu ise bu mimarın elinde bulunan delici bir âlet olarak düşünülmüştür. Zira gözde de delicilik özelliği

vardır. Gözden çıkan bakış insanın kalbini delerek, gönlüne saplanır. Şehit Ali Paşa'nın da gayretleri bir sanat özelliği taşıyacak mâhiyette olup, dünyayı yeniden inşâ edebilecek bir niteliktedir.

Geldikçe cûşa ceys-i şehensâh-ı himmetim

Sabra esâs-ı kal'a-i Mâzenderan verir

ND./K.111/67a/s.19

(Himmetimin şahlar şâhının ordusu coşunca sabra Mâzenderan kalesinin sağlamlığını verir.)

Bilindiği gibi, Rüstem-i Dâstân Mâzenderân'da hapsedilen Keykâvûs'u kurtarmak için giderken yolda yedi konakta önüne cadılar, devler, askerler çıkarak onu öldürmek istemişlerse de Rüstem bunlarla yalnız başına çarpışıp sonunda Mâzenderân'a ulaşmış, Keykâvûs'u kurtarmıştır.

Beyitte himmet kavramı coşkunluktan, zafer kazanmasından dolayı bir orduya benzetilmiştir. Fakat bu ordu alelâde bir ordu değil, şahlara yakışacak bir ordudur.

Sensin ol cûd-ı müşehhas ki zuhûrunla senin

Buldu tûmâr-ı neseb-nâme-i himmet encâm

ND./K.1X/37b/s.46

(Sen o cömertliğin somut halisin ki senin ortaya çıkmanla himmetin soy kitabının tomarı son buldu.)

Beyit, İbrahim Paşa'yı medih zımında olan Ramazâniyye'den alınmıştır. Himmet beyitte yardım, gayret anlamında kullanılmıştır. Himmet sahipleri büyük bir aile olarak düşünülmüştür. Bu ailenin son üyesi de Damat İbrahim Paşa'dır. Paşa, himmeti son dereceye vardırmıştır. Kimse onun himmetini geçemeyecektir.

O rütbe şâh-bâz-ı himmetin evc üzre çıksın kim

Herâsından felekte nes-i tâir bî-karâr olsun

ND./K.XXX111/2a/s.118

(Senin himmetinin şebbazı o derece doruğa çıksın ki felekte nesr-i tâir yıldızı onun korkusundan kararsız olsun.)

Bilindiği gibi şebbâz veya şahbâz avcı bir kuş olup, daima yükseklerde uçar. Bu kuşun Kaf dağına ulaştığı, Arş'ı ve mâverâyı geçtiği söylenir. Himmet kavramının kudret, şöhret, tesir anlamları da vardır. Şebbâzın da diğer kuşları tesir

altında bırakma özelliği vardır. Ayrıca ikisinin ortak noktası yüksekliktir. Bu yönleri ile şehbâz ile himmet arasında bir benzetme ilgisi kurulmuştur. Şehbâz hedefini şaşırılmaz, gördüğü kuşu elinden kaçırmaz. Padişahın da himmeti engel tanımaz. Nesr-i tâir sabit bir yıldızdır. Padişah III.Ahmet'in himmetinin şehbâzı gökteki sabit yıldızı bile kaçırmaktadır. Şehbâzı gören kuş gibi yıldız da titremektedir. Yıldızın ışığı gök katmanlarından geçerken kırılır, titrek bir şekilde görünür. Kuş da titrer. Yapısı itibarı ile de beyitte yıldız ile kuş arasında bir irtibat kurulmuştur.

HULK:

Sözlükte huy tabiat, ahlâk gibi anlamlara gelir. Kasidelerde iki beyitte geçer.

Nesîm-i hulku vezan olsa bir çemen-zâra

Edip türâbını reşk-i şemame-i anber

ND./K.X1/34a/s.56

Olurdu reng-i tebeşşüm şükûfte gülbünden

Henûz olmadan evvel resîde gonçe-i ter

(Onun ahlâkının kokusu bir çimenliğe esse, onun toprağını anber kokusunun kıskançlığını çekecek hale getirir, henüz

yeni gonca daha yetişmeden tebessüm rengi gül bahçesinde kendini belli ederdi.)

Beyitte hulk ile koku arasında güzellik yönü ile bir benzetme ilgisi kurulmuştur. Ahlak da bir gül gibidir. Ahlâk kavramı bir koku gibi insanı kendinden geçirir, hayran bırakır.

Bûy-ı hulkiyle dolup oldu müselleme destine

Çerh döndü hâsılı koynunda anber-dânına

ND./K.XVII/60a/s.83

[(Gökyüzü) ahlâkının kokusuyla dolup, onun eline teslim edildi. Kısaca gök onun koynunda taşıdığı anber kabına döndü.]

Beyitte ahlâk, kâinatı saran güzel bir kokuya benzetilmiştir. Ahlâk da koku gibi insanın kendinden geçmesine sebep olur. Huy ve yaradılış güzelliği de herkesi kendinden geçirir, hayran bırakır.

HUMAR:

Sözlükte içkiden sonra gelen baş ağrısı, sersemlik anlamlarında bulunur.

Sepîde-dem ki olup dîde hâbdan bîdâr

Hurûşa başladı nâ-gâh serde dürd-i humâr

ND./K.VIII/1b/s.38

(Şafak vakti ki göz uykudan uyanınca ansızın başta humar tortusu coşmaya başladı.)

Beyitte humar kelimesi mûşahas hale getirilerek bir tortuya benzetilmiştir. Bilindiği gibi tortu, bir çökeltme sırasında sıvının dibinde kalan çökeltidir. İçki içildiği akşamın sabahı kişi, başı ağrır bir şekilde kalkar. Bir gece önceki içkinin tesirini taşır. Bu tesir de tortu olarak düşünülmüştür.

HÜNER:

Sözlükte mârifet, bilme, ustalık, sanat, güzel sanatlar gibi anlamlar bulmaktadır. Kasidelerde hüner; "mimar"a, "fidan-a", "pazar"a teşbih edilmiştir.

Safha bir lâhzada Hârût-sitân oldu yine

Turfa efsûn okudu bu kalem-i câdû-fen

Oldu mi 'mâr-ı hüner şâhid-i endîşem için

Böyle bir hâne-i âyîneye bünyâd-feken

ND./K.1/4a/s.3

(Sayfa bir anda yine Hârût ülkesi oldu. Bu büyücü kalem şaşılacak derecede bir büyü yaptı.)

(Hüner mimarı fikrimin güzeli için böyle bir aynahâneye yapı inşâ edici oldu.)

Aynahâne her yeri aynalarla süslü oda demektir. Hâne-i âyîneden kasıt sayfadır. Hüner mimarı, şâirin fikrinin güzeli için içi aynalarla dolu bir oda yani bir sayfa inşâ edecektir. Zira güzele ancak böyle bir yer yakışır. Sayfa beyitte parlaklığı, çizgileri yönünden aynaya teşbih edilmiştir. Hüner teşhis yolu ile beyitte mimara benzetilmiştir. Hüner ile mimar arasında sanatsal yönden bir bağlantı kurulmuştur. Zira hüner sözlükte ustalık, sanat, güzel sanatlar gibi anlamlara gelmektedir. Mimar ise bunu icra eden kişidir.

Ebr-i nîsan-veş ser-i evrâka ol gevher-nisâr

Tâ ki kad çeksin nihâlân-ı hüner tûbâ gibi

ND./K.XIV/8b/s.64

(Nisan bulutu gibi evrakın üzerine mücevher saç. Tâ ki

hüner fidanları tûbâ gibi boy atsın.)

Beyitte Nedim, kendini gevher saçan Nisan bulutu gibi görmektedir. Bilindiği gibi Nisan yağmurunun damlası istiridye-
nin ağzına düşünce, burada inci oluşur. Beyitte sayfa toprak
gibi tasavvur edilmiştir. Şâir, bu zemine gevher saçan Nisan
bulutu, şâirin kaleminden dökülenler de gevherlerdir. Tûbâ
ağacı da boyunun uzunluğu ile anılan bir cenet ağacıdır. Şair,
şiirini hüner fidanlarına benzetmiştir. Zira şiir bir hüner
işidir. Nihâlân ise taze, düzgün fidanlar, sürgünler demektir.
Hüner, yani şâirin sanatı tazeliği ve kusursuzluğu sebebi ile
nihâlâna teşbih edilmiştir.

Kâlâ-yi maârif satılır sûklarında

Bâzâr-ı hüner ma'den-i ilm ü ulemadır.

ND./K.XV111/8b/s.85

(Çarşılarında maârif kumaşı satılır. Hüner pazarı ilim
ve âlimler madenidir.)

Beyit, İstanbul'u vassfeden alınmıştır. Pazarda ürünler
satılmak üzere sergilenir. Hüner; sergilenmesi, gösterme sunul-
ması yönünden pazara benzetilmiştir.

HÜSN:

Sözlükte güzel, iyi, güzellik, iyilik anlamlarına gelmektedir. Kasidelerde sadece bir beyitte geçer. Burada hüsn "ülke"ye benzetilmiştir.

*Kişver-i hüsne aceb âşûblar düşmüş yine
Çekmiş ebrû hancerin ber-geşte müjgan üstüne
ND./K.11/21a/s.11*

[Şaşılacak şey (ki) güzellik ülkesine yine kargaşalık düşmüş. Kaş hançerini kirpik üstüne ters olarak çekmiş.)

Beyitte güzellik bir bütün olarak düşünüldüğünden dolayı bir ülkeye benzetilmiştir. Sevgili de bu ülkenin sultanıdır.

İZTİRAB:

Sözlükte acı, elem, azap, sıkıntı, vesvese gibi anlamlara gelmektedir. Kasidelerde sadece bir beyitte geçen ıztırâb, "derya"ya benzetilmiştir.

*Sen öyle bil ki cûşîş-i deryâ-yı ıztırâb
Cân-ı hamûle lenger-i kûh-ı giran verir
ND./K.111/66a/s.19*

(Sen öyle bil ki ızdırap deryâsının coşuşu sabırlı ruha ağır dağ çapasını verir.)

Lenger; gemiyi yerinde mıhlamak için denize atılan zincir ve bu zincirin ucundaki çapadır. Can çilelerle yüklü bir gemi olarak tasavvur edilmiştir. ızdırap deryâsı ise coşmaktadır. Bu coşuş sabırlı ruha sert bir çapa özelliği katmaktadır.

ızdırâp çoklугundan dolayı deryâyâ benzetilmiştir.

İFZAL:

Sözlükte lutûf ve bağış anlamlarına gelmektedir. Kasideelerde bir yerde geçerek, İbrahim Paşa'ya nispetle kullanılmıştır.

Liyk sen âleme ey ma'den-i ifzâl zeri
Şöyle verdin ki ne kantâra ne mîzâna gelir
 ND./K.X111/31a/s.65

[Ey lütuf madeni (ola sadrazam)! Aleme altını ancak sen söyle verdin ki ne kantara ne ölçüye gelir.]

Beyit, İbrahim Paşa'ya takdîm edilen Bahâriyye'den

alınmıştır. Lütuf ve bağış Paşa'nın katında çokça bulunduğu için Paşa lütuf madenine benzetilmiştir. Şâir, beyitte Paşa'dan açıkça bağış istemektedir.

İHSAN:

Sözlükte iyilik etme, bağış, bağışlama, verilenen bağışlanan şey, lütuf ve iyilik anlamlarına gelmektedir. Kasidelerde bir yerde geçen ihsân, İbrahim Paşa'ya nispetle kullanılmıştır.

*Kaçan geldim der-i ikbâle ol dem dest-i ihsânın
Kef-i nâ-kâmıma sundu ruûs-ı sîm-sîmâyı*
ND./K.VI/40a/s.33

(İkbâl kapısına ne zaman geldiğimde (senin) ihsân elin gümüş çehreli yazıyı bahtsız elime sundu.)

Beyit, medreseye teşekkür zımında Damât İbrahim Paşa'ya ithâf edilen kasideden alınmıştır. Damat İbrahim Paşa, Nedim'i himâye eden devlet adamlarının başında gelir. Nedim'in bahtı Paşa'nın yardımları sayesinde biraz açılmıştır. İhsân beyitte el ile birlikte anılmıştır. Zira, bağış el vasıtası ile yapılır. Nedim, Paşa'nın elini ihsan eli, kendi elini de bahtsız el olarak tanımlamıştır. Kef-i nâ-kâm kelimesinde teşhis

sanatına başvurulmuştur.

İLTİFAT:

Sözlükte yüzünü çevirip bakma, dikkat, itina, hatırsorma, gönül alma, sözü başka bir şahsa çevirme gibi anlamlarda bulunur.

*Olur feyz-i cedîd-i rûha kaabil zeybak-ı maktûl
Nigâh-ı iltifâtın düşse bir âyîne-dân üzre*
ND./K.V/32b/s.27

(İltifat bakışın bir ayna mahfazasının üzerine düşse öldürülmüş civa ruhun yeni feyzini aksettirir.)

Beyitte iltifat kelimesi; itina, dikkat anlamına gelmektedir. İtina kendini en çok bakışlarda gösterdiğinden iltifat ile nigâh arasında bir bağlantı kurulmuştur. Bu itina bakışı o kadar feyz ve canlılık doludur ki ayna mahfazasındaki ezilmiş civa bile bu bakışın tesiriyle eski hareketliliğine kavuşarak, can bulur.

İRFAN:

Sözlükte bilme, anlama, kültür, ilim ve zekâ ile hâsıl

olan olgunluk anlamlarına gelir. Tasavvufî mânâsı ise; ilâhî bir feyiz alarak kâinatın sırlarını bilme kudretidir.

Şimdi sahbâ-hâne-i irfândadır rûh-ı neşât
Can verir mug-beççeler telkîyn-i imân üstüne
 ND./K.11/4a/s.10

(Şimdi neşe ruhu irfân meyhânesindedir. Ateşe tapanların çocukları imân telkini üzerine can vermekteler.)

Beyit, Sadrazam Şehit Ali Paşa'ya ithâf edilen kasideden alınmıştır. Paşa, bir çok ülkede zafer kazanmış, Islâmın ışığını buralara taşımıştır. İrfân meyhâneye dolayısı ile tekkeye benzetilmiştir. Zira tasavvufta meyhâne irfânın kazanıldığı yerdir. İrfân bilindiği gibi varlığın sırlarına vâkıf olarak, Allah'a yaklaşma halidir. Neşe ruhu ancak irfan meyhânesinde kazanılmaktadır.

Râsîh'in bu matlâın tazmîn edip sâkî-i kîlk
Nukl sundu çektiğim sahbâ-yı irfân üstüne
 ND./K.11/16b/s.11

[Kalem sâkisi Rasih'in bu matlâını tazmîn edip, içtiğim irfân şarabı üstüne meze (olarak) sundu.]

Sâki içki meclisinin değişmez unsurudur. Mecliste bulunanlara içki sunar. Beyitte kalem yazdığı kelimelerle dinleyenlere coşkunluk dağıttığı için saki olarak tasavvur edilerek, teşhis sanatına başvurulmuştur. İrfân, insanların kederini dağıtıp, onlara yepyeni bir dünyanın kapısını açtığı için şaraba benzetilmiştir.

Tatlu sözlerle yazıp vasfını Sa'd-âbâd'ın

Eyle şîrin yine gel zâika-i irfanı

ND./K.XV1/6b/s.75

(Sa'dâbâd'ın niteliğini tatlı sözlerle yazıp irfân tadını yine gel şirin kıl.)

İrfân, tad alma duygusuna benzetilmiştir. Zira kişi ancak bilme, anlama, ilim ve zekâ ile hâsıl olan olgunluk anlamına gelen irfân sayesinde belli bir tad ve zevk alır.

İSTİ'DAD:

Sözlükte bir şeyin kabulüne, kazanılmasına olan tabii meyil, kaabiliyet, akıllılık ve anlayışlık gibi anlamlar bulur. Kasidelerde sadece bir beyitte geçen isti'dâd "çarşı"ya benzetilmiştir.

Sûk-ı isti'dâda sehr-âyin edip yârân-ı nazm

Etiler gül-rîzler âvîze dükkân üstüne

ND./K.11/10a/s.10

Her biri bir seb-çerâğ-ı ârzûdan muktebes

Her biri pervâne bir şem'-i dırahşân üstüne

Hâsılı seyr ederek bu hirmen-i feyzi yine

Sabr bâr oldu dil-i âşüfte-samân üstüne

(Nazım dostları kaabiliyet çarşısına şenlik düzenleyip, dükkân üzerine gül-rîz âvîzeleri astılar.)

[(Öyle âvîzeler ki) her biri ârzû seb-çerağından alınmış, her biri bir parlak mum üstüne pervânedir.]

[Sonunda bu feyz harmanını seyrederek sabır perişân gönlün üstüne, yük oldu. (Gönül sabredemez hale geldi.)]

Beyitte şâirlerin okudukları her şiir gül-rîz âvîzelerine benzetilmiştir. Gül-rîz bir çeşit lâledir. Avîzeler de şekil yönü ile gül-rîzlere benzetilmiştir. Şâirler okudukları şiirlerle yetenek çarşısını aydınlatmışlardır. Şâirler topluluğu beyitte bir çarşı imajını doğurmaktadır.

İŞVE:

Sözlükte, güzelin gönül aldatan, gönül çelen naz ve edâsı anlamına gelir.

Dedim ki ey gül-i nev-hîz-i nâz ü işve sana

Fedâ Nedîm gibi bendeler hezâr hezâr

ND./K.VIII/33a/s.40

(Ey yeni açan naz ve işve gülü! Dedim ki sana Nedîm gibi binlerce köle fedâ olsun.)

Nâz ve işve beyitte yeni açan taze bir güle benzetilmiştir. Zirâ gülün gonca halinden açılıp gül oluncaya kadar geçirdiği sürenin nazlanmak olarak vasıflandırılması söz konusudur. Aynı zamanda gül çok nazlı bir çiçektir. İyi bir bakım, bol bol sulamak ister. Dış tesirlere karşı korumasızlığı sebebiyle bir çocuk olarak düşünülen gülün üzerindeki şebnem onu koruyan bir anne olarak da hayal edilir. Bilindiği gibi Eski edebiyatımızda gül ve gonca sevgilinin güzellik unsurlarıyla ilgili tasavvurlarda yer alırlar.

KAHR:

Sözlükte zorlama, zorla bir iş gördürme, üstün gelerek

mahvetme, helâk etme, batırma, ezme, çok kederlenme, üzüntü duyma, üstünlük, intikam, öfke, küsme anlamlarına gelir.

Şâhin-i saht-ı pençe-i bâzû-yi kahrının

Her rûz ta'masın ciğer-i kahraman verir

ND./K.111/39a/s.17

(Her gün kahrının pazusunun sert pençeli şahinine Kahraman'ın ciğerini yiyecek olarak verir.)

Kahraman, pehlivan anlamına gelir. İran inancına göre Pişdâdiyân sülâlesinden Şah Tahmurs'un oğlu olan Rüstem-i Zâl gibi meşhur ve Kahraman-ı Katil lakabı ile anılır bir pehlivandır. Üç yaşında iken devler kendini kapıp Kaf Dağı'na götürmüşler ve orada arslan sütü ile beslemişlerdir. Devleri bile yenen bir yigittir. Beyitte kahr, pazuya benzetilmiştir. Zira üstünlük, galip gelme anlamına gelen kahr, pazu gücünde toplanır. Şehit Ali Paşa, kahrının şahinini Kahraman'ın ciğeri ile beslenmektedir. Böylece daima düşmanlarına galip gelmektedir. Paşa, beyitte hükmetme kudreti bulunan, düşmanını yok eden bir cengâver olarak gösterilmiştir.

Edeydi âteş-i kahrı bihârı istîlâ

Fetîl-i revgan olurdu cezîrelerle bihâr

ND./K.VIII/44a/s.41

(Onun kahrının ateşi denizleri istilâ etseydi, adalarla denizler fitil ve yağ olurdu.)

İbrahim Paşa'ya medhiyye zımında Hammâmiyye'den alınan beyitte kahr, yakıcı bir ateşe benzetilmiştir. Ateş, gittiği yeri kasıp, kavurur. Ortada bir şey bırakmaz. Aynı şekilde Paşa'nın kahrı da dünyayı kaplar, denizleri aşar. Öfkesinin ateşinden adalar fitil olur, yağ gibi tasavvur edilmiş denizleri tutuşturur.

Dest-i kahrında var ol tâb ü tüvan kim çerhi

Etse efsürde hamel noktası mîzânâ gelir

ND./K.X111/18a/s.64

[Kahr elinde o (kadar) güç var ki çarhı durdursa hamel noktası terazi (burcuna) gelir.]

Hamel burcu; semânın kuzey yarım küresinde Sevr burcu ile Süreyyâ manzûmesinin yakınlarında bulunan bir burçtur. Güneş buraya Mart'ın dokuzunda dahil olur.

Mîzân; astrolojide terazi burcudur. Semanın kuzey yarım küresinde görülebilen ve sünbüle (başak) burcunun yanında bulunan bir yıldız kümesi olup, belli başlı dört yıldızdan

mütesekkil küçük bir burçtur.

Beyitte kahır teşhis yolu ile ele benzetilmiştir. Lutf elle dağıtıldığı gibi, kahır da el vasıtası ile ortaya konur. İnsanın gücü elinde, bilegindedir.

*Terahhum eyle sultanım meserret âciz oldu pek
Gamin ser-pençe-i kahrında kaldı ceyb ü dâmânı
ND./K.XIX/12b/s.89*

[(Ey) Padişahım! Merhamet et (ki) meserret pek âciz kaldı ve (onun) eteği ve cebi gamın kahır pençesine düştü.]

Beyitte gama kahır pençesi verilerek, teşhis sanatına başvurulmuştur. Kahır insanı bir pençe gibi sıktığı, kavradığı için pençeye benzetilmiştir.

KALB:

Sözlükte gönül, her şeyin ortası, ehemmiyetli, alıcı noktası gibi anlamlara gelmektedir. Kasidelerde sadece bir yerde geçer.

*Yapışıp el ele ilhâm ile te'yîd ikisi
Asmandan harem-i kalbine yan yana gelir*

ND./K.X111/15b/s.64

(ilhâm ve doğrulama ikisi (beraber) el ele yapışıp, gökyüzünden kalp odana yan yana gelir.)

ilhâm ve te'yîd kişileştirilerek padişahın kalp odasına kabul edilen kimselere benzetilmiştir. Harem; lügatta herkesin girmesine müsaade edilmeyen, saygı değer ve kutsal yer anlamına gelmektedir. Kalp de bu anlamda bir haremdir. Kişiye özeldir. Bilindiği gibi ilhâm ve te'yîd kutsal kavramlardır. Peygamberlere, Cebrail (A.S.) vasıtası ile bildirilirler. Ve her iki kavram da peygamberlerin kalbine gelirler. Nedim, bu beyitte Damat İbrahim Paşa'ya kutsallık atfetmiştir.

KAM:

Sözlükte meram, arzu, emel, istek, lezzet, zevk anlam-
larında bulunur.

*Şekvâyı koy Nedim ki elbet bu rüzgâr
Eşkeste fülk-i kâmina bir bâbdan verir*
(19,111,68b,N.D.K)

[(Ey) Nedim! Şikâyeti bırak ki elbette bu devir senin kırık dökük arzu gemine bir yelken verir.]

Gemiler arzu ve istekleri taşıyan bir araçtır. Aşıklara sevgilerini ulaştırır. Ayrıca denize açılınca insanın gamları bir anda yok olur, mutlu olur. Kişi gemi vasıtası ile zevk denizine açılır.

*Nesîm-i re'fetin olsun meded-res kalmasın lûtfet
Gül-i kâım perîşan pençe-i bâd-ı hazân üzre*
ND./K.V/52b/s.29

[Senin merhamet rûzgârın yardım ulaştırın olsun. Lutuf et (ki) istek gönlüm hazan rûzgarının pençesi üzerinde kalmasın.]

Nesim, hafif bir rûzgârdır. Gülbahçesinde gül kokusu ile birlikte ele alınır. Seher vakti "enfâs-ı nesîm" in dünyayı misk kokusu ile doldurduğu söylenir. Övülenin lutuf ve merhamet nesîminin kışın bile esse, deve dikeninde kırmızı gonca bitirmeye muktedir olduğu söylenir. Beyitte "nesîm-i re'fet" olarak vasıflandırılan Damat İbrahim Paşa'dır. İstek, beyitte bir gül şeklinde tasavvur edilmiştir. İstek, insanın içini açısı renkli oluşu, ömrünün kısa olması bakımından güle teşbih edilmiştir.

Güle dogru esen hazan rûzgârı nasıl gülün yapraklarının dağılmasına sebep oluyorsa, ümitsizlik rûzgârı da istek gülünün yokolmasına sebep olur.

KARAR:

Sözlükte rahat, durma, devamlılık, süreklilik, ölçülülük, tahmin anlamlarına gelmektedir.

*Şu rûtbe etti eser bana ol edâ-yi selîs
Kitab'-ı şûhum olup çâk-sâz-ı ceyb-i karâr
ND./K.V111/26b/s.40*

(O selis eda bana öyle bir tesir etti ki şuh tabiatım karar cebini paramparça etti.)

Karar, beyitte insanın cebinin içindeki nakde benzetilmiştir.

Nedîm, beyitte şiirini övmektedir. Şiirinin akıcılığı dinleyenleri öylesine etkilemektedir ki dinleyen coşmakta, ölçüyü kaçırmakta, kararı kalmamaktadır.

KEMAL:

Sözlükte olgunluk, yetkinlik, tamlık, eksiksizlik, en yüksek değer, değer, baha gibi anlamlara gelmektedir.

Sûret-i akl-ı müşehhas peyker-i zihn-i selîm

Akl-ı kül burc-ı kemâlin âftâb-ı enveri

ND./K.1V/14b/s.21

[Ey aklın müşahhas sûreti, selim zihninin yüzü, akl-ı kül, kemâl burcunun nurlu güneşi (olan padişah)]]

Beyitte, Sultan 111.Ahmet'e hitap sözkonusudur. Kemâl kavramı, yüksekliği erişilmezliği sebebiyle burca teşbih edilmiştir.

Söyle kim milk-i Sebâ'nın var mı bir pîrâyesi

Kasr-ı zerrin-tâk-ı sa'd-âbâd-ı nev-peydâ gibi

Bâ husûs ârâm ede sadrında bir mihr-i kemâl

Hazret-i Sultan Ahmed Hân-ı milk-âra gibi

ND./K.XIV/14a/s.68

(Şöyle ki Saba ülkesinin, yeni yapılmış Sa'd-âbâd'ın altın tâklı köşkû gibi bir süsü var mı?)

(Hele başında Sultan Ahmet Hazretleri gibi ülke süsleyen bir olgunluk güneşi karar kılsın.)

Beyitte kemâl; yüksekliği, göz kamaştırıcılığı, etrafındakileri devamlı aydınlatması, faydalı olması ile bir güneşe benzetilmiştir. 111.Ahmet de ülkesine hayat veren bir olgunluk güneşi olarak tasavvur edilmiştir.

Ebrûların zer-endûd etmiş arûs-ı feyzin

Meşşâta-i kemâlin kilik-i huçeste-kârı

ND./K.XXXI/3b/s.114

(Kemâl meşşâtasının hünerli kalemi feyz gelininin kaşlarını altınla yaldızlamış.)

Meşşâta bilindiği üzere gelini süsleyen kişidir. Kemal meşşâtaya benzetilerek teşhis yolu ile teşbih yapılmıştır. Zira kemâl de meşşâta gibi insanı güzelleştirir.

KİN:

Sözlükte gizli düşmanlık, garaz anlamlarında bulunur. Kasidelerde bir beyitte geçer. Burada kin "asker" e benzetilmiştir.

*Gâhî ki böyle cûş ü hurûş-ı sipâh-ı kin
Pây-i zemîne zelzele-i nâgehan verir.
(14,111,4a,N.D.K)*

(Kin askerinin coşkusu yeryüzüne zaman zaman işte böyle ansızın gelen bir zelzele gibi olur.)

Beyitte kin, yıkıcılık yönünden bir askere benzetilmiştir. Teşhis yolu ile bir benzetme ilgisi kurulmuştur.

KUDRET:

Sözlükte takat, güç, Allah'ın ezeli gücü, varlık, zenginlik, ehliyet, kabiliyet, Allah'ın yapısı mânâlarına gelmektedir. Kasidelerde bir beyitte geçer. Burada kudret teşhis sanatı yapılarak, süsleme sanatları ile uğraşan bir sanatkâra benzetilmiştir.

*Lâ'î ü mirvârîd-i da'vâtın nisâr et ba'd-ezin
Nev-arûs-i tâli'-i destûr-ı zî-şân üstüne*

*Tâ ki cedveller çeke hayt-üş-şuâ'-ı mihirden
Münşi-i kudret bu nüh tûmâr-ı imkân üstüne*

[(Ey Nedim!) Bundan sonra divitinin büyük incilerini şanlı vezirin talihinin yeni gelininin üzerine saç.]

(Tâ ki kudret inşâ edicisi güneşin tel tel olan ışıklarından bu dokuz mümkinat katına cetveller çeker.)

Beyitte geçen kudret kelimesi teşhis yolu ile güzel sanatlarla, süsleme sanatları ile uğraşan bir kişiye benzetilmiştir. Gökyüzü bir yazı tomarı olarak düşünülmüştür. Kudret münşii ise bu dokuz kat yazı tomarına cetveller çekmektedir.

LETAFET:

Sözlükte latiflik, hoşluk, güzellik, nezâket, yumuşaklık anlamlarına gelmektedir. Kasidelerde sadece bir beyitte geçen letâfat "çemenistân"a benzetilmiştir.

Her bağçesi bir Çemenistân-ı letâfet

Her gûşesi bir meclis-i pür feyz ü safâdır

ND./K.XV111/5a/s.85

[(İstanbul'un) her bahçesi bir güzellik çimenliği, her köşesi (ise) feyiz ve safha dolu bir meclistir.]

Beyit İstanbul'u vasıf zımında İbrahim Paşa'ya sunulan kasideden alınmıştır. Lâle devrinin bütün ihtişamının, zevkinin yaşandığı yer İstanbul'dur. Cemenistan; yeşil otlarla kaplı bir alan şeklinde vassfedilir. İlkbaharda Cemenistan'ın üstü lâle, gül, nergis ve diğer çiçeklerle bezenir. Cimenlikte bül-büller öter. Baharda insanlar "çemen seyri"ne çıkıp, buralarda içki meclisleri kurarlar. Beyitte Cemenistân letâfet çiçeklerinin açtığı bir yer olarak tasavvur edilmiştir.

MEHABET:

Lügatta azamet, korkunçluk, ululuk ve büyük görünme anlamlarına gelmektedir. Kasidelerde sadece bir beyitte geçer.

*Zihî sîmurg-ı zerrin-pençe-i kaaf-ı mehâbet kim
Gelir hemcün piristû heybetinden lerze hâkaane*
ND./K.XXXV111/3a /s.127

(Ne hoş mehâbet kâfının altın pençeli simurgu ki ondan duydukları kırlangıç korkusu sebebiyle hakanları titreme tutar.)

Beyitte mehâbet yüksekliği, ulaşılmazlığı bakımından kâf dağına benzetilmiştir.

MERAM:

Lügatta istek, maksat, niyet, arzu manalarına gelmektedir. Nedim'in sadece bir beyitinde benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Seyfidir bârîka-i hirmen-i âşûb u fiten

Kalemi ebr-i bahr-ı çemenistân-ı merâm

ND./K.1X/26b/s.46

(Fitneler ve karışıklık harmanın şimşegi onun kılıcıdır. Merâm çimenliğinin bahar bulutu da onun kalemidir.)

Beyit, İbrahim Paşa'yı medih zımında yazılan Ramazâ-niyye'den alınmıştır. Fitne ve karışıklık yoğun, üstüste yığılmış bir harman olarak tasavvur edilmiştir. Bu harmanı bir anda kül edecek kudrette olan şimşek, Paşa'nın kılıcıdır. İnsan ruhu, ardı arkası gelmeyen merâmlarla doludur. İstenilen, arzu edilenler merâm olarak ortaya çıkar. İstekler de çiçekler gibi insanın ruhunda beliriverirler. Bu yönü ile meram çemenistana benzetilmiştir. Paşa'nın kalemi de merâm çimenliğinin bahar bulutu olarak tasavvur edilmiştir. Başta Nedim olmak üzere bütûn nâ-kâmlar, Paşa'nın fermanları sayesinde emellerine kavuşmaktadırlar.

MESERRET:

Sözlükte sevinç, şenlik gibi anlamlara gelir. Nedim'in bir kasidesinde messeret teşhis yolu ile bir insana benzetilmiştir.

Meserret bir yanında gerçi almış destine destin

Gam ammâ ki beri yanında devşirmiş girîbânı

ND./K.XIV/8a/s.88

(Sevinç bir yanında eline senin elini almış, gam da öyle ki senin yanında yakasını toplamış.)

Sevinç ve gam beyitte teşhis yolu ile Damat İbrahim Paşa'nın katında olan kimselere benzetilmiştir. Sevinç, Paşa ile daima beraber ve işbirliği halindedir. Meserret bir dost gibi eline Paşa'nın elini almıştır. Paşa'ya dostlukla, sevgiyle yaklaşmıştır.

MİHNET, MİHEN:

Zahmet, eziyet, gam, keder, sıkıntı, dert, belâ, musîbet anlamlarına gelmektedir. Cem'isi mihendir. Kasidelerde "yük"e, "ev"e ve "gece"ye benzetilmiştir.

Ne rikâb-ı devlete arz-ı merâma bir mesâğ

Ne bu bâr-ı mihnete sabr itmeğe tâb-âverî

ND./K.1V/47b/s.23

(Ne devlet katına istek bildirmeye bir izin var. Ne de bu mihnet yüküne sabretmet için bir dayanıklığım var.)

Mihnet insana ağır gelir. İnsanın sırtına bine bine bir yük halini alır. Bu yüzden beyitte mihnet ile yük arasında bir benzerlik ilişkisi kurulmuştur.

Dâr-ı mihnettir cihân ammâ bunun hâk-i deri

Ol kıyâsın sûret-i illâ-yı istisnâsıdır

ND./K.XXX/5a/s.111

(Cihan bir mihnet evidir, ama bunun kapısının toprağı o kıyasın istisna illâsının suretidir.)

Dünyada sıkıntı çeke çeke bir ev dolayısı ile beytû'l hazen oluşmaktadır. Bilindiği üzere dünya kederlerin sıkıntıların çekildiği bir çilehânedir.

Sâkıyâ pertevi câmindan alurken hursîd

Çeşmimiz târ ede lâyıkmı şeb-i derd ü mihen

ND./K.1/18b/s.4

(Ey sâki! Güneş, ışığı senin kadehinden alırken, dert ve sıkıntılar gecesinin gökyüzümüzü karanlık etmesi uygun mudur?)

Kadeh rengi ve parlaklığı dolayısı ile güneşe teşbih edilir. Beyitte dert ve mihen karanlık olması, insana kasvet vermesi dolayısı ile geceye benzetilmiştir. Şarap ise kişinin bütûn gamını dağıtarak, insanı neşelendiren bir maddedir. Sâki de insana şarap dağıtarak, neşelenmesine vesile olan kimsedir.

NAZ:

Sözlükte kendini begendirmek için yapılan yapmacık, cilve, işve, şive, birşeyi beğenmiyormuş gibi görünme, şımarıklık, yalvarma, ricâ, övünme, nimet, refah, okşama, tezvîr, güzellik gibi anlamlara gelmektedir.

Heman hitâb edip ey âftâb-ı nâz dedim

Ki ey fedâ o siyeh zülfe nâfe-i Tâtâr

ND./K.V111/14a/s.39

(Hemen ey nâz güneşi diye hitap edip, dedim ki o siyah zülfe Tatar miski fedâ olsun.)

Nâfe-i Tatar veya müşg-i Tatar; Asya'daki Mançurî, Mogol ve Çoykar âhularından çıkarılan misklerdir. Misk ve nâfe, âhûnun göbeğine kan oturması sonucu oluşur. Bu madde saç ve kaşa sürülür. Hatta bazen sun'i ben yapımında kullanılması da söz konusudur. Sevgilinin zülfünün önde gelen özelliği kokusu ve rengidir. Beyitte sevgili, nâz güneşi olarak vasıflandırılmıştır. Nâz; aşığının gönlünü aydınlatması ve yakıcılığı sebebi ile güneşe teşbih edilmiştir. Nâz güneşi olan sevgili aşıkların gönlünü yakar, kül haline getirir.

*İşitti çünkü sözüm ol gül-i hadîka-ı nâz
Derûn-ı sîneden âh eyleyip çü bûlbûl-i zâr*
ND./K.V111/18a/s.39

(Sinenin derinliklerinden inleyen bûlbûl gibi âh eyleyince sözümü o naz bahçesinin gülü işitti.)

Dîvân edebiyatımızda gül sevgilinin, bûlbûl ise aşığın timsâlidir. Beyitte sevgili, nâz bahçesinin gülü olarak vasıflandırılmıştır. Nâz, âşıkta hoş duygular uyandırması ve çok olması sebebiyle bir bahçeye benzetilmiştir. Ayrıca bahçede diğer çiçeklerin yanında gül de yetişmektedir. Gül nazlıdır. Naz elbisesi giyer, nâz uykusuna yatar. Goncanın açılıp, gül haline gelişi bile gülün bir çeşit nazıdır.

Dedim ki ey gül-i nev-hîz-i nâz ü işve sana

Fedâ Nedîm gibi bendeler hezâr hezâr

ND./K.VIII/33a/s.40

(Ey nâz ve işvenin tâze gülü dedim ki sana Nedîm gibi binlerce kul fedâ olsun.)

Gül, Eski edebiyâtımızda sevgilinin simgesidir. Gül ve gonca sevgilinin çeşitli güzellik unsurlarıyla ilgili tasavvurlarda yer alırlar. Gül; göz alıcı rengi, yılda bir kez bahar mevsiminde açılışı, gonca halinden gül oluncaya kadar geçen sürenin nazlanmak olarak vasıflandırılışı sebebi ile beyitte nâz ve işvenin benzetileni durumundadır.

Aldı bir sevdâ-ger-i dil-cûy aklım kim henüz

Şâh-bender nasbolunmuş nâz şehristanına

ND./K.XVII/50b/s.82

(Aklımı gönül alan bir sevdâger aldı ki (o) henüz nâz şehrine şehbender olarak tâyin edildi.)

Beyitte sevgili, gönül alan, gönül ticâreti yapan bir tüccar şeklinde tasavvur edilmiştir. Nâz, işve satan bir tüccar olan sevgili bu vasıfları sayesinde nâz şehrine şehbender olarak atanmıştır. Nâz, çokluğu, sevgilide bütünüyle bulunuşu

yüzünden bir şehre benzetilmiştir.

NAZAR:

Lügatta düşünme, göz değme, iltifat, itibar, yan bakış anlamlarına gelmektedir. Kasidelerde iki yerde geçer.

Levm-i hussâddan âsîb-i nazardan dâim

Eyleye zâtını mahfûz Hudâ-yı zül-men

ND./K.1/78a/s.8

(Lutuf sahibi Allah senin şahsını hasetçilerin zenmetmelerinden, göz değme belâsından daima korusun.)

Beyitte hitap edilen kişi Sadr-ı A'zam Şehit Ali Paşa'dır. Nazar, insanı zarara uğrattığı ve bir anda ortaya çıktığı için bir belâya benzetilmiştir.

Olsa ger nâmiye feyz-i nazarından sîr-âb

Çeşm-i âhû bitirir bağda nahl-i bâdâm

(46, IX, 30a.N.D.K)

(Eğer yerden bitirme kuvveti, bakışının bereketinden sulanmış olsa bağda badem ağacı ceylan gözü bitirir.)

Beyitte bakış, taşkın akarak kabaran bir suya benzetilmiştir. Bakışın çıktığı yer olan gözde de feyizde olduğu gibi su vardır. Bakışın bereketli bir kaynağı olarak düşünüldüğü beyitte bağ da bu feyizden doğal olarak payını alabilecektir. Badem, şekil olarak göze benzetilmiştir. Ahû, gözlerinin letâfetinden dolayı sevgilinin gözlerine teşbih edilmiştir.

NEF:

Sözlükte menfaat, fayda, kâr, çıkar anlamlarına gelmektedir. Kasidelerde sadece bir beyitte geçer.

Serâb lem'ası-veş nef'den muarrâdır

Nihâd-i pâkine nisbetle ebr-i feyz-i behâr

ND./K.V111/43a/s.41

(Baharın feyiz bulutu, senin temiz tabiatına nispetle serap pırıltısı gibi fayda vermekten berîdir.)

Beyitte faydasızlık seraba benzetilmiştir. Serap, bilindiği gibi sadece bir göz yanıltmasından ibarettir. Bir hayal olduğu gibi, faydadan da uzaktır. Beyitte baharın feyiz bulutu İbrahim Paşa'nın temiz tabiatının yanında sönük kalmaktadır. Baharın feyiz bulutu bile etrafa Paşa gibi canlılık verememektedir.

NEŞAT, NEŞE:

Sözlükte sevinç, neşe, şenlik, kıvanç gibi anlamlar bulmaktadır. Kasidelerde neşât ve neşe "kadeh"e, "haberci"ye, "bûlbûl"e, "güneş"e benzetilmiştir.

Devrin bu feyz-i neş'e-i câm-ı neşât ile

Zâl-i sipihre mâye-i ömr-i cüvan verir

ND./K.111/43a/s.17

(Senin zamanın bu sevinç kadehinin neşesinin feyzi ile ihtiyar feleğe genç insan ömrünün özelliğini (iksirini) verir.

Sadr-ı A'zam Şehit Ali Paşa, devrine sevinci, neşeyi getirmiştir. Neşât, beyitte kadehe dolayısı ile mecâz-ı mürsel yolu ile şaraba teşbih edilmiştir. Zira şarap insanı neşelendirir. Gökyüzü yaşlılığı sebebi ile ihtiyara teşbih edilir. İhtiyarlar aldıkları gençlik iksiri ile canlılık bulurlar. Paşa da yaptığı hizmetlerle, yeniliklerle yaşlı gökyüzüne gençliği, canlılığı veren bir iksir gibidir.

Nazmın görünce rûh-ı zahîr ü senâi'ye

Peyk-i neşât müjde-i râhat-resan verir

ND./K.111/60b/s.18

(Sevinç habercisi, nazmını görünce Zahîr ve Senâî'nin ruhuna rahata ulaşanlar müjdesini verir.)

Hakim Senâî; Hakîm Ebû'l-Mecd bin Adem Gazneli'dir. Hazret-i Mevlânâ Senâî için; "Attar ruh idi. Senâî onun iki gözü. Biz ise Attar ve Senâî'nin izinden geldik." demiştir. Ayrıca Senâî hakkında hakîmü'l-gayb ve fahrü'l-ârifîn " buyurmuşlardır.

Zahîr ise asıl adı Ebû'l-Fazl Tahir bin Zahîr-i Faryâbî olan ömrünü Tebriz'de geçirmiş Örgençli bir şâirdir.

Her iki şâir de kaside ve gazel vadisinde şâirlerimizce iki büyük değer olarak kabul edilmiştir.

Beyitte neşât teşhis yolu ile bir haberciye benzetilmiştir. Peyk, taşıdığı orijinal haberlerle insanın gönlüne sevinç verir. Nedim, nazmı ile Zahîr ve Senâî'nin takipçisi durumundadır. Onlar ruhu bu sayede artık rahata erebilecektir.

Bir acep neş'e tulû etti derûnumdan kim

Bülbül-i şevk u neşât etti dil-i nâlânı

ND./K.XVI/26/s.75

(Gönlümden bir şaşılacak neşe doğdu ki inleyen gönlü

sevk ve neşe bûlbûlû haline getirdi.)

Klâsik edebiyâtımızın değişmez motifi olan bûlbûl-gûl ilişkisi, aşk ve sevgiyi sembolize etmektedir. Bûlbûl, ağlayan, inleyen, âh ve feryât ile gözyaşı döken bir âşık görünümündedir. Sa'd-âbâd'ı vassafeden kasideden alınan yukarıdaki beyitte inleyen gönûl; gönûlden doğan sevinç sayesinde sevinç ve sevk bûlbûlû hâline gelmiştir. Cemre ve bûlbûl baharın habercisidir. Bahar mevsiminde kurulan meclisler şâirin neşesine neşe katmaktadır. Inleyen gönûl, bir anda bahar müjdesi veren neşe bûlbûlû haline gelivermiştir. Bûlbûl ötünce insanın bir anda içini açar, ruhuna sevinç ve neşe verir. Bu yönü ile sevk ve neşe beyitte bûlbûle benzetilmiştir.

Tamâm neş'eler ettikte mihr gibi tulû

Kinâr-ı meclise nakl oldu sohbet-i eş'âr

ND./K.VIII/23a/s.40

(Neşelerin hepsi güneş gibi doğunca, şiir sohbetleri meclisin kenarına taşındı.)

Havalar ısınıp, ilkbahar gelince bağa ve bahçelere seyrana çıkılır. İçki, eğlence, mûsiki, sohbet meclisleri kurulur. Beyitte neşe, insanın içini aydınlatması ve onu canlandırması sebebi ile güneşe benzetilmiştir.

İLM:

Sözlükte bilme, biliş, bir şeyin doğrusunu bilme, okuyarak öğrenilen bilgi, nazarî bilgi, ilim, bilim anlamlarına gelir. Kasidelerde bir beyitte geçen ilim, burada "cevher"e benzetilmiştir.

*Anın ardınca bil-cümle sudûr-ı âsman-pâye
Ki ilm-ü fazl-ü takvâ gevherinin her biri kânı*

ND./K.X/22b/s.49

[Onun (padişahın) ardında yüksek rütbeli sadrazamların hepsi (durmaktadır) ki onların her biri ilim, fazl ve takva cevherinin kaynağıdır.]

Beyit, Bayram törenini anlatan ve Sultan III.Ahmed'i öven kasideden alınmıştır. Sadrazamlar ilim, fâzile ve takva kaynağı olarak gösterilmiştir. İlim, takva, fazilet yüksekliği, eşsizliği sebebiyle bir cevher olarak düşünülmüştür.

RE'Y:

Lügatta görme, görüş, fikir, mütülâa, bir iş hakkında düşünme neticesi olarak söylenen söz, çâre ve tedbir anlamlarındadır.

Re'y-i pâkin gibi gevher-pâre-i şeffâf u sâf

Gelmemiştir âlemin âğuş-ı bahr ü kânına

ND./K.XVII/34a/s.81

[(Ey Padişah!) Senin pâk görüşün gibi şeffâf ve saf gevher parçası âlemin deniz ve maden ocağının kucağına gelmemiştir.]

Beyit, sad-âbâd'ı vasıf zımında III.Ahmet'e sunulan kasideden alınmıştır. Pâdişahın re'yi, kıymetinin yüksek olmasından ve benzersiz olmasından dolayı bir gevhere benzetilmiştir.

SAADET:

Sözlükte mutluluk mânâsınadır. Kasidelerde bir beyitte geçen saâdet kavramı Sadrazam İbrahim Paşa'ya nispetle kullanılmıştır.

Der-i saâdetinin geldi oldu cârubu

Hümâya maye-i ıkbâl ü câh olan şeh-per

ND./K.XI/36a/s.57

[Hümâ kuşuna yükselme sebebi olan kanat tüyü saâdet

kapına gelip (oranın) süpürgesi oldu.]

Hüma kuşuna devlet kuşu da denir. Gölgesinin düştüğü kişinin hükümdar olacağı, ikbâl ve şerefının artacağı rivâyetleri vardır. Paşa'nın ikamet ettiği yer o derece yüksektir ki buranın süpürgesi ancak hüma kanadı olmalıdır.

*Hemân Allah Teâlâ dâim etsin izz ü ikbâlin
Ki zât-ı bî-nazirî revnak-ı taht-ı saâdettir*
ND./K.X11/25b/s.61

[Hemen Allah Teâlâ (o padişahın) izzet ve ikbâlini devamlı kılsın ki (onun) eşsiz zâtı saâdet tahtının süsüdür.]

Saâdet; beyitte ihtişamından, daima padişahın katında bulunmabından dolayı bir taht şeklinde düşünülmüştür. Padişah da bu tahta güzellik veren bir süstür. İzzet ve ikbâl kavramları da bu süsü desteklemektedir.

SABR:

Sözlükte başa gelen acıya karşı telâş ve üzüntü göstermeyip dayanma, tahammül, gelecek ve olacak bir şey için acele ve telaş göstermeyip bekleme anlamına gelir. Kasidelerde sadece bir beyitte geçen sabır, "yük"e benzetilmiştir.

*Sûk-ı isti'dâda şeh-râ-yin edip yârân-ı nazm
Ettiler gül-rîzler âvîze dükkân üstüne*

*Her biri bir seb-çerâğ-ı ârzûdan muktebes
Her biri pervâne bir şem'-i dırahşân üstüne*

*Hâsılı seyr ederek bu hirmen-i feyzi yine
Sabr bâr oldu dil-i âşûfte-sâmân üstüne*

ND./K.11/12b/s.11

(Nazım dostları kaabiliyet çarşısına şenlik düzenleyip, dükkân üzerine gül-rîz âvîzeleri astılar.)

[(Öyle âvîzeler ki) her biri ârzû seb-çerağından alınmış, her biri bir parlak mum üstüne pervâne gibidir.]

[Sonunda bu feyz harmanını seyrederek, sabır perişân gönlün üstüne yük oldu. (Gönül sabredemez hâle geldi.)]

Beyitte şâirlerin okudukları her şiir gül-rîz âvîzele-
rine benzetilmiştir. Gül-rîz bir çeşit lâledir. Avîzeler şekil
yönü ile gül-rîzlere benzetilmiştir. Şâirler okudukları şiirler-
le yetenek çarşısını aydınlatmaktadırlar. Şâirler topluluğu,
beyitte bir çarşı imajı doğurmaktadır.

Bir âvîzeeye benzeyen şiirlerin hepsi arzu şebçerağından ıŖık almaktadırlar. Yine bu şiirlerin her biri parlak mumun etrafında dönen perv neler gibidir.

Feyz-i hırmen sözü ile birinci beyitte şiirlerin bir ıŖık topluluğu olarak tasavvur edilmesi dolayısı ile bir saman-yolu hayali doğmaktadır. Sonunda Ŗ ir de artık sabredemez hale gelir ve şiir söylemeye karar verir. Bir sonraki beyiti bakacak olursak, bunu açıkça görebiliriz.

*Ben dahı bir bezm-i n Ŗ -n Ŗ tertib eyleyip
Harf atardım gerdiŖ-ı n h d-ı rahŖ n üstüne*

Sabır, g nle ağırlık vermesi dolayısı ile yüke teŖbih edilmiŖtir.

S NE:

Sözlükte g g s ve yürek anlamlarındadır. Kasidelerde sadece iki beyitte geçen s ne birinci beyitte "g m Ŗ bir ayna"ya, diğer beyittte ise "kadeh" e teŖbih edilmiŖtir.

*G m Ŗten  y neler gibi s f iken s nen
Sez  mıdır ki ola böyle p y-m l-ı gub r*

[Sinen gümüşten aynalar gibi saf iken (sinenin) böyle keder askerinin ayakları altında çiğnenmesi münâsip midir?]

Sîne, parlaklığı ve duyguları yansıtması bakımından gümüş bir ayna olarak tasavvur edilmiştir. Bu aynayı karartan toz da kederdir. Keder vücuda hücum etmesi bakımından bir asker olarak düşünülmüştür.

Hoşdur erbâb-ı dilin serleri mânende-i Cem

Sâfdır sîneleri şevk ile mânende-i câm

ND./K.1X/33b/s.46

(Gönül erbâbının başları Cem gibi hoştur. Sîneleri ise şevk ile şarap kadehi gibi saftır.)

Bezmin en önemli unsurlarından biri de kadehtir. Kadeh çoğu kez mecâz-ı mürsel yolu ile şarap yerine kullanılır. Cem ise şarabın mucidi olarak düşünülür. İçki içildiğinde, insanın şuuru gidir, her türlü sırrını ifşâ eder. Gizlisi saklısı kalmaz. Bu yönü ile sarhoşun sînesi saf ve temizdir. İçkinin verdiği şevk ile gönül neşelenir. ve buradaki kederler silinir.

SÖZ, SÜHAN:

Sözlükte lakırtı, söz anlamlarına gelir. Kasidelerde beş yerde geçen söz(sühan); "la'l"e, "inci"ye, "gevher"e, "gül ve nergis"e ve "alev"e benzetilmiştir.

Sems-i işrâka şebah tab'ı münirinle zekâ

Güher ü âba mesel zarf-ı zebânınla sühan

ND./K.1/60b/s.7

[Parlak tabiatınla zakâ doğan güneşe benzer. Dilin mahfazası (ağzın) ile sözün de su ile inci misâline benzer.]

Sadrazam Şehit Ali Paşa'ya sunulan kasidede tabiat ufka, zekâ güneşe, ağız istiridyeye, sühan da bir istiridye gibi tasavvur edilen ağızdan çıkan inciye teşbih edilmiştir. Beyitte dilin mahfazası olan ağız, su (deniz) gibi düşünülmüştür. Söz de bu denizden çıkan kıymetli bir incidir.

Tab'-ı gevher-bâra vermiş ragbetin feyz-i sühan

Mihrdır kim pertevin salmış Bedehşân üstüne

ND./K.11/29 /s.13

[(Ey padişah!) Senin ilgin mücevher saçan tabiata söz söyleme kaabiliyeti vermiş.(Senin bu ragbetin) Bedehşân üzerine

ışığını salmış güneşe benzer.]

La'l taşına rengini veren güneştir. En iyi la'l taşı da Bedahşân dağlarından çıkar. Beyitte; padişahın ilgisi güneşe, tab' Bedahşân'a, söz la'l taşına, feyz de kaabiliyete benzetilmek sûretiyle leff ü neşr sanatı yapılmıştır. Şâirin sözlerini kıymetlendiren padişahın ilgisidir. Bu yönü ile beyitte padişahın ilgisi söz la'line rengini veren güneş gibi tasavvur edilmiştir.

*Asafâ hak bu ki baktıkça Nedîmâ kulunun
Bana her bir sözü bir gevher-i yek-dâne gelir
(65,XIII,35b,N.D.K)*

(Ey vezir! Aslı bu ki baktıkça Nedîm kulunun her bir sözü bana bir benzersiz gevher olarak gelir.)

Söz, kıymetli oluşu bakımından beyitte gevhere teşbih edilmiştir.

*Her sözüm gülşen-i ma'nâya gönül bezminden
Gül gibi rengli nerkis gibi mestâne gelir
ND./K.XIII/39/s.66*

(Her sözüm gönül meclisinden mânâ gülşenine gül gibi renkli, nergis gibi mest bir halde gelir.)

Mana; sözün her çeşit renkliliğini kapsadığı için bir gül bahçesi olarak tasavvur edilmiştir. Gönül; isteklerin, arzuların doğduğu ve bütün hislerin cem' olunduğu yer olduğu için bir bezme benzetilmiştir. Gül, çemenlikteki en üstün ve en çok ihtimâm isteyen çiçektir. Bu yönüyle diğer çiçeklerden ayrılır. Şâirin sözü, kıymetliliği, eşsizliği, renkliliği dolayısı ile diğer şâirlerin sözlerinden ayrılır. Başka bir deyişle mana bir gülbahçesidir. Şâirin sözü gül, diğer şairlerin sözü ise bu bahçedeki diğer çiçeklerdir. Şâir benzetmenin akabinde sözünü yine bir çiçek olan nergise benzetir. Zira söz de nergis gibi afyonludur, dinleyenlerde te'sir bırakır. Beyitte gül ve nergisin ma'na meclisine girmeleri teşhis sanatı ile gerçekleştirilmiştir. Beyitte ayrıca tasavvufî bir yaklaşım da sözkonusudur. Şâir, beyitte kendini hallâk-ı meânî olarak görmektedir. Ruhlar, Elest bezminde nasıl Allah aşkıyla sarhoş olmuşlarsa, söz de şâirin tabiatı ile ruh bulmuş, mânâ gülşenine sarhoş bir şekilde gelmiştir.

Asmân olsa lehîb-i sühanından pür-tâb

Ab olur damlar idi âhen-i tîg-ı Behrâm

(130,XXXV111,6a,N.D.K)

(Gökyüzü sözünün alevinden aydınlansa, Behram'ın kılıcının demiri su olur, damlardı..)

Behrâm, Sâsânîyân sülalesinden Yezdgird oğlu olup, kuvvet, cesaret ve adaleti ile meşhurdur. Beyitte söz, tesirinin büyüklüğü yönünden ateşe benzetilmiştir. Sultan Ahmet Han'ın bir sözü gökyüzünü aydınlatan bir alevdir. Çeliğe su verilerek kılıç yapılır. Sultan Ahmet'in bir sözü kahramanlığı ile meşhur Behram'ın kılıcını bile eritip su haline döndürecek kudrettedir. Behram'ın kılıcı beyitte arşa asılmış olarak kabul edilmiştir.

SURUR:

Sözlükte sevinç ve neşe mânâlarına gelmektedir. Kasidelerde sadece bir beyitte geçen surûr "nûr"a teşbih edilmiştir.

Mevc mevc olsa nola lücce gibi nûr-i sūrûr

Bezme ikbâl ile ol mihr-i dırahşan geldi

ND./K.XXXIV/2a/s.119

[Sevinç nuru engin denizler gibi dalga dalga olsa bunda şaşılacak ne var? (zira) meclise ikbâl ile o parlak güneş geldi..]

Beyit, Damat İbrahim Paşa'ya takdîm edilen kasideden alınmıştır. Surûr, insanın içini aydınlatması, ferahlık vermesi dolayısı ile nura benzetilmiştir. Damat İbrahim Paşa da meclisi aydınlatan parlak bir güneş olarak vasıflandırılmıştır. Onun girdiği yer ikbâl ile dolmaktadır. Çünkü ikbâl, Paşa ile yanyana olan bir kavramdır.

ŞEVK:

Sözlükte arzu, keyif, neşe, sevinç mânâlarına gelen şevk, Türkçe'de ı ışık mânâsındadır. Kasidelerde sadece bir beyitte geçen şevk "rûzgâr"a teşbih edilmiştir.

Can-fezâ geldi çü bûy-ı pîrehan hâtırlara

Uğramış vâ r ise bâd-ı şevk Ken'ân üstüne

ND./K.11/6b/s.10

(Gömleğin kokusu hatırlara öyle can arttıran bir şekilde geldi ki sanki şevk rûzgârı kenân ili üzerine uğramıştır.)

Beyitte, oğlu Yusuf'un kanlı gömleğini gözlerine sürünce, gözleri tekrar görme kaabiliyeti kazanan Hz. Yakup'un kıssasına telmih vardır. Şevk ile rûzgâr arasındaki ortak nokta hareket unsurudur. Rûzgâr esişi ile nasıl tabiatı canlandırıyor, şevk de insanın içini açar, onu canlandırır.

TAB':

Lügatta; tabiat, huy, yaradılış gibi anlamlara gelir. Kasidelerde tab'; "Bedehşân"a, "bahçıvan"a, "dokumacı"ya, "ülke"ye, "kaynak"a, "ayna"ya "gül"e benzetilmiştir.

Tab'ı gevher-bâra vermiş rağbetin feyz-i sühan

Mihrdır kim pertevin salmış Bedehşân üstüne

ND./K.11/29a/s.13

[(Ey padişah!) Senin ilgin mücevher saçan tabiata söz söyleme kaabiliyeti vermiş. (Senin bu rağbetin) Bedehşân üzerine ışığını salmış güneşe benzer.]

Beyitte; padişahın rağbeti güneşe, tab' Bedehşân'a, söz lâ'l taşına, feyz de kaabiliyete benzetilmek sûreti ile leff ü neşr sanatı yapılmıştır. Bedehşân, la'l-i Bedehşân denilen bir nevi yakutuyla ve diğer kıymetli cevherleri ile ma'ruf bir yerdir. Şâirin, şâirlik tabiatı cevher kaynağı olan Bedehşân olarak tasavvur edilmiştir. Söz la'line de rengini veren ve bir güneşe benzetilen padişahın ilgisidir.

Tab'ım o bağ-bân-ı giran-dest-i mâyedir

Kim bir gül istesem bana bir gülistan verir

ND./K.111/55a/s.18

(Tabiatım öyle hünerli bir bahçıvandır ki, bir gül istesem bana bir gül bahçesi verir.)

Şâir, her bir gazelini bir güle benzetmiştir. Divan da gazelleri ihtivâ ettiği için beyitte bir gülîstan olarak tasavvur edilmiştir. Gülü yetiştiren, ona suyunu veren bahçıvandır. 'Beyitte tab', teşhis yolu ile bir bahçıvana benzetilmiştir.

*Her kâle-i mezerkeşi nessâc-ı tab'ımın
Şehbender-i belâgata ziyb-i dükân verir*
ND./K.111/57a/s.18

(Tab'ım öyle şiir kumaşları imâl eder ki belagat limanına dükkân güzelliği verir.)

Şâirlik tabiatı beyitte kişileştirilerek, bir dokumacı olarak düşünülmüştür. Şiir de ince ve içinde kıymetli anlamları saklayan, mânâ ipi ile dokunan nâdide, zarif bir kumaştır. Bu kumaş öyle her yerde satılmak üzere sergilenmez. Ancak ithalat ve ihracatın yapıldığı, nâdir kumaşların ve malların satıldığı belagat limanında satılır.

*Bu ârzû olıcak nakş levh-i hâtırda
Heman o lâhzada fırsat bulup bilâ-imhâl*

Kümeýt sürdü hücûm etti kişver-i tab'a
O gam dedikleri dîrîne düşmen-i muhtâl
 ND./K.VII/9a/s.34

(Bu istek gönül levhasına nakşolunca o gam dedikleri hileci düşman hemen o anda fırsat bulup, hiç vakit kaybetmeden tabiat ülkesine doru at sürdü, hücum etti.)

Gam, teşhis yolu ile tabiat ülkesine saldıran bir düşmana benzetilmiştir. Tabiat her çeşit hissin barındığı, duyguların doğduğu yerdir. Bu yönü ile bir ülkeye teşbih edilmiştir. Bir ülkeye saldıran asker ülkeyi yakar, yıkar. Gam da vücut ülkesine doru atla dalınca, vücudu harap eder.

Tab'ım nâdire-zâdır ki cihân-ı dilden
Cümle bircis ü utarid gibi ferzâne gelir
 ND./K.XIII/41a/s.66

[Tabiatım o bulunmaz şeyler meydana getirendir ki gönül cihânından hepsi Bircis ve Utarid gibi bilgili (olarak) gelir.]

Bircis; adına Müşteri de denilen altıncı kat gökte bulunan, ilim, din, hilm, haya, tevazu, kerem, akıl, talâkat ve fesahı simgeleyen yedi seyyar yıldızdan birisidir. Utarit ise;

nücûm ilmine göre yeri ikinci katta olan, şiir ve musâhabeyi, nutk ve kitâbeti simgeleyen güneşe yakın bir seyyâredir. Şâir, şâirlik tabiatını ilim ve hikmet menbaı olarak görmektedir. Öyle ki Bircis ve Utarit gibi seyyâreler bile ona bilim ve hikmet öğrenmeye gelir. Bu tabiat eşsiz hikmetler, cevherler doğurmakta, benzersiz şiirler ortaya koymaktadır.

*Şöyle mesrûr eyledin dâmâd-ı âlîşanını
Kim safâdan oldu tab'ı tâb-dâr âyîne-vâr*
ND./K.XXVIIII/6a/S.107

(Yüksek şanlı damadını öyle sevinçli kıldın ki tabiatı safadan ayna gibi parlak oldu.)

Tab'; parlaklığından, temizliğinden dolayı aynaya benzetilmiştir.

*Hey ne şâdidir ki dil bağın gülistân eyledi
Tab'ı mânend-i gül-i şâd-âb handân eyledi*
ND./K.XXXVI/1b/s.123

(Bu ne büyük sevinçtir ki, gönül bağını gül bahçesi haline getirdi. Tabiatı suya kanmış bir gül gibi güldürdü.)

Beyit, III.Ahmet'in İbrahim Paşa'nın sarayına gelişi

dolayısı ile yazılan kasideden alınmıştır. III.Ahmet'in gelişi gönlü bir anda güllerle dolu bir bahçeye döndürmüştür. Gül, su kenarında yetişen ve bol su verilerek, gonca halinden gül haline geçen bir gül olarak tasavvur edilmiştir. Artık bir gül haline gelen tab' içindeki bütün sırları, güzellikleri etrafa ifşâ edecek hale gelmiştir.

TEDBİR:

Sözlükte bir şeyi temin edecek veya önleneccek yol, câre, ileriye görme anlamlarındadır.

Nigehbân-ı cihan kim istese mi'mâr-ı tedbîri

Yapar bârûta mahzen şu'leden âb-ı revân üzre

ND./K.V/19a/s.26

(Cihânın gözcüsü ki istese onun tedbîr mimârı baruta alevden akarsu üzerine mahzen yapar.)

Beyitte Damat İbrahim Paşa, cihânın gözcüsü ve bekçisi olarak vasıflandırılmıştır. Cihân âdeta onun himâyesi altında olarak tasavvur edilmiştir. Tedbîr kişileştirilmek sûreti ile bir mimâra benzetilmiştir. Tedbîrin bir anlamı da ileriye görme kaabiliyetidir. Mimar da binaların planlarını yapan ve bunları inşâ eden sanatkârdır. Mimar, ileriye görerek, çıplak arsayı

biçimlendirir, ona değer katar. Damat İbrahim Paşa'nın tedbir mimarı, ateşten akarsu üzerine barut yapabilme kudretine sahiptir. Ateşten akarsu üzerine barut mahzeni yapmak ibaresinde imkânsızlık ve tezat sözkonusudur. Bu derece imkansız bir iş, Paşa'nın tedbiri, ülkeyi yönetme kaabiliyeti sayesinde gerçekleşmektedir.

TEBESSÜM:

Sözlükte gülümseme anlamındadır. Kasidelerde bir beyitte geçer.

*Nesîm-i hulku vezan olsa bir çemen-zâra
Edip türâbını resk-i semâme-i anber*

*Olurdu reng-i tebessüm şükûfte gülbünden
Henûz olmadan evvel resîde gonca-i ter*
ND./K.X1/35a/s.56

(Onun ahlâkının kokusu bir çimenliğe esse onun toprağını anber kokusunun kıskançlığını çekecek hale getirir, henüz yeni gonca daha yetişmeden tebessüm rengi gül bahçesinde kendini belli ederdi.)

İbrahim Paşa'nın ahlâkının kokusu, anber kokusundan

bile üstün tutulmuştur. Rüzgâr, bu kokuyu gül bahçesine ulaştırdığında, daha çiçek açmadan o toprakta tebessüm rengi hissedilecektir.

TEMENNA:

Sözlükte dileme, dilek, istek gibi anlamlara gelir.

*Ve liykin bunca eşgaal-i umûr-ı saltanat varken
Nice der hâtır eyler ben gibi bir bî ser ü pâyi*

*Pes ettim azm kim ol dergeh-i cûda edip rû-mâl
Kılam peyvend-i dâmân-ı kerem dest-i temennâyı*
ND./K.VI/39b/S.33

(Ve lakin bunca saltanat işleri varken nasıl ben gibi bir sefil ve perişanı hatırlar?)

(O cömertlik dergâhına yüz sürücü olmaktan vazgeçip, dilek elini kerem eteğinin bağı kılalım.)

Beyitler, Damat İbrahim Paşa'ya medreseye teşekkür zımında sunulan kasideden alınmıştır. Etek (dâmen) temizliğin ve ahlâkın sembolüdür. Sultanların eteği öpülür. Bu sebeple etek lutuftur. Dilek, dileme, niyâz el açmak suretiyle ifâde

edilir. Temennâ, beyitte bu yüzden el olarak tasavvur edilmiştir.

ÜMİD:

Sözlükte umut, umma mânâlarına gelir.

Nola kişt-i ümîdim olsa reşk-i hırmî-i pervin

Ki ihsânınla sîr-âb eyledin anı sehâbımsın

ND./K.XV/12a/s.73

(Ülker yıldızının harmanı ümidimin tarlasını kıskansa buna şaşılır mı; çünkü sen benim bulutumsun, onu ihsanıyla suladın.)

Türkçe'de Ülker denilen Pervin (Süreyyâ), Boğa (sevr) burcunun hörgücündeki yedi yıldızın adıdır. Yıldızlara mahsus büyüklük, küçüklük, yuvarlaklık, parlaklık ve beyazlık gibi özelliklerin yanında küme halinde bulunması ile de beyitlerde söz konusu edilmiştir. Beyitte toplu oluş sebebi ile Pervin ile harman arasında bir benzerlik kurulmuştur. Omit de ekinlerin bittiği, büyüdüğü bir tarla olarak gösterilmiştir. Bu tarlanın harmanı Ülker yıldızıdır. Omit tarlası, şâirin şiir yazma tabiatı ve nazım gücüdür. Nazm, dizmek manasına gelmektedir. Pervin de küme halinde bulunması sebebi ile bir yıldız

manzumesidir. Şâirin ümit tarlasının mahsulü, herkesin gıpta ettiği Pervin harmanıdır. Tazmîn-i "Kelâm-ül mülûk mülûk-ül kelâm" Sultan Ahmet'in sözünü tazmîn için sunulan kasidenin bu beyitinde şâir Nedim, Padişah Sultan Ahmet'i ümit tarlasını ihsanı ile sulayan ve suya kandıran bir bulut olarak tasavvur etmiştir. Zira gerek Damat İbrahim Paşa, gerekse Sultan Ahmet şâiri döneminde daima himâye etmişlerdir.

Ey Sadr-ı kerem-kâr ki dergâh-ı fefîn

Erbâb-ı dile kible-i ümmîd ü recâdır

ND./K.XV111/25b/s.87

(Ey cömert sadrazam ki senin yüce kapın gönül sahiplerine ümit ve dilek kiblesidir.)

Damat İbrahim Paşa, devrinde başta Nedim olmak üzere bir çok sanatkârı himaye etmiş, sanata önem vermiştir. İslâmiyet inancına göre dualar kibleye karşı yapılır. Hatta Allah'a karşı bir niyâz olarak değerlendirilebilecek namaza da kibleye karşı durulur. Paşanın dergâhı da beyitte bir ümit ve dileklerin kabul edildiği bir kibleye benzetil-miştir.

Hamdüllillâh kim yine çün ebr-i nîsân-ı kerem

Sâhâ-i ümmîde oldu dâmenin gevher-nisâr

ND./K.XXV111/4b/s.107

(Allah'a hamd olsun ki yine senin eteğin bolluk nisanının bulutu gibi ümit meydanına gevher saçıcı oldu.)

Beyitte söz edilen bolluk nisanının bulutundan kasıt, Damat İbrahim Paşa'dır. Nisan bulutu, bilindiği gibi tabiata rahmet ve bolluk veren yağmurların bulutudur. Yine istiridyenin içine düşen Nisan yağmurunun burada inci oluşturduğu söylenir. Paşa da etrafına Nisan bulutunun feyzini yağdırır, etrafa cevher saçar. Ümit; genişliğinden ve çokluğundan dolayı bir meydana teşbih edilmiştir. Dâmen, temizliğin, cömertliğin sembolüdür. Sultanların eteği öpülür ve bunun sonucunda bahşiş alınır. Paşa da, şâiri cömertliği ile bahşişe boğmaktadır. Bu yönü ile şâirin ümidi durumundadır.

Mâh-ı nev-i îyd-i saîd' nev nahl-i gülzâr-ı ümîd

Ya'ni ki Sultan Bâyezîd ârâyîş-i hayl ü haşem

ND./K.XXXV/23a/s.121

(Uğurlu bayramın yeni ayı, ümit gülzârının yeni fidanı; yani, Sultan Bayezid hayl ü haşemin süsü.)

III.Ahmet'in şehzâdeleri için yazılan kasidede ümit; genişliğinden, güzelliğinden, iç açıcılığından dolayı bir

g lz r olarak d          r.

Bir dem gelür ki l tf-ı revan-bah -ı  saf 

Dilde hez r mürde-i  mm de can verir

ND./K.11/69b/s.19

( yle bir zaman gelir ki vezirin can ba ı layan lutfu gönülde binlerce  mit ölüsüne can verir.)

 ehit Ali Paşa'ya sunulan kasidenin yukarıdaki beyitinde ümitler gönülde yatan ölülere benzetilmiştir. Bu  mit  l lelerini canlandıran Paşa'nın lütfudur. Nedim'in ümitleri Paşa'nın ba ı ları sayesinde gerçeklik kazanmaktadır.

ZEKA:

L gatta zeyreklik, çabuk anlama, zihin keskinliği anlanlarına gelir.

Şems-i i r ka  eb h tab'-ı m n rinle zek 

G her    ba mesel zarf-ı zek nınla sühan

ND./K.1/60a/s.7

[Parlak tabiatıyla zekâ doğan güneşe benzer. Dilinin mahfazası (ağzın) ile sözün de su ile inci misâline benzer.]

Sadrazam Şehit Ali Paşa'ya sunulan kasidede tabiat ufka, zekâ güneşe, ağız istiridyeye, sūhan da istiridye gibi tasavvur edilen ağızdan çıkan inciye benzetilmiştir. Aydınlık olması bakımından zekâ ile güneş arasında bir irtibat sözkonusudur.

DİN ve TASAVVUF

CAN:

Sözlükte ruh, hayat, yaşayış ve gönül manalarına gelir.

Ab-ı hayâta nâz ile cîn-i cebin satan

Can nakdini visâlin için şâdman verir

ND./K.III/52b/s.18

(Ab-ı hayâta naz ile alın buruşukluğu satan, can nakdini sana kavuşmak için mutlu bir şekilde verir.)

Sevgiliye kavuşmak yanında âb-ı hayatın yani ölümsüzlük suyunun hiç bir değeri yoktur. Aşık âb-ı hayat kendisine teklif edildiğinde onu beğenmez, nazlanır. Buna karşılık ölümsüzlüğün zıddı olan ve faniliği simgeleyen canını sevgiliye kavuşmak için seve seve verir. Can değerli oluşu sebebiyle beyitte nakde benzetilmiştir. Vucût ise bu nakdin saklandığı kesedir. Aşık can nakdini vermek sureti ile vuslatı satın alabilir.

Erişti gûş-ı dil ü câna dûrdan nâ-gâh

Terâne-i ceres-i kârbân-ı ganc u delâl

ND./K.VII/28a/s.36

(Ansızın gönül ve canın kulağına uzaktan işve kervanının cingiraklarının nağmeleri erişti.)

İşve bir bütün olarak tasavvur edildiğinden ve değerli oluşundan ötürü beyitte bir kervana benzetilmiştir. İşve kervanının cingiraklarının nağmesine ancak aşığın gönül ve can kulağı duyabilir. Bî-gâneler bunu anlayamazlar. Gönül ve can bütün hislerin duyulduğu yer olduğu için kulaga teşbih edilmiştir.

Nâz u şîveyle geh âğuşuma cânâne gelir
Sîneyi kalbi geçip tâ harem-i cânâ gelir
 ND./K.XIII/1b/s.63

(Sevgili naz ve eda ile kucığıma sineyi ve kalbi geçip ta can haremime gelir.)

Can, beyitte kimsenin giremeyeceği ancak sevgilinin girebileceği, ondan başkalarına kapalı olan kutsal bir odaya benzetilmiştir.

Hoşâ ey burc-ı izz ü devletin hurşîd-i tâbânı
Yine lûtfunla pür-nûr eyledin çeşm-i dil ü cânı
 ND./K.XIX/1b/s.88

[Ne hoş ey izzet ve devlet burcunun parlak güneşi (olan sadrazam)! Yine lutfunla gönül ve can gözünü ışıklıla dolu kıldın.]

İzzet ve devlet yüksekliği itibarı ile burca teşbih edilmiştir. Bu burcu aydınlatan güneş de Sadrazam İbrahim Paşa'dır. Gönül ve can varlığın bütün inceliklerini görüp, kavradığı için göze benzetilmiştir.

FEYZ:

Sözlükte bolluk, çokluk, verimlilik, fazlalık, gürlük, ilerleme, çoğalma, ilim, irfan, suyun taşması ve bolluğu anlamlarına gelir.

*Ne bilür perveriş-i ebr-i bahâr-ı feyzin
Gül-i vasfın çemen-ârâ-yi bahar eylemeyen*
ND./K.I/66b/s.8

(Kavuşma gülünü bahar bahçıvanı haline getirmeyen, bolluk baharının bulutunun besleyişini ne bilir.?)

Gül çok su isteyen bir bitkidir. Sulama işini de bahçıvan yapar. Gül mevsiminde çok yağmur yağar. Beyitte bahar mevsiminin yağmurları olarak düşünülmüştür. Bu yağmurlar

sayesinde gül açılıp, sırrını ifşâ edecektir. Feyz kavramının içinde su bulunması dolayısı ile bahar yağmurları arasında bir münasebet kurulduğundan beyitte feyz bahara benzetilmiştir.

Nedîm kendi kulun kendi müst-mendindir

Unutma zerreni ey âftâb-ı feyz-âsâr

ND/K.VIII/62b/s.43

[Nedîm senin kulun ve biçârendir. Ey feyz tesirli güneş (olan sadrazam)! Zerreni unutma.]

Sadrazam İbrahim Paşa'ya sunulan Hammâmiyye'den alınan beyitte Paşa feyz tesirli güneş olarak tasavvur edilmiştir. Feyz ile güneş arasında bolluk, bereket, hayat kaynağı olması bakımınlarından bir münasebet sözkonusudur. Güneş tabiatta buharlaşmayı sağlayarak yağmur yağmasına vesile olur. Feyzin diğer anlamı da yağmurdur. Nedim, feyz tesirli güneş olan Paşa karşısında kendisini zerre olarak kabul etmektedir. Bilindiği gibi zerrenin varlığı güneşe bağlıdır. Bu münâsebetle birlikte anılır. Döneminde Nedîm'i himâye eden onun şair varlığını yükselten de İbrahim Paşa'dır.

Ebrûların zer-endûd etmiş arus-ı feyzin

Meşşâta-i kemâlin kilik-i huçeste-kârı

ND./K.XXI/3a/s.114

(Olgunluk meşşâtasının uğurlu kalemi feyz gelininin kaşlarını yaldızlamış.)

Meşşâta; gelini süsleyen, onun saçlarına şekil veren kişidir. Yani bugünkü mânâsı ile kuafördür. Beyitte bolluk, bereket ve güzellik açısından feyz ile gelin arasında bir benzerlik ilişkisi kurulmuştur.

İDRAK:

Sözlükte anlayış, akıl erdirememe, yetişme, erişme, olgunlaşma, algı gibi mânâlara gelir. Kasidelerde iki beyitte geçen idrak "alev"e ve "kulak"a benzetilmiştir.

Su'le-i idrâk kim tab'ın güher-bâr etmede

Güyyâ berk-i cehandır ebr-i nisân üstüne

ND./K.II/28a/s.13

[İdrâk alevi (olan) tabiatın sanki nisân bulutu üzerine cevher yağdıran cihân şimşegidir.]

Nisan, yağmuru bol olan bir mevsimdir. Bahar yağmur-larında genellikle önce şimşek çakar, sonra da yağmur yağar. Nisan yağmurları son derece verimli ve rahmet doludur. Şehit

Ali Paşa'ya sunulan kasidenin yukarıdaki beyitinde Paşa'nın idrak yani anlayış gücü hızlılığından, parlaklığından, aydınlığından dolayı bir ateşe benzetilmiştir. Bu seri idraki beyitin diğer mısrasında cihan şimşegine benzetilmiştir. Paşa idrak gücü ile devrinde görevini en iyi şekilde ifâ etmiş ve memleketine nisân bulutunda olduğu gibi bolluk, bereket yağmasına vesile olmuştur.

Var beyânımda o hâlet ki sarîr-i kalemim

Gûş-ı idrâke sarîr-i der-i mey-hâne gelir

ND./K.XIII/42b/s.66

[Beyanımda o (kadar) dikkate değer bir hal vardır ki; kalemimin cızırtısı, idrak kulağına meyhane kapısının cızırtısı (gibi) gelir.]

Bilindiği üzere beyân, belâgat ilminin hakikat, mecaz, hikâye, teşbih, istiare gibi bahislerini öğreten kısımdır. Tasavvufa göre meyhâne yaradılış hakikatlerine vasıl olunan yerdir, idrak merkezidir. İdrak vasıtalarından biri de duyma olduğu için idrak ile kulak arasında bir irtibat söz konusudur. Nedîm de kalemini cızırtısını adeta gayba açılan, insanı coşturan bir kapının cızırtısına benzetmiştir.

İSLAM:

Sözlükte Hz. Muhammed (S.A.V.)'in Allah tarafından tebligine me'mur olduğu din anlamına gelir.

*Cebhesi gülşen-i islâma fûrûzende -i dîn
Bâğ-ı bed-hâhına şemşîr-i hilâl-i behmen*

(Alın İslamın gül bahçesinin aydınlatıcısı, düşmanının ise, Behmen hilâlinin kılıcı gibidir.)

Beyitte güzellik yönünde İslâm ile gülbahçesi arasında bir münasebet kurulmuştur. Bilidiği üzere Hz. Muhammed(S.A.V)'in sembolü de güldür.

KAZA:

Olacağı ezelden Cenâb-ı Hak tarafından takdir edilen şeylerin vukua gelmesidir.

*Efkârının bedihesini akl-ı âşire
Kilk-i kazâ yazıp sebak-ı imtihan verir*

ND./K.III/31b/s.16

(Kaza kalemi senin fikirlerinin yüksek hakikatlerini

yazarak, onuncu akla imtihan sorusu olarak verir.)

Kaza, beyitte Allah'ın hükmünün kalemi olarak tasavvur edilmiştir.

*Her sözüm gülşen-i ma'nâya gönül bezminden
Gül gibi rengli nerkis gibi mestâne gelir*
ND./K.XIII/39a/s.66

[Her sözüm gönül maclisinden mânâ gülbahçesine gül gibi renkli, nergis gibi mest olmuş (bir vaziyette) gelir.]

Bilindiği gibi bahar mevsiminde gülbahçelerine içki meclisleri kurulur. Buralarda şiirler söylenir. Gönül, beyitte hisleri barındıran bir meclis gibi düşünülmüştür. Mânâ ise içi sırlarla dolu olarak düşünülen gonce ve güllerle dolu olan gülbahçesine, değerliliği ve sözün inceliklerini barındırması sebebiyle teşbih edilmiştir.

*Gittigince perde-bîrûn oldu nâz u nahveti
Milk-i ma'nî sanki hâs-ı hâme-i gûyâsıdır*
ND./K.XXX/32b/s.113

[(Nedim'in) gide gide naz ve nahveti ön plana çıktı.
Mana mülkû sanki onun konuşan kaleminin özel mülkû gibidir.]

Mânâ, sözlerin taşıdığı anlamları barındırması ve söze hakim olması özelliklerinden dolayı bir ülkeye benzetilmiştir. Mânâyâ hâkim olmak zordur. Şâirlik, mânâ mülkünü ele geçirmektedir. Bu yönüyle, şâir mânâ ülkesinde iktidar sahibi olur.

MA'RİFET: (MAARİF)

Sözlükte herkesin yapamadığı ustalık, her şeyde görül-meyen husûsiyet, ustalıkla yapılmış olan şey, hüner, sanat, bilme, biliş anlamlarına gelir. Cem'i maârifdir.

*Senin gibi hırîdâr-ı metâ'ı ma'rifet varken
Kala kâlâ-yı nazmım dūş-ı dellâl-i zebân üzre
ND./K.V/50a/s.29*

(Hüner sermâyesinin senin gibi müşterisi varken nazımın kumaşı dil tellâlîlîlîn omuzu üzerinde kalır mı?)

Damat İbrahim Paşa, devrinde Nedîm'i gözetmiş ve onu memnun etmiş bir devlet adamıdır. Nedîm beyitte nazmını ince dokunmuş, nâdir bir kumaşa benzetmiştir. Kendisi de bu kumaşı satan satıcıdır. Dil, nazım kumaşının omuzuna alıp, onu pazarlamaya çalışan bir satıcıya benzetilmiştir. Bu nazım kumaşının sermâyesi ma'rifettir. Mâ'rifet kıymetli oluşu ve şiirin kayna-

gını oluşturması bakımından bir metâ' olarak düşünölmüştür. Bu mâ'rifet sermâyesinin dâimî müşterisi de İbrahim Paşa'dır.

Kâlâ-yi maârif satılır sûklarında

Bâzâr-ı hûner ma'den-i ilm ü ulemâdır

85,XXIII,8a-N.D.K)

[(İstanbul'un) çarşılarında maârif kumaşları satılır.
(İstanbul) hûner pazarı ilim ve âlimler madenidir.]

İstanbul'u vâsfeden kasideden alınan beyitte sanan, maârif değerli ve ince dokunmuş bir kumaşa benzetilmiştir. Bu maârif kumaşı ise hûner pazarında teşhir edilmektedir.

NİAM:

Sözlükte nimetler anlamına gelir. Nimet kelimesinin cem'isidir.

Bir kân-ı niamdır ki anın gevherii ikbâl

Bir bâğ-ı tremdir ki gülü izz u ulâdır

ND./K.XVIII/3a/s.85

[(İstanbul Şehri) bir nimetler madenidir ki onun cevheri ikbaldir. (O) bir trem bağıdır ki gülü izzet ve şandır.]

İstanbul şehri cevheri ikbâl olan bir nimetler kaynağına benzetilmiştir. Niâm çokluğu ve değerli olması sebebiyle bir kaynağa benzetilmiştir. İrem de bilidiği üzere Ad'ın oğlu Şeddâd'ın cennete nazîre oalarak yaptırdığı meşhur ve güzel bahçe ve köşk olup, edebiyatımızda yalancı cennet, ma'mûr âbâ-dân ve neşât-efzâ yer mânâsında kullanılmıştır. Şâir, İstanbul şehrini izzet ve şân gülleriyle süslü bir İrem bağı olarak tasavvur etmiştir.

SELÂMET:

Sözlükte sâlimlik, eminlik, korku ve endîşeden uzak olma, selâmete çıkma, kurtulma, iyi netîce, kurtulma anlamlarına gelir.

Hiç selâmet yakasın görsün mü düşmen kim kodu

Kahrı bin ser-pençe her târ-ı girîbân üstüne

ND./K.II/19a/s.12

[Onun kahrı her yaka yırtığına bir pençe koydu. Düşman hiç selâmet yakasının görebilir mi? (Kurtulabilir mi?)]

Sadrazam Şehit Ali Paşa'ya ithaf edilen kasidenin yukarıdaki beyitinde Paşa'nın kahrı düşmanın ensesine pençe

atan bir alıcı kuş gibi tasavvur edilmiştir. Beyitin ikinci mısrasında geçen yaka kelimesi kıyı mânâsındadır. Kişi, denize düştüğü zaman ancak sahile ulaşarak kurtulur. Bu şekliyle selâmet ve yaka arasında bir bağlantı kurulmuştur.

TAKVA:

Sözlükte Allah'tan korkma, Allah korkusuyla dinin yasak ettiği şeylerden kaçınma anlamlarına gelir. Kasidelerde sadece bir beyitte geçen takvâ "cevher"e benzetilmiştir.

*Anın ardınca bil-cümle sudûr-ı âsman-pâye
Ki ilm ü fazl ü takvâ gevherinin her biri kânı*
ND./K.X/22b/s.49

[Onun (Sultan III. Ahmed'in) ardında yüksek rütbeli vezirler bulunuyor ki (onların) her biri ilim, fazilet ve takvâ cevherinin ocağıdır.]

Takva, kıymetli olması ve insanın içinde gizli olması, sebebiyle mücevhere benzetilmiştir.

TOPLUM

ADALET, ADL:

Sözlükte, hakka riâyetkârlık, hak tanırılık, haklılık, doğruluk gibi anlamlara gelir. Kasidelerde padişah ve devlet adamlarına nispetle kullanılmıştır.

Verse bir sahrâya fer meşşâta-i adlin olur

Çengel-i şehbâz mîl-i sürme-i kebk-i derî

ND./K.IV/31a/s.22

(Adaletinin meşşâtası eğer bir sahraya ışık verecek olursa şehbâzın çengeli dağ güvercinin gözüne sürme olur.)

Adalet beyitte kişileştirmek suretiyle bir meşşâtaya benzetilmiştir. Adalet güzelleştirme, düzen verme özelliklerinden dolayı bir meşşâta olarak tasavvur edilmiştir. III.Ahmet'in adaleti ülkeyi o kadar güzelleştirmiştir ki hasırlığın sembolü olan doğan kuşu bile güvercinin gözüne mil olmuştur.

Şehensâh-ı hümâyun-pâye kim tâk-ı felek anın

Muhayyem-gâh-ı ikbâlinde bir kasr-ı adalettir

ND./K.XII/26b/s.61

(Yüksek rütbeli şahlar şahı ki feleğin tâkı onun

ikbâlinin ordugâhında bir adalet kasrıdır.)

Gökyüzü kavisli görünüşünden dolayı bir takı andırır. Adalet, beyitte yüksek ve muhteşem olmasından dolayı kasra teşbih edilmiştir. Beyitte ele alınan adalet kasrının kubbesi gökyüzünün tâkından yapılmıştır. O derece yüksektir. Padişah dünyada Allah'ın gölgesidir. Talih ve ikbal yüksek değerler olup, daima padişahla beraber olan kavramlardır. Padişahın bulunduğu yer o kadar yüksektir ki onun adalet kasrına ancak felek tâkı denk gelebilecektir.

AHLAK:

Sözlükte insanda bulunan ruhî ve zihnî haller iyilik etmek ve fenâlıktan çekinmek için tâkibi lâzım gelen usul ve kâideleri öğreten ilim, huy anlamlarındadır.

Asafâ girmedi hakka ki kef-i eyyâma

Zât-ı pâkin gibi mecmûa-i ahlâk-ı hasen

ND./K.I/64b/s.7

(Ey vezir! Gerçekten de günlerin eline senin temiz zâtın gibi güzel bir ahlâk mecmuası geçmedi.)

Şehit Ali Paşay'a ithaf edilen kasidenin yukarıdaki

beyitinde Paşa'nın temiz zâtı güzel bir Ahlâk mecmuasına benzetilmiştir. Mecmua, belli bir nizama ve güzel bir sayfa düzenine göre dizilmiştir. Mecmuada estetiğin yanı sıra muhteva önemlidir. Beyitte mecmua güzelliğinin toplandığı yer olması hasebiyle ahlâkın müşebbehü'n bihi durumundadır.

CAH:

Sözlükte itibar, makam, mevki, orun anlamlarındadır.

Eyâ ser-mesned-i câh ü celâlin sadr-ı zî şânı
Güneşle çerhe benzettim seninle sadr-ı dîvânı
 ND./K.XIX/16a/s.89

(Ey mevki ve celâl makamının şanlı sadrazamı! Seninle, divandaki yeri güneşle çerhe benzettim.)

Beyitte sadrazam güneşe, sadr-ı divan yani sadrazamın oturduğu makam da çerhe teşbih edilmiştir. Güneş nasıl çerhe çıkmışsa sadrazam da sadr-ı divana çıkıp, oradaki yerini almıştır. Çerh ile sadr-ı divan arasında yükseklik bakımından bir ilişki kurulmuştur.

Hamdüllilâh kim yine oldu bu devlet-hâneye
Sâye-i ikbâl ü câhın tâc-ı fark-ı iftihâr
 ND./K.XXVIII/3b/s.107

(Allah'a hamdolsun ki yine bu devlet-hâneye mevki ve ikbâlinin gölgesi iftihar başının tacı oldu.)

Beyit, Sadarazam İbrahim Paşa'nın helva sohbetine gelişi üzerine söylenen kasideden alınmıştır. Paşa'nın ikbâl ve mevkisi yüksek bir yerde bulunmaktadır. Bundan dolayı devlet-hâneye padişahın ikbâl ve mevkisinin ancak gölgesi düşmektedir.

Öyle âsaf kim muhît-i çerh ile mahdûddur

Ol mesâfet kim sarây-ı câhının pehnâsıdır

ND./K.XXX/14b/s.112

(Öyle vezir ki, mevki sarayının genişliği olan mesafe çerhin genişliği ile sınırlıdır.)

Kapudan Mustafa Paşa'nın yalısını vasfeden kasidenin bu beyitinde Paşa'nın idaresi altındaki yerlerin hudutları mübalâğa yapılarak, çizilmiştir. Mevkinin göstergesi devlet adamının oturduğu saray veya konak olması hasebiyle mevki ile saray arasında gerek bu yönden gerekse yükseklik bakımından bir benzetme yapılmıştır.

Kasr-ı câh u haşmetin hemvâre olsun ber-karâr

Kim sabâh-ı îyd o kasrın perde-i dîbâsıdır

ND./K.XXX/36a/s.113

(Mevki ve haşmetinin kasrı dâima devam etsin ki bayram

sabahı o kasrın ipek perdesidir.)

Kapudan Mustafa Paşa'nın oturduğu kasrın ipek

perdesine benzetilmiştir. Bayram sabahının nûrânî aydınlığı insanların yüzüne bir tül gibi aksetmektedir. Bayramlarda camilerin ışık deryâsı heline gelmesi bu perdeyi daha da aydınlatmaktadır. Câh ve haşmet yüksekliği, erişilmezliği yönlerinden kasra teşbih edilmiştir.

Saydeder beççe-i sîmurg-ı celâl ü câhı

Tuğunun mâhçesi bî-meded-i dâne-i dâm

ND./K.XXXVIII/4a/s.130

(Tuğunun küçük hilali daneye ihtiyaç olmadan şan ve

şöhret sîmurgunun yavrusunu avlar.)

Sîmurg avlanması imkânsız bir kuştur. Yavrusu ise

avlanamaz. Padişah, bu kuşun yavrusunu tuzak kurmaya gerek kalmadan avlayacak güçtedir. Sîmurg, şan ve şöhreti temsil ettiğinden sîmurg ile câh ve celâl arasında bir bağlantı

sözkonusudur.

DEVLET:

Sözlükte büyük saadet, zenginlik, baht, tâlih, kut, büyük rütbe, mevki anlamlarına gelir. Kasidelerde padişah ve devlet adamlarına nispetle kullanılmıştır. Devlet; "hümâ"ya, "gelin"e, "dergah"a, "Nisan ayı"na, "yuva"ya, "kapıcı"ya benzetilmiştir.

Sâye-i bezmin celâl ü câhın asâyîş-gehi

Râyet-i azmin hümâ-yı devletin bâl ü peri

ND./K.IV/10b/s.20

(Meclisinin gölgesi büyük ve yüksekliğin huzur yeri; azmin bayrağı ise devlet hümâsının kanadıdır.)

Gölgelik yer insana huzur verir, güneşin hararetinden koruyarak, serinlik kazandırır. Beyitte padişahın meclisinin gölgesi büyüklük ve yüksekliğin huzur yeri olarak tasavvur edilmiştir. Hümâ kuşu, bilindiği üzere efsânevî bir kuş olup, devlet ve saadeti simgeler. Gölgesi kimin üzerine düşerse, onun devlet ve mevkiye kavuşacağına inanılır. Beyitte bu münasebetle hümâ ve devlet arasında bir ilişki kurulmuştur.

Gil-i râhın alıp söyler arûs-ı devlet ü ikbâl
Benim giysûların sen dil-keş eylersin hıdâbımsın
 ND./K.XV/15a/s.73

[Devlet ve ikbâl gelini, yolunun toprağını alıp, benim saçlarımı sen gönül çekici hale getirirsin (zira) kınamsın der.]

İkbâl ve devlet gösterişinden, sürekli katında bulunmasından, padişahın hükmü altında olmasından dolayı geline teşbih edilmiştir. Devlet ve ikbâl gelinin bahtı açıktır. Çünkü her ikisi de padişaha gelin olmuştur.

Gelip ikbâl ile devlet desin dergâhına her gâh
Penâhım melceim ümmîd-gâhımsın meâbımsın
 ND./K.XV/33a/s.74

(İkbâl ve devlet her zaman dergahına gelip, sığınagımsın ümit kapımsın desin.)

İkbâl ve devlet beyitte teşhis yolu ile Sadrazam İbrahim Paşa'nın kapısına gelip, sığınan kişiler olarak tasavvur edilmiştir. Paşa'nın azameti yanında ikbâl ve devlet gibi yüksek kavramlar bile aciz duruma düşmektedir.

Arsa-i haşmetinin cûd ü himem ferrâsı

Dergeh-i devletinin lûtf u kerem derbânı

ND./K.XVI/23b/s.76

[Cömertlik ve himmetler senin haşmet arsanın hizmetçisidir. Lutuf ve kerem (ise) senin devletinin kapısının kapıcısıdır.]

Beyitte teşhis sanatına başvurularak cömertlik ve himmetler padişahın hizmetçisi, lutuf ve kerem ise devlet kapısında bulunan kapıcı olarak düşünülmüştür. Müracaat yeri olması ve yükseklik bakımından devlet ile dergah arasında bir bağlantı kurulmuştur.

Müddet-i Osmâniyân içre zamân-ı devleti

Benzemiştir nev-behârın mevsim-i nîsânına

ND./K.XVII/29/s.81

[Osmanlıların (idaresinin) müddeti içinde onun devletinin zamanı ilkbahara (nispetle) Nisan mevsimine benzemiştir.]

Beiyyitte, leff ü neşr sanatı yapılarak, bütûn bir Osmanlı dönemi ilkbahara, III.Ahmet'in saltanat dönemi ise Nisan ayına benzetilmiştir. İlkbahar verimli bir mevsimdir.

Fakat bu mevsimin aylarından olan Nisan ayı yağışın en çok olduğu ve verimin en çok arttığı bir aydır. III.Ahmet'in idaresi de ilkbahar mevsimindeki bolluk ve bereket ayı olan Nisan ayı gibidir.

Şehriyârâ devlet ü ikbâle reşk olsun ki ol

Intisâb etmiş senin gibi şehin der-bânına

ND./K.XVII/40/s.82

[Ey padişah! Devlet ve ikbale aşk olsun! (Çünkü) o, senin gibi bir padişahın kapısına intisap etmiş.]

Devlet ve ikbâl beyitte teşhis yolu ile pâdişahın kapısından ayrılmayan ve ona hizmet eden hizmetkârlara benzetilmiştir. Zira devlet ve ikbâl daima padişahın katında bulunur. Padişah o kadar büyük olarak tasavvur edilmiştir ki devlet ve ikbâl bile onun hizmetçisi konumundadır.

Kadîmî âşiyân-ı devlet ü iclâline hâlâ

Konup sîmurg-âsâ eyledin güsterde bâl ü per

ND./K.XXVII/2a/s.105

(Devlet ve iclâlin eski yuvasına halen sîmurg gibi konup kanat gerdin.)

İbrahim Paşa, beyitte yuva şeklinde tasavvur edilen devlete kanat geren simurg olarak gösterilmiştir. Kuş nasıl yuvasını kurup, buradaki yavrularının gözetiyorsa, Paşa da devlet ve ictâl yuvasını gözetmektedir. Koruyuculuk özelliğinden dolayı devlet ve ictâl arasında ber benzerlik ilgisi kurulmuştur.

Cârûbu zülf-i havrâ ferrâşı bâd-ı cennet

Derbânı izz ü devlet ıkbâl perde-dârı

ND./K.XXXI/19b/s.115

[(O kasrın) süpürgesi âhû gözlü kadınların saçı, hizmetçisi cennet rüzgarı, kapıcısı izzet ve devlet, perdecisi de ıkbâldir.]

Defter-i Hâkaanî emîni Muhammed Efendi'nin kasrını vasfeden kasideden alınan beyitte saç şekil itibarı ile süpürge benzetilmiştir. Rüzgar ise önüne gelen herşeyi silip, süpürdüğü için ferrâşa benzetilmiştir. İzzet, devlet ve ıkbâl kavramları teşhis yolu ile Paşa'nın katındaki hizmetkârlara benzetilmiştir.

EMN:

Sözlükte eminlik, korkusuzluk, rahatlık gibi anlamlara

gelmektedir.

Fenâ-yi sâye-bân-ı ser-bülend-i lûtf u cûdunda

Serâpây cihan der hâb-ı emn ü istirâhattir

ND./K.XII/30b/s.61

(Lutuf ve cömertliğinin yüksek gölgeliğinin fenâsında dünya baştanbaşa eminlik ve istirahat uykusu içindedir.)

Gölgelik, insanı güneşin hareketinden nasıl koruyup, ferahlatırsa Sultan III. Ahmet'in cömertlik ve lutuf gölgeliği de o nispette insanı rahatlatmaktadır. Beyitin ikinci mısrasında emniyet ve istirahat sakinliğinden dolayı bir uykuya benzetilmiştir. Padişahın yönetimi boyunca her türlü kötülük ortadan kalkmıştır.

FETH:

Sözlükte açma, açılma gibi anlamlar bulur. Kasidelerde sadece bir beyitte geçen fetih "elbise"ye teşbih edilmiştir.

Câme-i fethe verip kamet-i azmin revnak

Gerden-i hasmdan ayrılmaya hemvâre kefen

ND./K.I/77a/s.8

(Azminin boyu-posu fetih elbisesine parlaklık versin; hasmın boğazından ise kefen hiç bir zaman ayrılmasın.)

Azim beyitte azametinden dolayı boya-posa benzetilmiştir. Şehit Ali Paşa'nın boyuna ve posuna ancak fetih elbisesi denk gelebilecektir.

FİTNE(FİTEN)

Sözlükte belâ, mihnet, sıkıntı, ayartma, azdırma, fesat, ara bozma, karışıklık, ihtilâl, dinsizlik, cânilik, ceza, delilik, güzel yüz, güzel göz, güzel kadın anlamlarındadır.

Ola iklîm-i ademden dahi sad merhale dûr

Savt-ı âvâze-i ikbâlin ile ceys-i fiten

ND./K.I/76b/s.8

(İkbâl şöhretinin sesi ile fitneler ordusu yokluk memleketinden dahi yüz merhale uzak olsun.)

Şehit Ali Paşa'ya sunulan kasidenin yukarıdaki beyitinde fitne karışıklığından, çokluğundan ve tesir gücünden dolayı yıkıcı bir orduya benzetilmiştir.

K'edip hummâ-yi harb u fitne kabl-ennade buhrânın

Kârib olmuştu kim kasdeyleye cân-ı cihân üzre

ND./K.V/36a/s.28

(Harp ve fitne humması olgunluk dönemini (kuluçka) tamamlamadan süratli bir şekilde ülkenin canını almak üzere buhranını ortaya koydu.)

Beyitte cihân ile ülke birleşmiş durumdadır. Osmanlı mülkü cihânın özü olarak düşünülmüştür. Bununla birlikte ülke hastalanmış bir insana benzetilmiştir. Harp ve fitne bu hasta vücuda giren ve hastalık sebebi olan mikroplu bir hastalığa benzetilmiştir. Ateşli bir hastalık olan humma yaygın ve bulaşıcıdır. Fitne de etrafı bir anda ateş gibi sararak, etrafa bulaşır. Beyitte bu anlamda fitne bir hummaya benzetilmiştir.

Seyfidir bârika-i hırmên-i âşûb u fiten

Kalemi ebr-i bahâr-ı çemenistan-ı merâm

ND./K.IX/26a/s.46

(Onun kılıcı fitneler ve kargaşalık harmanının şimşegidir. Kalemi ise istek çimenliğinin baharının bulutudur.)

Şâir, beyitte İbrahim Paşa'nın kılıcını fitne ve kargaşalık harmanını bir anda yakıp, bitiren bir şimşege

benzetmiştir. Fitne çokluğundan ve karışıklığından dolayı harmana teşbih edilmiştir. Beyitten geçen kalemden kasıt, Paşa'nın fermanı ve hükmüdür. Fermanı sâyesinde herkesi merâmına kavuşturmakta, emrindekileri sevindirmektedir. Kalemi kerem, feyz dolu bir yağmur şeklinde tasavvur edilmiştir.

İCLAL:

Sözlükte büyültme, saygı gösterme, ikrâm, büyüklük, kudret ve kuvvet anlamlarına gelir. Kasidelerde padişaha ve devlet adamlarına nispetle kullanılmıştır.

Hele ol dergeh-i iclâline bir hizmetim geçse

Bu lûtfun böyle hayrân eylemezdi cân-ı şeydayı

ND./K.VI/35a/s.32

(Hele o büyüklük kapına bir hizmetim geçse bu lutfun bu derece çılgın canı hayrân bırakmazdı.)

İclâl devlet büyüklerinin katında olan bir kavram olduğundan dolayı, iclâl ile dergâh arasında bir bağlantı söz konusudur. İbrahim Paşa'nın katı Nedim için daima bir iclâl dergahı olmuştur.

Pes ez merâsim-i nâz u niyâz el-kıssa

Firâz-ı mesnede saldıktâ sâye-i iclâl

ND./K.VII/37b/s.37

Biraz bu tarz ile güft ü şinîdden sonra

Biraz da sohbet-i eş'âra gösterip ıkbâl

Alıp o şevk ile dîvân-ı Enverî'yi ele

Güşâde eyledi niyyet tutup o dem bir fâl

(Kıssa şu ki; nâz ve niyâz merâsiminden ardından mesnet yokuşuna büyüklük gölgesi salınca, biraz bu şekilde dedikodudan, biraz da şairler sohbetine dönerek o şevk ile Enverî dîvânını ele alıp, o an bir fal açtı.)

Belli bir büyüklüğü olan, bir heybete sahip varlıkların gölgesi düşer. Bu bakımdan beyitte iclâl ile gölge arasında bir benzetme ilişkisi kurulmuştur.

Gurûh-ı dâiyan bir bir öpüp dâmân-ı iclâli

Hele ol devlet-i ulyânın oldum ben de şâyânı

ND./K.X/23a/s.49

(Duacılar takımı bir bir büyüklük etegini öpüp, hele ben de o yüksek devletin lâığı oldum.)

Bayram günü toplanılarak devlet adamlarının elleri öpülür. Bayramda bayramlık vermek âdeti de öteden beri töremize yerleşen bir alışkanlıktır. Padişahın ayagının değdiği her yer kereme ve lutfa boğulur. Padişahın gittiği yerlerde büyüklüğünü gösterir. Ayrıca el ve etek öperek hâcetliler isteklerine ulaşırlar. Bu yüzden iclâl, etege teşbih edilmiştir.

Çü mihr maşrık-ı iclâlden edince tulû'

Açıldı nûr-ı zuhûrunda milket-i hâver

ND./K.XI/50a/s.58

(Güneş gibi büyüklük doğusundan doğunca senin zuhûrunun ışığında gün doğuşu ülkesi açıldı.)

Osmanlı İmparatorluğu devrinde dünyaya hükmetmiştir. İbrahim Paşa bu devletin başında olan maşrık-ı iclâl olarak vasıflandırılmıştır.

Hâk-i iclâl-i veliyy-ün niame yüz sürelim

Bir iki beyt ile çün girdi ele böyle zemin

ND./K.XXIV/8a/s.99

(Nimet verenlerin büyüklük toprağına yüz sürelim. Çünkü bir iki beyit ile ele böyle zemin girdi.)

İbrâhim Paşa'nın helvâ sohbetine gelmesi dolayısı ile yazılan kasidenin yukarıdaki beyitinde devlet büyüklükleri Nedim'e kasidesini yazmasını teşvik için gerekli lutufları, nimetlerini bağışlamışlardır. Toprak, en çok sevgili veya övülenin ayacı toprağını ifade maksadı ile kullanılır. Devlet büyüklerinin makamı çok yükseklerde düşünüldüğünden, onların ayaklarının toprağına yüz sürmek emrinde bulunan kişileri yükseltmektedir.

İZZ:

Sözlükte değer, kıymet, yücelik, ululuk, güçlülük mânâlarına gelir. Kasidelerde padişah ile şehzâdeleri ve devlet adamlarına nispetle kullanılmıştır.

Muammer eylesin yavuz nazardan saklasın Mevlâ

Ki anlardır binâ-yı izz ü şânın çâr erkânı

ND./K.X/7b/s.48

(Allah senin ömrünü arttırsın ve seni kötü bakışdan korusun. Zira izzet ve şân binâsının dört direği onlardır.

Beyitte geçen binâ-yı "izz ü şânın çâr erkânı"ndan kasıt, Sultan III.Ahmet'in şehzâdeleridir. İzzet ve şân

gösterişinden ve padişaha bir makam teşkil etmeleri yönünden bir binaya teşbih edilmiştir. Padişahın oturduğu yer, izzet ve şân değerleri üzerine binâ edilmiştir.

Şüphesiz Nûşîrevân'ın tâcı başından düşer

Baksa tâk-ı ser-bülend-i kasr-ı izz ü şânına

ND./K.XVII/22b/s.80

(İzzet ve şânının yüksek kasrının tavanına baksa, Nûşîrevân'ın tâcı başından düşer.)

Nûşîrevân İran Sâsâniyân hükümdürlarındandır. Hz. Muhammed (S.A.V) bu hükümdar zamanında dünyaya teşrîf buyurmuşdur. Adâleti ile meşhur olduğundan Nûşîrevân-ı Adil lakabı ile de anılır. Nûşîrevân'ın babası olan Kubâd, daima tac ile ele alınmaktadır. III.Ahmet'in izzet ve şân kasrının tâkı o derece yüksektir ki buna bakan Nûşîrevân'ın hükümdarlığının simgesi olan tac yere düşerek, Nûşîrevân'ın hükmü ortadan kalkar. İzzet ve şân beyitte yüksekliğinden dolayı kasra benzetilmiştir.

Cârûbu zülf-i havrâ ferrâşı bâd-ı cennet

Derbânı izz ü devlet ıkbâl perde-dârı

ND./K.XXXI/19b/s.115

[(O kasrın) sūpūrgesi âhû gözlū kadının saçı, hizmetçisi cennet rūzgârı, kapıcısı izzet ve devlet, perdecisi de ikbâldir.]

Defter-i Hâkaanî emîni Muhammed Efendi'nin kasrını vasfeden kasideden alınan yukarıdaki beyitte izzet kavramı teşhis yolu ile daima o kasırda bulunan ve oraya hizmet eden bir kapıcıya benzetilmiştir.

İşidip makdem-i âlîsini pûyân olarak

İzz ü ikbâl der-i devlete şâdan geldi

ND./K.XXXIV/9b/s.119

[(İbrahim Paşa'nın) yüce gelişini işitince, izzet ve ikbâl devlet kapısına koşarak sevinçli bir şekilde geldi.]

İzzet ve ikbâl teşhis yolu ile Paşa'nın gelişini kutlayan kişiler olarak tasavvur edilmiştir. İzzet ve ikbâl gibi yüksek kavramlar bile güçlerini, kıymetli oluşlarını Paşa'nın varlığından almaktadırlar.

Ikbâl ü şevket dâyesi izz ü saâdet vâyesi

Mecd ü şeref pîrâyesi nâzende âhû-yı harem

ND./K.XXXV/27a/s.122

(O nazlı harem ceylanının ikbâl ve şevket dadısı, izzet ve saâdet kısmeti, büyüklük ve şeref, sūsüdür.)

Sultan III. Ahmet'in şehzadesinin nazlı bir harem ceylanı olarak tasavvur edildiği beyitte izzet, herkese nasip olmayan bir değer olarak gösterilmiştir. Şehzâde; ikbâl, şevket, izzet, saâdet, mecd ve şeref gibi yüksek değerlerle içli-dışlıdır, sanki bir akrabalık bağı kurmuştur.

KADR:

Sözlükte değer, itibâr, onur, şeref, haysiyet, meziyet, rütbe, derece anlamlarına gelmektedir.

Ya'ni Sultan Ahmed-i gaazî ki dûş-ı kadrine

Atlas-ı gerdun mezerkeş düğmeli bir anteri

ND./K.IV/15a/s.21

(Yani Sultan Gazi Ahmet ki onun itibâr omzuna gökyüzünün atlası sırma işlemeli ve düğmeli bir elbisedir.)

Sultan Ahmet, dünyaya hükmeden bir padişah'tır. Onun için padişaha kıyafet olarak gökyüzü kumaşı biçilmiştir. Kadr ile omuz arasında yükseklik bakımından bir münasebet kurulmuştur. Gökyüzü rengi itibarı ile atlas bir kumaş olarak düşü-

nülmüştür. Gökyüzündeki parlak yıldızlar da gökyüzü kumaşından yapılan elbisenin sırma düğmeleridir.

KEREM:

Sözlükte asâlet, asillik, soyluluk, cömertlik, el açıklılığı, lutûf, bağış, bahşîş anlamlarındadır. Kasidelerde padişaha ve devlet adamlarına nispetle kullanılmıştır.

*Ma'den-i cûd u kerem ya'ni Alî Paşa kim
Harc-i yek-rûzesi mahsûl-i Bedahşân ü Aden
ND./K.1/23b/s.4*

(Cömertlik ve lutuf madeni sözün kıyası Ali Paşa ki bir günlük gideri Bedahşân ve Aden'in ürünleridir.)

Ali Paşa, beyitte cömertlik ve kerem madeni olarak düşünülmüştür. Maden kıymetli cevherin kaynağıdır. Kerem yüksek bir cevher olarak düşünüldüğünden bu değerle maden arasında bir bağlantı kurulmuştur. Bedahşân, la'l-i Bedahşân denilen bir nevi yakutu ile; Aden ise denizden çıkarılan incileri ile meşhurdur. Şâir beyitte cömertlik ve kerem madeni olan vasıflandırdığı Ali Paşa ile Bedahşân ve Aden madenlerini kıyaslamış ve Ali Paşa'nın cûd ve kerem madenini bunlardan üstün tutmuştur.

Arsa-i haşmetinin cûd ü himem ferrâşı

Dergeh-i devletinin lûtf u kerem derbânı

ND./K.XVI/23b/s.76

(Senin haşmetinin arsasının süpürgecisi cömertlik ve himmet; devletinin kapısının kapıcısı da lutuf ve keremdir.)

Cömertlik himmet, lutuf ve kerem gibi değerler Sultan Ahmet Han'ın kapısında bulunan hizmetçiler olarak tasavvur edilmiştir. Kerem teşhis yolu ile padişahın kapısında bulunan bir kapıcıya benzetilmiştir.

Serpençesinin nâmı lisân-ı küremâda

Deryâ-yı kerem kân-ı kerem bahr-ı atâdır

ND./K.XVIII/20b/s.86

(Kudretinin ünü büyüklerin lisânında kerem deryâsı, cömertlik madeni ve bahşîş denizidir.)

İbrahim Paşa'nın kereminin, lutuflarının övüldüğü beyitte kerem çokluğundan dolayı derya ve mâden ocağına benzetilmiştir.

Hoş geldin eyâ bâis-i ârâyiş-i âlem

Ey lûtuf ve kerem gülbahçesinin lâle zamânı

(97,XXIII,9b,N.K.K)

[Hoş geldin ey âlemin sūsünün sebebi olan, ey lutuf ve kerem gülbahçesinin lâle zamanı (olan padişah)]!

Beyit, Revan fethi dolayısı ile ve III. Ahmed'in helvâ sohbetine gelmesi üzerine yazılan kasideden alınmıştır. Pâdişah cihânı zaferleriyle sūslenmektedir. Bu şekilde lutuf ve kerem gülbahçesini sūsleyerek, ona lâle mevsimini sağlamıştır. Kerem ile gülşen arasında verimlilik ve güzellik bakımından bir ilgi kurulmuştur. Beyitte ayrıca lâle devrine de bir telmih vardır.

Mümkün ki senin reşh-i sehâb-ı kereminden

Gül-gonce-i sîr-âb ola mankaldaki ahker

ND./K.XXVI/4a/s.103

(Senin kerem bulutunun sızıntısından mangaldaki ateş korunun suya kanmış gül goncası haline gelmesi hayret edilecek bir şey değildir.)

Bulut, yağmur yağdırması, âleme feyz verip bitkileri yeşertmesi dolayısı ile ele alınır. Kerem ile bulut arasında âleme feyz verici olması bakımından bir benzerlik kurulmuştur.

İbrahim Paşa, kerem bulutu ile âleme rahmet yağdırmakta, hatta kerem bulutunun sızıntısı ile 'dahi mangaldaki ateş korunu suya kanmış bir gül goncası haline dönüştürebilmektedir. Ateş koru ile gül arasında kırmızı oluşundan ötürü bir münasebet düşünülmüştür.

Hamdülillâh kim yine çün ebr-i nîsân-ı kerem

Sâha-i ümmîde oldu dâmenin gevher-nisâr

ND./K.XXVIII/4a/s.107

(Allah'a hamd olsun ki eteğin ümit sahasına kerem Nisan'ının bulutu gibi cevher saçıcı oldu.)

Ümit; genişliğinden, bitip tükenmez oluşundan dolayı bir saha olarak düşünülmüştür. Kerem bolluk ve feyiz dağıtıcısı olmasından dolayı Nisan bulutuna teşbih edilmiştir. Nisan bulutu nasıl tabiatı yağdırdığı yağmurla feyziendiriyorsa, Paşa'nın eteği de ümit sahasında değdiği yerlere cevher saçmaktadır.

LUTF:

Sözlükte hoşluk, güzellik, iyi muamele, iyilik anlamlarına gelir.

Gül-nihâl-âsâ mutarrâ bergler peydâ eder

Assalar ta'vîz-i lûtfun nahl-i mercân üstüne

ND./K.II/23b/s.12

(Lutuf muskanı mercan dalı üzerine assalar, gül fidanı

gibi taze yapraklar meydana getirir.)

Anadolu'da bugün bile ağac üzerine ağacın gümrahlaşması, dallarının kuvvetlenmesi için ağaca muska asmak adeti yaygındır. Beyitte canlandırma, bolluk verme özelliklerinden dolayı lutuf ile muska arasında bir bağlantı kurulmuştur.

Pür-eser nîsân-ı lûtfun şöyle kim dür-pûş olur
Çeşm-i âşık nem-çekân oldukça dâmân üstünde
 ND./K.II/27a/s.13

(Senin lutfunun sanat eserleriyle dolu Nisan'ı aşığın gözü, etek üzerine yaş damlattıkça incileri gizleyen bir hal alır.)

Nisan tabiata bolluk ve bereket getiren bir aydır. Hatta bilindiği üzere istiridyenin ağzına giren Nisan yağmurunun ilk damlası, burada dürr-i yektâ oluşturur. Lutuf ile Nisan arasında bolluk, bereket ve canlandırma özelliklerinden dolayı bir bağlantı kurulmuştur.

Dest-i kahrından ruh-i çerh-i kühen niylûferî
Bâğ-ı lûtfundan behîst-i heşt bir verd-i tarî
 ND./K.IV/19b/s.21

(Köhne çarhın yanığı, kahır elinden nilüfer rengindedir. Sekiz cennet ise senin lutuf bağından taze bir güldür.)

Sultan III.Ahmet gerek yönetimi ile gerek yenilikleri ile çerhi eskitmiş, yeni bir düzen getirmiştir. Çerh beyitte rengi itibarı ile nilüfere benzetilmiştir. Sultanın kahrına mukabil lutfu da oldukça geniştir. Lutfu genişliği, çokluğu yönü ile bağa teşbih edilmiştir.

Husrevâne lûtfedip şâhâne in'âm eyledin

Dest-i lûtfun sildi aglarken bu çeşmân-ı teri

ND./K.IV/43b/s.23

(Şahlara yakışır şekilde nimetlerini şahane olarak bağışladın. Bu ıslak gözleri aglarken senin lutuf elin sildi.)

Lutuf, el vasıtası ile dağıtıldığından dolayı beyitte lutuf ile el arasında bir bağlantı kurulmuştur. Padişahın lutuf eli sayesinde Nedim'in yüzü gülmüştür.

Eğer bang-i nefîr-i satvetin inletse kühsârı

Ve ger dâmân-ı lûtfun sâye salsa gül-sitân üzre

ND./K.V/33b/s.27

(Eğer ezici kuvvetinin borazanının sesi dağı inletse ve yine eğer lutuf eteğin gülbahçesi üzerine gölge yapsa...)

Beyitte, lutuf, insanı kızgın güneş ışınlarından koruyan bir gölgelik olarak tasavvur edilmiştir. Lutuf eteği gülbahçesi üzerine düşerek, güneş ışığına karşı güllere adeta bir siper olmaktadır.

O etmiş Enverî'ye sâyesin memdûd düşmez mi

Senin de sâye-i lûtfun Nedîm-i nûkte-dân üzre

ND./K.V/47b/s.28

(O Enverî'ye gölgesini uzatmış. Senin de lutuf gölgen nûkte ustası Nedîm üzerine düşmez mi?)

Beyitte geçen ve Enverî'ye gölgesini uzatan kişinin bir önceki beyite de bakacak olursak, Şah Sencer olduğunu görürüz. Enverî, Selçuklular dönemi İran edebiyâtının önde gelen şâirlerinden biri olarak kabul edilir. Sultan Sencer için yazdığı kaside çok beğenilince saray şâirliğine getirilmiştir. Firdevsi ve Sâdi ile birlikte İran edebiyâtının üç şâirinden biri olarak kabul edilir. Nedîm, İbrahim Paşa'ya sunduğu kasidenin yukarıdaki beyitinde Paşa'nın lutuf gölgesinin kendi üzerine düşmesini istiyor. Enverî'yi devrinde nasıl Sultan Sencer gözetmişse, Paşa'nın da kendini gözetmesini arzu ediyor.

Nedîm, kendini ince zarif sözler sarfeden bir şâir olarak vasfetmektedir. Gölge, düştüğü yere ferahlık, serinlik verir. Özellikle güneşli günlerde gölge insanlar için bir rahmettir. Lutuf da özellikle sıkıntı içindeki insanları feraha çıkaran bir rahmettir. Bu yönü ile lutuf ili gölge arasında bir benzerlik ilgisi kurulmuştur.

Sehâb-ı lûtfu eğer bahre etmese imdâd

Meşîme-i sadeîf olmazdı mesken-i gevher

ND./K.XI/31 a/s.56

[(İbrahim Paşa'nın) lutuf bulutu eğer denize yardım etmese idi sedefin dölyatağı gevherin meskeni olmazdı.)

Sedef, istiridye veya midye kabuğudur. İnci kabuğu olarak da düşünülür. Zira inci onun içinde meydana gelmektedir. Burada incinin oluştuğu yer sedefin dölyatağı olarak düşünülmüştür. İnci, yağmur damlasının istiridyeye düşmesi ile oluşmaktadır. Beyitte sedefin içinde inci oluşmasına sebep olan İbrahim Paşa'nın lutuf bulutudur. Bu bulut sayesinde yağmur yağmakta ve inci oluşmaktadır. Bulut âleme feyz veren, tabiatı canlandıran insanlara Allah tarafından verilen bir rahmettir. Bu özelliklerinden dolayı lutuf buluta teşbih edilmiştir. Paşa lutuf bulutu ile etrafındakileri insanlara âdeta bağış yapmaktadır.

*Ederse âteşi ger terbiyet nem-i lûtfu
 Duhânı sünbül olur tuhm olur içinde şerer*
 ND./K.XI/33a/s.56

[Eğer (İbrahim Paşa'nın) lutfunun nemi, ateşi terbiye etse, ateşin dumanı sünbül olur, kıvılcımlar ise ateşin içinde tohum haline dönüşür.]

İbrahim Paşa'nın lutfunun ıslaklığı bir rahmet olarak düşünülmüştür. Bu rahmet, ateşi söndürüp, kıvılcım içinde yeni tohumlar bitirebilecek, ateşe canlılık kazandıracak onu verimli bir tohum haline getirebilecek vasıftadır. Duman da şeklinden dolayı sünbüle benzetilmiştir.

*Fenâ-yı sâye-bân-ı ser-bülend-i lûtf u cûdunda
 Serâpâ cihan der-hâb-ı emn üistirâhattir*
 ND./K.XII/30a/s.61

(Lutuf ve cömertliğinin yüce gölgeliğinin fenâsında cihan baştanbaşa emniyet ve istirahat uykusu içindedir.)

III.Ahmet'in döneminde dünyada emniyet ve sakinlik hüküm sürmektedir. Sultan Ahmet yönetimi ile dünyaya âsâyişi getirmiştir. Lutuf insanı feraha çıkarması, rahatlatması

yönleri ile gölgeliği teşbih edilmiştir.

*Lûtfu bir bağçedir k'ânda hayât-ı ebedî
Çün tebessüm dehen-i gonçe-i handâna gelir*
ND./K.XIII/19a/s.64

(Lutfu bir bahçedir ki orada sonsuz hayat tebessüm gibi gülen goncanın ağzına gelir.)

Damat İbrahim Paşa'nın lutfu; çokluğu ile verimli olan bir bahçeye teşbih edilmiştir. Bu lutuf bahçesinden bütün çiçekler nasibini almaktadır.

*Liyk ümidim budur kim lûtf u ihsânın heman
Erişür ihyâ-yi âmâle dem-i tsâ gibi*
ND./K.XIV/48/s.70

(Lakin ümidim budur ki senin lutuf ve bağışın, emellerin canlandırılmasına tsâ'nın solugu gibi gelir.)

Bilindiği gibi Hz. İsa'nın mucizesi hastaları iyi etmek ve ölüleri diriltmektir. Damat İbrahim Paşa'nın lutuf ve ihsânı beyitte can bağışlayıcı olması, sıkıntıları ortadan kaldırması, ruha ferahlık vermesi bakımlarından Hz.İsa'nın nefesine teşbih edilmiştir. Paşa'nın, Hz. İsa'nın nefesi gibi

diriltme özelliğine sahip lutuf ve ihsanı âdeta ölü gibi olan emelleri canlandırır, onlara hayat bağışlar.

Hoş geldin eyâ bâis-i ârâyış-i âlem

Ey lûtf u kerem gülşeninin lâle zamânı

ND./K.XXIII/9b/s.97

[Hoş geldin ey âlemin süslenmesinin sebebi olan, ey lutuf ve kerem gülbahçesinin lâle zamanı (olan padişah)]!

Beyit, Revan fethi dolayısı ile ve pâdişâh III. Ahmet'in helvâ sohbetine gelmesi üzerine yazılan kasideden alınmıştır. Padişah kazandığı zaferleri ile cihanın süslenmesini sağlamaktadır. Kerem ile gülşen arasında verimlilik ve güzellik bakımından bir ilgi kurulmuştur. Beyitte ayrıca Lâle devrine de bir telmih vardır.

Lûtf u mekârim hemdemin ikbâl ü şevket mahremin

Devrinde oldu âlemin her gûşesi bâğ-ı İrem

ND./K.XXV/7a/s.120

(Lutuf ve cömertlikler arkadaşın, tâlih ve heybet yakınındır. Döneminde dünyanın her köşesi bir İrem bağı olmuştur.)

İrem, Ad'ın oğlu Şeddâd'ın cennete nazîre olarak yaptırdığı meşhur ve güzel bahçe ve köşktür ki edebiyâtımızda yalancı cennet, ma'mûr, âbâdân ve neşât-efzâ yer mânâsında kullanılmıştır. III. Ahmet'in devrinde âlemin her köşesi bir İrem bağına dönmüştür. Lutuf, cömertlik, ikbâl ve şevket gibi âlî kavramlar pâdişahın daima yanında bulunduklarından dolayı onun arkadışı ve mahremi olarak tasavvur edilmiştir. Lutuf da teşhis yolu ile pâdişahın arkadaşı olarak düşünülmüştür.

MA'DELET:

Sözlükte adalet, âdillik, insaflılık anlamlarında bulunulur.

Pençe-i fermân-ı âlî-şanının her zülfesi

Ziyb-i evc-i ma'delette gurre-i garrâ gibi

ND./K.XIV/17b/s.68

(Yüksek şanının fermânının pençesinin her zülfesi adâlet doruğunun güzelliğinde parlak ay gibidir.)

Zülfe; eski sülûs yazısı eliflerinin ucundaki cengele denir. Beyitte şekil yönü ile zülfe ile pençe arasında bir alâka sözkonusudur. Adalet yükseklik yönü ile doruğu teşbih edilmiştir.

Hamdülillâh kim yine ey âftâb-ı ma'delet

Ferr ü tâbın saldı bu me'vâya nur-ı i'tibâr

ND./K.XXVIII/5a/s.107

[Ey adâlet güneşi (olan sadrazam)! Allah'a şükürler olsun ki yine parlaklık ve aydınlığın bu yere şeref ışığı saldı.]

Sadrazam İbrahim Paşa, beyitte adâlet güneşi olarak vasıflandırılmıştır. Adâlet, ulaştığı her yeri güneş gibi ma'mur kılar. Adâlet ayrıca yüksekliği sebebiyle de güneşe teşbih edilmiştir. Sadrazam girdiği her yeri itibâr ışığı ile aydınlatmaktadır.

MECD:

Sözlükte büyüklük, ululuk, şân ve şeref anlamlarındadır

İkbâl ü şevket dâyesi izz ü saâdet vâyesi

Mecd ü şeref pîrâyesi nâzende âhû-yı harem

ND./K.XXXV/27b/s.122

[İkbâl ve şeref onun dadısı, izzet ve saadet kısmeti, şân ve şeref süsü (olan) nazlı harem âhûsu!]

Sultan Ahmed'in şehzadeleri üzerine yazılmış yukarıdaki beyitte şân, insanı yücelten ona değer kazandıran bir kavram olduğundan dolayı bir süse benzetilmiştir.

MEKARİM:

Keremler, cömertlikler elaçıklıkları ve iyi ahlaklar anlamlarındadır.

Nâgehan eyledi bu bende-i nâ-çîze hitâb

Meclisin sâhibi ol cûd ü mekârim kânı

ND./K.XVI/4b/s.75

(Meclisin sâhibi o cömertlik ve keremler ocağı ansızın bu değersiz kula hitâp etti.)

Cömertlik çokluğundan, yüksek bir değer olmasından ötürü maden ocağına teşbih edilmiştir. Cömertlik kânı olarak tasavvur edilen kişi de Sultan Ahmed Hân'dır.

*O rütbe garka-i bahr-i mekârim ettin kim
Hücûm-ı şerm ile dem-besteyim beyân edemem*

ND./K.XXI/35a/s.95

[(Beni) o derece cömertlik denizi içinde utanma hücumu ile soluğu kesilmiş durumdayım, (halimi) anlatamam.]

Damat İbrahim Paşa, devrinde Nedim'e lââyık olduğu değeri vermiş bir devlet adamıdır. Döneminde Nedim'i lutuflara boğmuş, hatta onu medrese müderrisliğine de tâyin etmiştir. Beyitte Paşa'nın cömertliği çok oluşu bakımından denize teşbih edilmiştir. Damat İbrahim Paşa keremi ile Nedim'i mahcubiyetten ne söyleyeceğini bilmez bir vaziyette bırakmıştır.

*Lûtf u mekârim hemdemin ikbâl ü şevket mahremi
Devrinde oldu âlemin her gûşesi bâğ-ı İrem*

ND./K.XXXV/7a/s.120

(Lutuf ve cömertlikler dostun, ikbâl ve büyüklük mahremindir. Devrinde âlemin her köşesi İrem bağı oldu.)

Mekârim teşhis yolu ile bir dosta teşbih edilmiştir. Beyitte lutuf, mekârim, ikbâl ve sevket gibi yüksek değerlerin padişah ile içiçe, sıkı fıkı dost olduğu belirtilmiştir.

Ol cihân-ı mekrûmetsin kim senin dest ü dîlin

Lûtf u ihsân kânıdır cûd u himem deryâsıdır

ND./K.XXX/26a/s.113

[(Sen) o keremler dünyasısn ki senin elin ve gönlün lutuf ve bağış ocağı, cömertlik ve himmetler denizidir.]

Kapudan Mustafa Paşa'nın el açıklığının övüldüğü beyitte mekrûmet çokluğu ve çeşitliliği bakımından cihâna teşbih edilmiştir.

MÜRÜVVET:

Sözlükte insaniyet, mertlik, yigitlik, cömertlik, iyilikseverlik anlamlarına gelir. Kasidelerde padişah ve devlet adamlarına nispetle kullanılmıştır.

İsterse feyz-i ebr-i bahâr-ı mürüvveti

Bir cûb-i huşke cünbiş-i serv-i çeman verir

ND./K.III/30a/s.16

[(Eğer) onun cömertlik baharının bulutunun feyzi isterse kuru bir çöp (parçasına) salınarak yürüyen servetinin özelliğini verir.]

Bahar bulutu âleme en verimli, en feyizli yağmurları taşır. Bir bakıma rahmet bulutudur. Tabiatı canlandırır, özellikle gülbahçelerini renklendirir. Beyitte Şehit Ali Paşa'nın mürüvveti bu yönüyle bir bahar bulutuna benzetilmiş- tir. Hareketsiz hiç bir câzibesiz olmayan sert bir çöp parçasına bile nazlı nazlı salınarak kımıldayan bir servi âni kazandır- maktadır.

Bahr-ı zehhâr-ı mürüvvet kim kef-i dūr-pâşının

Her benânı neyl-i ifzâl ü atâ mıkıâsıdır

ND./K.XXX/17a/s.112

(Cömertlik coşkunluğunun denizi ki inci saçan elinin her parmağı lutuf ve bağış istegine ulaşma ölçüsüdür.)

İnci kıymetli bir mücevher olup, denizden çıkarılır. Kapudan Mustafa Paşa'nın cömertliğinin coşkun denizinden çıkan

dalgalarla etrafa âdetâ inci saçılmaktadır. Mürüvvet ile deniz arasında çokluk bakımından bir ilişki kurulmuştur.

NECABET:

Sözlükte soyluluk ve soy temizliği mânâlarına gelir. Kasidelerde padişah ve sadrazamına nispetle kullanılmıştır.

*Cephe-i pâkindeki berk-ı necâbetten eğer
Meş'al-efrûz-ı cemâl olsaydı mihr-i hâverî*

ND./K.IV/29a/s.22

*Eyleyip dünyâyı cûş-ı lûcce-i ummâna gark
Arz olurdu mevce-i deryâ-yı nûrun anberi*

[Doğu güneşi temiz alnındaki soyluluk şimşeginden eğer güzellikle meşalesini tutuştursaydı dünyayı okyanus dalgasına coşuşuna boğar, (böylece) nur dalgasının anberi sunulurdu.]

Padişahın tavrı şimşek gibi şiddetli ve yakıcı olduğundan dolayı beyitte necâbet ile şimşek arasında bir alâka kurulmuştur.

NUSRET:

Sözlükte yardım, Allah'ın yardımı, başarı, üstünlük gibi anlamlara gelir.

*Miğferin lebâleb edip hûn-ı germ ile
Deryâ-keşân-ı nusrete rıtl-ı giran verir*
ND./K.III/8b/s.14

(Miğferlerin sıcak kan ile ağzına kadar dolup, nusret şarabını içenlere dolu kadeh verir.)

Şehit Ali Paşa'nın kahramanlıklarının anlatıldığı kasidenin yukarıdaki beyitinde miğfer şekli dolayısı ile kadehe, kan da rengi dolayısı ile şaraba teşbih edilmiştir. Üstünlük anlamına gelen nusret kavramı elde edilince de içkide olduğu gibi bir zafer sarhoşluğu içine girilir. İnsana coşkunluk verme özelliğinden dolayı nusret ile şarap arasında bir bağlantı kurulmuştur.

*Şest ü destinden ne mümkün düşmene cây-ı girîz
Feth u nusrat bâl ü perdir nâvek-i perrânına*
ND./K.XVII/30b/s.81

(Okunun yüzüğünden ve elinden düşmanın kaçacak yeri

yoktur. Fetih ve üstünlük, uçucu okunun ucuna tûydür.)

III. Ahmet'in kahramanlığının vasfedildiği beyitte, padişahın oku âdeta uçan hedefi vuran alıcı bir kuş şeklinde tasavvur edilmiştir. Bu uçan okun kol ve kanadı da fetih ve üstünlüktür.

RE'FET:

Sözlükte merhamet etme(k), acıma(k), esirgeme(k) anlamlarına gelir.

Mülkten dâr olmasun zıll-ı hümâ-yi re'fetin

Dâimâ kılslın himâyet şefkatın bî-kesleri

ND./K.IV/52a/s.24

(Merhametinin hümâsının gölgesi ülkeden uzak olmasın. Şefkatin daima kimsesizleri korusun.)

Hümâ, efsanevî bir kuştur. Devlet ve saâdet kuşu olduğuna inanılır. Gölgesi kimin üstüne düşerse, o kişi devlet ve saâdete ereceğine inanılır. Beyitte, merhamet yüksek bir değer oluşu bakımından hümâ kuşuna teşbih edilmiştir.

Yine kıldı Hüdâ zıll-ı zalîl-i re'fetin memdûd

Ser-i ikbâl-i yâr-ı husrev-i Cemşid-şân üzre

ND./K.V/40a/s.28

(Allah yine merhametinin koyu gölgesini Cemşid şanlı pâdişahın dostunun ikbâlinin başı üzerine uzattı.)

Cemşid, İran'ın büyük hükümdarlarındanıdır. Asıl adı "büyük padişah" mânâsına gelen Cem'dir. Şarabın mucidi olarak meşhurdur. Beyitte Sultan Ahmet Han Cemşid-şanlı olarak, İbrahim Paşa da daima onun yanında olması ve sadâret makamında bulunması sebebiyle pâdişahın yârı yani dostu, yakını olarak düşünülmüştür. İnsanı güneşin yakıcılığından koruyan, onu ferahlatan bir unsur olmasından dolayı beyitte gölge ile re'fet arasında bir ilişki kurulmuştur. Zira gölge, Allah'ın insanlara güneşe karşılık bir koruma olarak bahşettiği bir rahmettir.

Nesîm-i re'fetin olsun meded-res kalmasın lûtfet

Gül-i kâım perîşan pençe-i bâd-ı hazân üzre

ND./K.V/52a/s.29

[(Lutfet) senin merhamet rüzgârın yardım ulaştıran olsun. (Böylece) istek gülüm hazan rüzgârının pençesi üzerinde kalmasın.]

Nesîm hafif bir rûzgârdır. Gûlbahçesinde gûl kokusu ile birlikte ele alınır. Seher vakti "enfâs-ı nesîm" in dünyayı misk kokusu ile doldurduğu söylenir. Övülenin lutuf ve merhamet nesîminin kışın ile esse, deve dikeninde kırmızı gonca bitirmeye muktedir olduğu söylenir. Beyitte "nesîm-i re'fet" olarak vasıflandırılan kişi İbrahim Paşa'dır. Nesîmin her yere ulaşan latif bir rûzgâr olması onun merhamet kavramı ile arasında ilgi kurulmasına vesile olmuştur.

SAFA:

Sözlükte saflık, berraklık, gönül şenliği, kedersizlik, eğlence gibi anlamlara gelir. Kasidelerde "nur"a ve "gömü"ye benzetilmiştir.

*Bihamdillâh yine nûr-ı safâdan muzmahill oldu
Zalâm-efşân olan ebr-i kesâfet ins ü cân üzre*
ND./K.V/7a/s.25

[Allah'a şükûrlar olsun (ki) insan ve cin tâifesi üzerine karanlık saçan yoğunluk bulutu safâ nûrundan darmadağın oldu.]

İbrahim Paşa'dan evvel memleketi karanlık saçan bir kesâfet bulutu sarmıştır. Paşa'nın yönetime gelişi ile bu

bulutu safâ ışığı darmadağın etmiştir. Paşa memlekete güzel günleri getirmiştir. Safâ, insanın içinden gamı atan ve kişinin ruhunu aydınlatan bir ruhî durumdur. Bu bakımdan beyitte safâ ile nûr arasında bir irtibat kurulmuştur.

Güiyâ zevk u safâ dahmesine oldu tılsım

Şâh-ı mârânı aceb ol cesed-i nûrânî

ND./K.XVI/14a/s.76

(Yılanların şâhı olan o şaşılacak derecede olan nurlu ceset sanki zevk ve safâ gömüsüne tılsım oldu.)

Şâirin yukarıdaki beyitte yılanların şâhı nurlu ceset olarak vassettiği Lâle devrinde yapılan Sa'd-âbâd'daki çeşmelerdir. Bir önceki beyite bakıldığında bunu açıkça görmemiz mümkündür:

Çeşme-i Nûr ise Nûr âyetin eyler tefsîr

Cedvel-i Sîm ile bulsa nola ziyb ü şânı

Beyitten çeşmelerin musluk kısımlarının yılan başı şeklinde olduğunu ve "nurlu ceset" tamlaması ile de bunların mermerden yapıldığını çıkarmamız mümkündür. Hazineseleri yılanların beklediğine inanılır. Zevk ve safâ kıymetli değerler oluşundan ve insanın gönlünde bulunmasından dolayı beyitte

gömüye teşbih edilmiştir.

SALTANAT:

Sultanlık, pâdişahlık, hükümdarlık, bolluk, bereket, şatafatlı hayat anlamlarına gelmektedir.

Hebbezâ ey su'le-i şemşîr-i dest-i saltanat

Ey fûrûg-ı rây-ı hursîd-i sipîhr-i serverî

ND./K.IV/3a/s.20

[Ne hoş ey saltanat elinin kılıcının alevi. Ey ululuk göğünün güneşinin yüzünün parıltısı (olan padişah)!]

Beyitte saltanat teşhis sanatına başvurularak güçlü kuvvetli bir insana benzetilmiştir.

Saltanat hayrânıdır dâim cemâl-i pâkinin

Aşık-ı bî-dil nice hayrân ise cânânına

ND./K.XVII/35/s.81

(Gönülsüz âşık nasıl sevgilisine hayrân ise saltanat da dâima senin temiz yüzünün hayrânıdır.)

Aşık gönlünü sevgilisine kaptırmış, iradesini

kaybetmiştir. Ondan başkasını düşünmemektedir. Saltanat da teşhis yolu ile gönlünü sevgilisine kaptırmış âşığa benzetilmiştir. Saltanat da Sultan III. Ahmet'in yüz güzelliğine hayrandır, dâima onunla beraberdir.

ŞÂN:

Sözlükte şöhret, ün, hal, keyfiyet, gösteriş, çalım, âdet, tabiat, huy gibi mânâlara gelir. Kasidelerde padişah ve devlet adamlarına nispetle kullanılmıştır.

Muammer eylesin yavuz nazardan saklasın Mevlâ

Ki anlardır binâ-yı izz ü şânın çâr erkânı

ND./K.X/7b/s.48

(Allah senin ömrünü artırsın ve seni kötü bakıştan korusun. Zira izzet ve şân binasının dört direği onlardır.)

Beyitte geçen "izz ü şânın çâr erkânı"ndan kasıt, Sultan Ahmet'in şehzâdeleridir. Şân ve izzet gösterişinden ve padişaha bir makam teşkil etmesi yönünden bir bina olarak tasavvur edilmiştir. Padişahın oturduğu makam, izzet ve şân değerleri üzerine bina edilmiştir.

Şüphesiz Nûşîrevân'ın tâcî başından düşer
Baksa tâk-ı ser-bülend-i kasr-ı izz ü şânına
 ND./K.XVII/22b/s.80

(İzzet ve şânının yüksek kasrının tavanına baksa,
 Nûşîrevân'ın tâcî başından düşer.)

Nûşîrevân, adâleti ile meşhur Hz. Muhammed (S.A.V)'in doğduğu zamanda hükümdarlık yapan İran Sâsâniyân hükümdarlarındanıdır. III. Ahmet ülkeyi o kadar adaletli yönetmektedir ki âdilligi ile meşhur Nûşîrevân'ı bile gölgede bırakmaktadır. III. Ahmet'in izzet ve şân kasrının tâkî Nûşîrevân'ın tâcını gölgede bırakacak kadar yüksektir. Şân ve izzet beyitte yüksekliğinden dolayı kasra benzetilmiştir.

Sultan Süleymân-ı cihan izz ü şerefle kâm-ran
Nev-nahl-i bâğ-ı izz ü şân gül-gonce-i nahl-i himem
 ND./K.XXXV/14b/s.121

(Cihânın Sultan Süleyman'i izzet ve şân bağının yeni fidanı, himmetler dalının gül goncası!)

Beyitte; kudret, şân, saltanatın simgesi olan ve sultanlıkla nübüvveti birleştirmiş, nâdir kişilerden biri olan Hz. Süleyman'a telmih vardır. Şân ve şeref, bahçeler için

kullanılan bir değer ölçüsüdür. Bahçelerin içinde bulunan fıskiyeler, ağaçlar padişah ve devlet adamlarının gösterişinin, azametinin simgesidir. Beyitte geçen "nahl" ve "gül-gonca" tabirlerinden maksut, Sultan Ahmet'in şehzâdeleridir.

ŞEREF:

Sözlükte büyüklük, yükseklik, ululuk, övünme, üstünlük mânâlarına gelmektedir. Kasidelerde padişah, şehzâdeleri ve devlet adamlarına nispetle kullanılan şeref; "hizmetkâr"a, sūs'e, benzetilmiştir.

*Sensin o cihan-sadr felek-pâye ki dâim
Dergâhına ikbâl ü şeref perde-güşâdır*
ND./K.XVIII/26b/s.87

(O felek ünvanlı cihân sadrazamı sensin ki ikbâl ve şeref dergâhında daima hizmetçidir.)

Beyitte şeref ve ikbâl teşhis yolu ile sadrazamın fermânını yerine getiren ve daima katında hazır bulunan hizmetkârlara benzetilmiştir.

*İkbâl ü şevket dâyesi izz ü saâdet vâyesi
Mecd ü şeref pîrâyesi nâzende âhû-yı harem*
ND./K.XXXV/27a/s.122

(O nazlı harem ceylânının ikbâl ve şevket dadısı, izzet ve saâdet kısmeti, büyüklük ve şeref, sūsüdür.)

Sultan III.Ahmet'in şehzâdesinin nazlı bir harem ceylanı olarak tasavvur edildiği beyitte şeref yüksekliğinden, bulunduğu kişiye güzellik verdiğinden dolayı bir sūse benzetilmiştir. Şehzâde beyitte sayılan izzet, ikbâl, şevket, saâdet, mecd ve şeref gibi yüksek değerlerle sıkı-fıkıdır, sanki bir akrabalık bağı kurmuştur.

ŞEVKET:

Sözlükte büyüklük, heybet, azamet gibi anlamlar bulunmaktadır. Kasidelerde padişah ve şehzâdelerine nispetle kullanılmıştır.

Sabâh-ı iyd kim âlem olup feyziyle nûrânî

Sadâ-yı kûs-ı şevket eyledi pür çerh-i devrânî

ND./K.X/1b/s.48

[(Bayram sabahı ki âlem feyzi ile nurlu bir halde) olup, büyüklük davulunun sesi dünyayı kapladı.]

Bayram törenini anlatan kasideden alınan beyitte

şevket âlemde uyandırdığı tesir bakımından bir davula benzetilmiştir.

Lûtf-ı mekârim hemdemin ikbâl ü şevket mahremi

Devrinde oldu âlemin her gûşesi bâğ-ı İrem

ND./K.XXXV/7a/s.120

Lutuf ve cömertlikler, iyi ahlâklar arkadaşın, ikbâl ve şevket mahremindir. Devrinde âlemin her köşesi İrem bağı oldu.)

Şevket kavramı; beyitte teşhis yolu ile padişahın yakını sırdaşı olarak tasavvur edilmiştir. Padişah III. Ahmet ile lutuf, cömertlik, şevket, ikbâl gibi yüksek değerler sıklıkla olmuştur. Yine onun devrinde ülkenin her köşesi güzelliği ile meşhur İrem bağı haline gelmiştir.

İkbâl ü şevket dâyesi izz ü saâdet vâyesi

Mecd ü şeref pîrâyesi nâzende âhû-yı harem

ND./K.XXXV/27a/s.122

(İkbal ve şevket dadısı, izzet ve saâdet kısmeti, ululuk ve şeref süsü, nazlı harem ceylanıdır.)

III. Ahmet'in şehzadeleri için söylenen kasidenin

yukarıdaki beyitinde şevket kavramı kişileştirilmek sûreti ile şehzâdelerin dayısı olarak vasıflandırılmıştır. Beyitte zikredilen kavramlar şehzâdelerle adeta akrabalık kurulmuştur.

ÜNVAN:

Sözlükte kitap, mecmua, makale başlığı, ad, isim, lakap mânâlarına gelir. Kasidelerde sadece bir beyitte geçer.

Rahşden kıldığı dem izz ü saâdetle nüzûl

Dâmenin tutmak için haşmet ü ünvan geldi

ND./K.XXXIV/10b/s.119

(İzzet ve saâdetle attan indiği zaman haşmet ve ünvan etegini tutmak için geldi.)

Sadarazam İbrahim Paşa'ya ithaf edilen kasidenin bu beyitinde ünvân teşhis yolu ile sadrazamın etegini tutmaya gelen ve onun lutfundan bir şeyler uman bir kişi olarak gösterilmiştir. Haşmet ve ünvan gibi yüksek değerler bile varlığını Damat İbrahim Paşa'ya borçludur.

VAKAR:

Sözlükte ağırbaşlılık, temkinlik gibi anlamlara gelir.

*Lerze düşmüş savlet-i kûh-i vekarından tamâm
 Arz-ı Nîşâbûr veş ıklîm-i îrân üstüne*
 ND./K.II/16a/s.12

[(Onun) vakar dağının hücumuyla İran kıtası üzerine
 Nîşâbûr arzı gibi zelzele düşmüştür.)

Nîşâbûr zelzelesinin çok oluşu ile tanınan bir
 şehirdir. Şehit Ali Paşa'ya ithaf edilen kasidenin yukarıdaki
 beyitinde Paşa'nın vakarı azametinden dolayı dağa teşbih
 edilmiştir. Onun vakar dağı İran üzerine yürüyünce âdeta İran
 ülkesinde zelzele hâsıl olmaktadır. Onun vakar dağının verdiği
 korku ile İran ülkesi âdeta titremektedir.

ZAFER:

Sözlükte bir çok emek sonucunda maksada ulaşma,
 başarma, düşmanı yenme ve üstün gelme mânâlarına gelmektedir.

Zûr-ı bâzu-yı celâlet kuvvet-i kalb-i zafer
Kaaflar tâkat getirmez hamle-i şîrânına
 ND./K.XVII/21a/s.80

(O yigittliğin kol kuvveti, zaferin yüreğinin gücü olan

aslanca saldırısına kaf dağları bile dayanamaz.)

III. Ahmet'e ithaf edilen kasidenin bu beyitinde, padişah celâdet pazusunun kuvveti ve daima zafer kazandığından dolayı zafer kalbinin gücü olarak vasıflandırılmıştır. Zafer, teşhis yolu ile kalbe benzetilmiştir. Padişah öylesine yigitçe saldırılarda bulunur ki bu saldırılara erişilmez bir dağ olarak görülen kaf dağı bile dayanamaz, yenik düşer.

Hırz-i cân-ı saltanat nîrû-yi bâzû-yı zafer

Rükn-i savlet unsur-ı haşmet esâs-ı saf-derî

ND./K.IV/12a/s.21

(Saltanat canının koruyucusu, zafer pazusunun gücü, hücumun temeli, haşmet unsuru, yigitliğin esâsı)!

Padişah III. Ahmet'e ithaf edilen kasidenin yukarıdaki beyitinde zafer, kişileştirilmek sureti ile pazuya teşbih edilmiştir. Zira zafer kazanmak da bilek gücüne dayanmaktadır.

BENZEYEN

BENZETİLEN

Adalet	kasr
Adl	messâta
Aftâb	ma'delet
Ahlâk	mecmua
Alem	dest, rûy, kâr-gâh
Amâl	kible, cihre
Arzû	şeb-çerâğ
Atâ	bahr, ebr
Atıfet	mihr, nesîm
Azm	kâmet, rahş, râyet
Baht	hûma, fûrûg, dîde, rûy
Belâgat	şehbender, bağ
Beyân	nâme, levh
Câh	mesned, çerh, sâye, saray
Cân	kasr, becçe-i sîmurg
Celâdet	gûş, harem, çeşm
Celâl	bâzû
Celâlet	hânuman, bezm, burc
Cihân	becçe-i sîmurg
Cûd	seyf-i meslûl (sıfat), pertev, hûmâ
Cerh	nigehbân, kişi, mülk, cân
Dehr	Sûheyl, feyz, deryâ, sâyebân
Delâl	ebr, kef, ferrâş, dergeh, çetr
Derd	nesîm, derya, milk
Devlet	ruh, gûy, kişi
Dil	arûş
Elem	kârbân
Emânî	şeb
Emn	hûma, arûş, kişi, dergeh
Endîşe	Nisân (ay), âşiyân, perde-dâr
Endûh	kasr, merzibûm, çeşm, bağ
Byyâm	hücûm, gerd
Fasâhat	necm
	hâb
	sâhid, peyk
	ateş, kûnc
	sîne, kef, dokumacı, hâtır
	iklîm

BENZEYEN

BENZETİLEN

Fazl	harem, gevher
Felek	gûy, der-bân, kâfir
Feth	câme
Feyz	bahar, âftâb, arûs
Fıtnat	çeşm
Fikr	dûrbîn
Fiten	ceys, hirmen
Fitne	humma
Gam	tîg, garîm, düşmen-imuhtal (sıfat)
Gerdûn	kişi, her-câyi (sıfat)
Gönül	cûy, hamâme-beçce, bezm
Haşmet	zevrâk, tâk-ı revâk (terkip), sipihr, tîrâz, tabl, kasr, kişi, arsa
Hâtır	levh, kûnc
Hayâl	Ferhâd, Yûsufistân, deşt
Hazen	beyt
Himem	kâ'b, mesned, ferrâş, derya, gül-gonce-i nahl (sıfat)
Himmet	mimâr, ceys, neseb-nâme, şâh-bâz
Hulk	nesîm, bûy
Humâr	dûrd
Hûner	mimar, nihâlân, bâzâr
Hûsn	kişver
Istırab	deryâ
İclâl	dergeh, sâye, dâmân, maşrık hâk
İdrâk	şûle, gûş
İfzâl	ma'den
İhsân	dest
İkbâl	bister, ümm, kisrâ, mısra-ı berceste (terkip), bâzû, dergeh ser, der, mektûb, maşrık, rûtbe mâye, muhayyen-gâh, arûs, dûş, kişi, perde-gûşâ
İlm	gevher
İltifât	nigâh

BENZEYEN

BENZETİLEN

İrfan	Sahbâ-hâne, sahbâ, zâika
İslâm	gülşen
İsti'dâd	sûk
İşve	gül-inev-hîz (sıfat)
İzz	binâ, kasr, derbân, kişi, vâye
Kadr	dûs
Kahr	bâzû, âteş, dest, ser-pence (sıfat)
Kalb	harem
Karâr	ceyb
Kazâ	kilk
Kemâl	burc, mihr, meşşâta
Kerem	ma'den, derbân, deryâ, kân, gûlbahçesi, sehâb Nîsân (ay)
Kin	sipâh
Kudret	münşi
Letâfet	cemenistân
Lûtf	ta'vîz, Nîsân (ay) bag, dest, dâmân, sâye, sehâb, nem, sâyebân, bağçe, dem-i İsâ (terkip), gülşen, hemdem
Maârif	kâlâ
Ma'nâ	gülşen, milk
Ma'rîfet	metâ
Mecd	pîrâye
Mehâbet	Kaaf
Mekârim	kân, bahr, hemdem, cihân
Merâm	cemenistan
Meserret	kişi
Mihen	şeb
Mihnet	bâr, dâr
Mihr	çeşme
Mürüvvet	bahar, bahr
Nâz	aftâb, hadîka, gûl-i nev-hiz (sıfat), şehristan
Nazar	âsîb, feyz

BENZEYEN

BENZETİLEN

Necâbet	berk
Neşât	peyk, bûlbûl
Neşe	câm, mihr
Niam	kân
Nusret	deryâ-keşân, bâl û per
Ömr	tuhm
Re'fet	hüma, zill-ı zalîl (sıfat), nesim
Re'y	gevher-pâre
Saâdet	der, taht
Sabr	bâr
Safâ	nûr, dahme
Saltanat	dest, kişi
Selâmet	yaka
Sîne	âyînea, câm
Söz	gevher-i yek-dâne (sıfat) gül, nergis
Surûr	nûr
Sühân	güher, la'l, lehîb
Şân	binâ, kasr, bağ
Şeref	perde-güşâ, pîrâye
Şevk	bâd
Şevket	kûs, mahrem, dâye
Tab'	Bedehşân, bagbân, nessâc, kişver nâdire-zâ, âyîne, gül-i şâd-âb (sıfat)
Takva	gevher
Tebessüm	reng
Tedbîr	mi'mâr
Temennâ	dest
Omîd	kişt, kible, sâhâ, nev-nahl-i gülzâr, mürde
Önvân	kişi
Vakar	kûh
Zafer	kişi, bâzû
Zekâ	şems-i işrâk

BENZETİLEN

BENZEYEN

Aftâb	naz, feyz
Arsa	haşmet
Arâs	dehr, ikbâl, feyz, devlet
Asîb	nazar
Asiyân	devlet
Ateş	enduh, kahr
Ayine	sine, tab
Bâd	sevk
Bağ	belâgat, dil, lutf, sân
Bağabân	tab
Bağçe	lutf
Bahar	Feyz, mürüvvet
Bahr	atâ, mekârim, mürüvvet
Bâl ü per	nusret
Bâr	mihnet, şabr
Bâzâr	hüner
Bâzu	ikbâl, celâlet, kahr, zafer
Beçce-i simurg	celâl, câh
Bedeşân	tab
Berk	necâbet
Beyt	hazen
Bezm	celâl, gönül
Binâ	izzet, sân
Bister	ikbâl
Burc	kemâl, celâl
Bûy	hulk
Bûlbûl	neşât
Câm	neşe, sine
Câme	ikbâl, feth
Cân	cihân
Ceyb	karâr
Ceyş	himmet, fiten
Cihân	mekârim
Cû	gönül
Cemenistân	merâm, letâfet
Cerh	câh
Cesû	cân, fıtnat, dil
Çeşme	mîhr

BENZETİLEN

BENZEYEN

Cetr	cûd
Cihre	âmâl
Dahme	safâ
Dâmân	iclâl, lûtf
Dâr	mihnet
Dâye	ikbâl, sevk
Dem-i Isâ	lutf
Der	ikbâl, saâdet
Derbân	kerem, felek, izz
Dergeh	ikbâl, cûd, devlet, iclâl
Deryâ	cûd, himem, ıstırab, kerem
Derya-keşân	nusret
Dest	ihsân, âlem, kahr, temennâ, lutf, saltanat
Deşt	hayâl
Dîde	baht
Dokumacı	eyyâm
Dârbîn	fikr
Dûş	ikbâl, kadr
Dûrd	humâr
Düşmen	gam
Ebr	atâ, cûd
Evc	ma'delet
Ferhâd	hayâl
Ferrâs	cûd, himem
Feyz	cûd, nazar
Fürûğ	baht
Garîm	gam
Gerd	elem
Gevher	fazl, ilm, söz, takva
Gevher-pâre	re'y
Gûş	cân, idrâk
Gûy	felek, cerh
Güher	Sühân
Gül	söz
Gül-i nev-hîz	isve, nâz
Gül-i şâd-âb	tab'
Gülbahçesi	kerem

BENZETİLEN

BENZEYEN

Gülşen	lutf, islam, ma'na
Gülzâr	ümid
Hâb	emn
Hadîka	naz
Hâk	iclâl
Hâmame-beccce	gönül
Hânuman	celâl
Harem	fazl, kalb, cân
Hâtır	eyyâm
Hemdem	lutf, mekârim
Her-câyî	gerdûn
Hirmen	fiten
Humma	fitne
Hücûm	elem
Hümâ	devlet, baht, celâlet re'fet
İklîm	feshâhat
Kaaf	mehâbet
Kâ'b	himem
Kâfir	felek
Kâlâ	maârif
Kâmet	azm
Kân	niam, kerem, mekârim
Kârbân	delâl
Kar-gâh	âlem
Kasr	dil, haşmet, adalet, câh, izz, şân
Kef	cûd
Kible	âmâl, ümid
Kilk	kaza
Kisrâ	ikbâl
Kişî	devlet, izz, saltanat ünvan, zafer, cerh, cihân, gerdûn, ikbâl, haşmet, meserret
Kist	ümid
Kisver	hüsn, tab'
Kôh	vakar
Kûs	sevket
Künc	endûh, hâtır
La'l	sühân

BENZETİLEN

BENZEYEN

Lehib	sühân
Levh	beyân, hâtır
Ma'den	ifzâl, kerem
Mahrem	ikbâl, sevket
Maşrik	ikbâl, iclâl
Mâye	ikbâl
Mecmua	ahlâk
Mektûb	ikbâl
Merzibân	dil
Mesned	himem
Meş'al-efrûz	cemâl
Meşâta	adl, kemâl
Meta'	ma'rifet
Mısra-ı berceste	ikbâl
Mihr	âtıfet, kemâl, neşe
Mimâr	himmet, hüner, tedbîr
Muhayyem-gâh	ikbâl
Mülk	cihân, cûd, ma'nâ
Münşi	kudret
Mürde	ümid
Nâdire-zâ	tab'
Nahl	himem
Nâme	beyân
Necm	emânî
Nem	lutf
Nergis	söz
Neseb-nâme	himmet
Nesim	âtıfet, cûd, hulk, re'fet
Nessâc	tab
Nigâh	iltifât
Nigehbân	cihân
Nihâlân	hüner
Nisân	kerem, devlet, lutf
Nûr	surûr
Perde-dâr	devlet
Perde-güşâ	ikbâl, şeref
Pertev	ikbâl, celâlet
Peyk	endişe, neşât
Pirâye	şeref, mecd
Raşh	azm
Râyet	azm

BENZETİLEN

BENZEYEN

Reng	tebessüm
Rûy	âlem, baht
Rütbe	ikbâl
Sâhâ	ümîd
Sahbâ	irfân
Sahbâ-hâne	irfân
Saray	câh
Sâye	ikbâl, câh, iclâl, lutf
Sâye-bân	cûd, lutf
Sehâb	kerem, lutf
Ser	ikbâl
Ser-pence	kahr
Seyf-i meslûl	celâlet
Sine	eyvân
Sipâh	kın
Sipihr	hasmet
Sûk	isti'dâd
Sûheyî	cûd
Sâh-bâz	himmet
Sâhi d	endîşe
Seb	derd, mihen
Seb-cerağ	arzû
Sehbender	belâgat
Sehristân	nâz
Sens-i isrâk	zekâ
Sûle	idrâk
Tabl	hasmet
Taht	saâdet
Tâk-ı revâk	hasmet
Ta'vîz	lutf
Tırâz	hasmet
Tig	gam
Tuhm	ömr
Öm	ikbâl
Vâye	izz
Yaka	selâmet
Yûsufistân	hayâl
Zâika	irfân
Zevrak	hasmet
Zill-ı zalil	re'fet

SONUÇ

Bu çalışmada Nedim'in divanındaki kasideler dört ana gruba ayrılarak, bu grupların içinde geçen soyut-somut kavramlar arasındaki benzerlik ilişkisi üzerinde duruldu.

Tabiat, Dünya, Kozmik Alem:

Bu bölümde Nedim'in iyimser tabiatı ile dünyaya nasıl bir pencereden baktığını görürüz. Nedim'in muhayyilesinin ilham kaynağı; tabiat, hayat ve orada bulunan güzelliklerdir. Şiirlerin yapı taşını oluşturan kelimelerle, renkli tabiat manzaraları resmeden Nedim, hayata da renkli ve şuh ressam gözüyle bakmıştır. Şiirindeki hayat, gerçek hayattır. Realiteyi muhayyilesinin ince zevkiyle süslemeyi bilmiştir. Şitaiyye'sinde;

O rütbe etti bu keskin soğuk zemîne eser
Kenâr-ı cûyda gömgök kesildi nîylûfer

Ayağı donmadı mı cûyun evvelâ baştan

Ya düşmedi mi çenârın eli cemende meğer

diyerek tabiata beyaz örtüyü giydiren, tabiatı âdeta kelimeleriyle donduran Nedim, Bahâriyye'sinde de;

Fasl-ı gül geldi mi âyâ deyü pürsân olarak

Bûlbûlû kûçede gördüm ki gülîstâna gelir

mısralarıyla tabiattaki gül mevsiminin canlılığını ifâde eder. Lâle Devrinin ve Sa'd-âbâd'ın bütûn ihtişamını şiirlerinde aksettirmeyi başarmış olan Nedim bunu;

Ne mûnâsib yere durmuş o tavanlı köprü
Cümle gözden geçirir seyre gelen hûbânı

Pek safâ kesbecek tekye hele Hayr-âbâd
Cümle zevk ehli anın zümre-i dervişânı

Yok bu dünyâda hele Kasr-ı Cinân'ın misli
Bilmezem var mı cihân içre dahı akrânı

Çeşme-i Nûr ise Nûr âyetin eyler tefsîr
Cedvel-i Sîm ile bulsa nola ziyb ü şânı

beyitleriyle ölümsüzleştirmeyi de bilmıştır.

Nedîm, iyimser tabiatı ile yüzünü yaşıyan hayata ve realiteye döndürmüş ve tabiri caizse "an"ı yaşamış bir şâirimizdir. Şiirinde de bu yönü devrini anlatmamış, âdeta yaşatmıştır.

İnsan:

Bu bölümde ise insanın iç dünyasında var olan durumlara yer verilmiştir. Kasidelerde âşık ve sevgili münasebetlerinde yok denecek kadar az değinen Nedim, bu kısımda daha ziyâde kendi hissiyâtına değinmiş, kendinin

acziyeti karşısında padişah ve devlet adamlarının sahip olduğu yüksek değerler üzerinde durmuştur.

Din ve Tasavvuf:

Nedim üzerine yazılan kaynaklar bize onun şiirlerinde din ve tasavvufa yok denecek kadar az yer verdiğini işaret eder. Nedim bu âlemin yaradılışındaki nizamı hayran olmakla beraber, onun esasının anlaşılamayacağını, ondaki sırrın idrak edilemeyeceğini kabul eder.

Toplum:

Çalışmamızın konusu Nedim'in kasideleri olması itibariyle bu bölümde yer alan cûd, kerem, lutf gibi yüksek kavramlar padişah ve devlet adamlarına özellikle Sadrazam Damat İbrahim Paşa'ya nispetle kullanılmıştır. Bu grupta, diğer gruplarda da olduğu gibi içtimâî realiteyi en ince noktalarına kadar görebilmek mümkündür. Şârimiz, döneminin giyinişlerini, âdetlerini, temâyülllerini mısralarına resmetmiştir. Mesela İydiyye'sinin nesib bölümünde saraydaki bir bayramlaşma merasimini canlı bir tablo halinde tasvir etmiştir:

Sabâh-ı ıyd kim âlem olup feyziyle nûrânî

Sadâ-yı kûs-ı şevket eyledi pûr çerh-i devrânı

Sarây-ı şehriyâr-ı âlem oldu meşrık-ı ıkbâl
Gelip hep hâk-bûsa devlet-i ulyânın erkân

Kuruldu taht-ı âlî-baht tarz-ı dil-pesend üzre
Döşendi pîş-gâha ol murassa' ferş-i hakganî

Hezârân ziyb ü ziynet sad hezâran ferr ü şevketle
Cûlûs etti çıkıp dehrin şehersâh-ı cihan-bânı

Yesârında durup şehzâdegân izz ü saâdetle
Sipih-r-i haşmetin her biri oldu mihr-i tâbânı

BİBLİYOGRAFYA

Abdūlbaki, M. Fuad,

Mu'cemū'l-mūfehres

li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm,

İstanbul 1987

Ali Milani,

Şevket-i Buhari ve Onun Üslûbunun

Türk Edebiyatı'na Tesiri,

Yayımlanmamış Doktora Tezi,

İst. Üniversitesi Ed. Fakültesi,

Türkoloji Bölümü, 1960-61

Banarlı, Nihat Sami,

Resimli Türk Edebiyatı Tarihi,

F.6, İstanbul 1977

Çavuşoğlu, Mehmet,

Necati Bey Dîvânı'nın Tahlili,

İstanbul 1971

Çavuşoğlu, Mehmet,

"Nedim'e Dair" Türk Dili, sy.426

(Haziran-1987) s.331-344

Çavuşoğlu, Mehmet,

"Divan Şiiri", Türk Dili, Özel

Sayısı, sy.415-416-417, 1986

Develioglu, Ferit,

Osmanlıca-Türkçe Lügat, Ankara

1990, 8.bs.

- Doğan, Muhammed Nur,** **Lale Devri Şairlerinden İshak Efendi Divanından Seçmeler,** **Ankara 1990**
- Gölpınarlı, Abdülbaki,** **Nedim Divanı, İstanbul 1951**
- Gölpınarlı, Abdülbaki,** **Nedim Divanı, İstanbul 1972, 2.bs.**
İpekten Haluk, **"XVIII. Yüzyıl Divan Edebiyatına**
Karabey Turgut, Akkuş Metin Toplu Bir Bakış", Büyük Türk
ve dğr. Klasikleri, VI, s.193-204,
İstanbul 1990
- İz, Fahir,** **Eski Türk Edebiyatında Nazım,**
I.cilt, II.Bölüm (XLVII-LIII)
İstanbul, 1967
- Kabaklı, Ahmet,** **Türk Edebiyatı, c.2, s.305-317,**
İstanbul 1966
- Kanar, Mehmet,** **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük,**
İstanbul 1993
- Karlı, İlyas,** **Türkçe-Arapça Sözlük, Marmara**
Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Vakfı Yayınları, Nu:71, İstanbul
1993
- Kocatürk, Vasfi Mahir,** **Büyük Türk Edebiyatı Tarihi,**
Ankara 1964

- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli, (Hazırlayanlar: Ali Özek, Hayreddin Karaman, Ali Turgut ve dğr., Medine 1992)
- Kurnaz, Cemal, Hayali Bey Divanı'nın Tahlili, Ankara 1987
- Levend, A. Sırrı, Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar, İstanbul 1984
- Mazıoğlu, Hasibe, Nedim'in Divan Edebiyatı'na Getirdiği Yenilik, Ankara 1992, 2 bs.
- Mermer, Ahmet "Sebk-i Hindî ve Hayal Atlaması", Yedi İklim, sy. 2, (1992)s. 26-27
- Nedim Ahmet Efendi, Divan-ı Nedim, İstanbul 1291 h./1875 m.
- Okumuş, Ömer, Hind Üslûbu (Sebk-ı Hindî), Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi, sy. 17, s. 107-117, Erzurum 1989
- Onay, Ahmet Talât Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar. (Hazırlayan: Doç.Dr. Cemâl Kurnaz, Ankara, 1992)

- Pakalın, M.Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri
ve Terimleri Sözlüğü
- Sefercioglu, Nejat, Nev'i Divanın Tahlili, Ankara
1990
- Tansel, F. Abdullah, "Nedim" İslam Ansiklopedisi,
İstanbul 1979, IX, 169
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, 19. Asır Türk Edebiyatı
Tarihi, s, 1-33, İstanbul
1988, 7.bs.
- Tatcı, Mustafa, Sebk-i Hindî Hakkında Bazı
Düşünceler, Millî Kültür.
- Tevfik, Mehmet, İstanbul'da Bir Sene,
İstanbul, 1991
- Özgör, Tahir, Edebiyat Bilgileri, s.39-52,
İstanbul 1983.